



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Abdullah CENGİZ

RİVÂYET İLİMLERİ AÇISINDAN KIRAÂT İLİMLERİ-  
MÂVERDÎ'NİN EN-NÜKET VE'L-UYÛN ADLI TEFSİRİ İLE İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN  
ZÂDÜ'L-MESÎR ADLI TEFSİRİ ÖRNEĞİNDE-

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı  
Doktora Tezi

Antalya, 2024



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Abdullah CENGİZ

RİVÂYET İLİMLERİ AÇISINDAN KIRAÂT İLİMLERİ-  
MÂVERDÎ'NİN EN-NÜKET VE'L-UYÛN ADLI TEFSİRİ İLE İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN  
ZÂDÜ'L-MESÎR ADLI TEFSİRİ ÖRNEĞİNDE-

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi İsa AKALIN

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı  
Doktora Tezi

Antalya, 2024

**Akdeniz Üniversitesi**  
**Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,**

Abdullah CENGİZ'in bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

|                |                                   |        |
|----------------|-----------------------------------|--------|
| Başkan         | : Prof. Dr. Ahmet ÖGKE            | (İmza) |
| Üye (Danışman) | : Dr. Öğretim Üyesi İsa AKALIN    | (İmza) |
| Üye            | : Prof. Dr. Ali ALBAYRAK          | (İmza) |
| Üye            | : Dr. Öğretim Üyesi Mehmet DİLEK  | (İmza) |
| Üye            | : Dr. Öğretim Üyesi Recep ERTUĞAY | (İmza) |

Tez Başlığı: RİVÂYET İLİMLERİ AÇISINDAN KIRAAT İLİMLERİ-MÂVERDÎ'NİN  
EN-NÜKET VE'L-UYÛN ADLI TEFSİRİ İLE İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN  
ZÂDÜ'L-MESÎR ADLI TEFSİRİ ÖRNEĞİNDE-

Onay: Yukarıdaki İmzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 03/05/2024

Mezuniyet Tarihi : 16/05/2024

(İmza)  
**Prof. Dr. Seda BAYRAKTAR**  
**Müdür**

## AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “RİVÂYET İLİMLERİ AÇISINDAN KIRAÂT İLİMLERİ-MÂVERDÎ’NİN EN-NÜKET VE’L-UYÛN ADLI TEFSİRİ İLE İBNÜ’L-CEVZÎ’NİN ZÂDÜ’L-MESÎR ADLI TEFSİRİ ÖRNEĞİNDE-” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

**Abdullah CENGİZ**





AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |                                                                                                                                                            |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Öğrenci Bilgileri</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     |                                                                                                                                                            |
| Adı-Soyadı                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | Abdullah CENGİZ                                                                                                                                            |
| Öğrenci Numarası                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 201952050003                                                                                                                                               |
| Anabilim Dalı                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | Temel İslâm Bilimleri                                                                                                                                      |
| Programı                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | Doktora                                                                                                                                                    |
| <b>Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |                                                                                                                                                            |
| Unvanı, Adı-Soyadı                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | Dr. Öğretim Üyesi İsa AKALIN                                                                                                                               |
| Yüksek Lisans Tez Başlığı                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | RİVÂYET İLİMLERİ AÇISINDAN KIRAAT İLİMLERİ-<br>MÂVERDÎ'NİN EN-NÜKET VE'L-UYÛN ADLI TEFSİRİ<br>İLE İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN ZÂDÜ'L-MESÎR ADLI TEFSİRİ<br>ÖRNEĞİNDE- |
| <b>Turnitin Bilgileri</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |                                                                                                                                                            |
| Ödev Numarası                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 2310203757                                                                                                                                                 |
| Rapor Tarihi                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | 03/03/2024                                                                                                                                                 |
| Benzerlik Oranı                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | Alıntılar hariç: %5 Alıntılar dahil: %13                                                                                                                   |
| <p style="text-align: center;"><b>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,</b></p> <p>Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 186 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır.</p> <p>Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:</p> <p>( X ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise:<br/>Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım.</p> <p>( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise:<br/>Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.</p> <p>Gerekçe:</p> <p>Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.</p> <p style="text-align: right;">Danışman Öğretim Üyesi<br/>Dr. Öğretim Üyesi İsa AKALIN<br/>İmza</p> |                                                                                                                                                            |

## İÇİNDEKİLER

|                                                             |             |
|-------------------------------------------------------------|-------------|
| <b>KISALTMALAR.....</b>                                     | <b>v</b>    |
| <b>ÖZET .....</b>                                           | <b>vi</b>   |
| <b>SUMMARY .....</b>                                        | <b>vii</b>  |
| <b>ÖN SÖZ .....</b>                                         | <b>viii</b> |
| <b>GİRİŞ.....</b>                                           | <b>1</b>    |
| 1. Araştırmanın Konusu, Problemi ve Sınırları .....         | 1           |
| 2. Araştırmanın Amacı, Metodu ve Kaynakları.....            | 1           |
| 3. Mâverdî'nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri .....      | 7           |
| 3.1. Mâverdî'nin Hayatı.....                                | 7           |
| 3.2. Mâverdî'nin İlmi Kişiliği ve Eserleri.....             | 7           |
| 3.3. <i>en- Nüket ve 'l-uyûn</i> .....                      | 10          |
| 4. İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri ..... | 12          |
| 4.1. İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı .....                          | 12          |
| 4.2. İbnü'l-Cevzî'nin İlmi Kişiliği ve Eserleri.....        | 13          |
| 4.3. <i>Zâdü 'l-mesîr</i> .....                             | 16          |
| 5. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî Dönemlerine Genel Bakış .....    | 17          |

## BİRİNCİ BÖLÜM

### RİVÂYET VE KIRAAT İLİMLERİ ARASINDAKİ MÜŞTEREK İSTİLAHLAR

|                                                             |    |
|-------------------------------------------------------------|----|
| 1.1. Kıraat İlmi.....                                       | 19 |
| 1.1.1 Kıraat İlminin Tarihçesi.....                         | 19 |
| 1.1.2. Kıraat İlminin Tanımı, Konusu, Faydası ve Önemi..... | 23 |
| 1.2. Sıhhati Açısından Kıraat Çeşitleri .....               | 25 |
| 1.2.1. Sahîh Kıraat .....                                   | 25 |
| 1.2.2. Sahih Olmayan Kıraat.....                            | 26 |
| 1.3. Senetleri Açısından Kıraatler .....                    | 26 |
| 1.3.1. Mütevâtir Kıraat.....                                | 26 |

|                                                                                |    |
|--------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1.3.2. Meşhûr Kıraat .....                                                     | 27 |
| 1.3.3. Âhâd Kıraat.....                                                        | 27 |
| 1.3.4. Şâzz Kıraat.....                                                        | 28 |
| 1.3.5. Mevzû Kıraat .....                                                      | 28 |
| 1.3.6. Müdrec Kıraat .....                                                     | 28 |
| 1.4. Kıraat ve Hadis Disiplinlerinde Müşterek Kullanılan Diğer Kavramlar ..... | 29 |
| 1.4.1. Nâsih-Mensuh .....                                                      | 29 |
| 1.4.2. Esbab-ı Nüzûl, Esbabü Vürûdi'l-Hadîs .....                              | 30 |
| 1.4.3. Garîbü'l Kur'ân Garîbü'l-Hadîs .....                                    | 31 |
| 1.4.4. Semâ, Arz, Edâ .....                                                    | 32 |
| 1.4.5. İsnâd.....                                                              | 33 |
| 1.5. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) İsnad Edilen Kıraat Örnekleri .....              | 36 |
| 1.6. Kıraat- Hadis İrtibâtının Karşılaştırılması .....                         | 38 |
| 1.7. Kur'ân ve Kıraat ile ilgili Oryantalistlerin Görüşleri.....               | 42 |
| 1.7. Ahrufu's-Seba (Yedi Harf) .....                                           | 47 |
| 1.7.1. Yedi Harfle İlgili Hadis-i Şerifler .....                               | 48 |
| 1.7.2. Yedi Vecih .....                                                        | 55 |

## İKİNCİ BÖLÜM

### MÂVERDÎ VE İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN ESERLERİNDE ATIFTA BULUNMA YÖNTEMLERİ

|                                                                                                                   |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 2.1. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî'nin Eserlerinde Kıraat İmam ve Râvilerine Atıfta Bulunma Yöntemleri .....            | 58 |
| 2.1.1. Nâfi' b. Abdîrahmân'a (ö. 169/ 785) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                        | 58 |
| 2.1.2. Ebû Mûsâ İsâ b. Mînâ b. Verdân'a (Kâlûn)(ö. 220/ 835) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                      | 61 |
| 2.1.3. Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Abdillâh el-Kıbtî, el-Mısrî (Verş)'e (ö. 197/812) Atıfta Bulunma Yöntemleri..... | 63 |
| 2.1.4. Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bahilî'ye (ö. 216/831) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....           | 65 |

|                                                                                                                                                    |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 2.1.5. Ebû'l-Abbâs el-Velîd b. Müslim ed-Dimaşkî'ye (ö. 195/810) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                                   | 67  |
| 2.1.6. Ebû İshâk İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî el-Medenî'ye (ö. 180/796) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                              | 69  |
| 2.1.7. İbnü'l-Muttalib Abdullah b. Kesîr ed-Dârî el-Mekkî'ye (ö. 120/738) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                          | 70  |
| 2.1.8. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî'ye (ö. 250/864) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                                      | 72  |
| 2.1.9. Ebû Ömer Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Hâlid b. Sa'id el-Mahzûmî el-Mekkî'ye (Kunbul) (ö. 291/904) Atıfta Bulunma Yöntemleri ..... | 73  |
| 2.1.10. Ebû Amr b. el-Alâ'ya (ö. 154/771) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                                                           | 76  |
| 2.1.11. Hafs b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dûrî'ye (ö. 248/862) Atıfta Bulunma Yöntemleri...                                                             | 80  |
| 2.1.12. Ebû Şuayb es-Sûsî'ye (ö. 261/874) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                                                          | 81  |
| 2.1.13. Muhammed b. Ca'fer el-Kazzaz'a (ö. 412/1021) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                                               | 81  |
| 2.1.14. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a (ö. 224/838) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                                                    | 83  |
| 2.1.15. Abdullah b. Âmir b. Yezîd b. Temîm el-Yahsubî'ye (ö. 118/736) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                              | 84  |
| 2.1.16. Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân'a (ö. 242/857) Atıfta Bulunma Yöntemleri                                                              | 88  |
| 2.1.17. Hişâm b. Ammâr b. Nusayr'a (ö. 244/858) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                                                    | 90  |
| 2.1.18. Âsım b. Behdele'ye (ö. 127/745) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                                                             | 91  |
| 2.1.19. Ebû Bekir Şu'be el-Kûfî'ye (ö. 193/809) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                                                    | 96  |
| 2.1.20. Ebû Ömer b. Süleyman el-Esedî'ye (ö. 180/796) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                                               | 100 |
| 2.1.21. İbn Habîb et-Teymî'ye (ö. 156/773) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                                                          | 102 |
| 2.1.22. Halef b. Hişâm'a (ö. 229/844) Atıfta bulunma Yöntemleri.....                                                                               | 105 |
| 2.1.23. Hallâd'a (ö. 220/835) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                                                                       | 108 |
| 2.1.24. Ebû'l-Hasen el-Esedî el-Kisâi'ye (ö. 189/805) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                                              | 109 |
| 2.1.25. Ebû'l-Hâris'e (ö. 240/854) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                                                                  | 114 |
| 2.1.26. Ebû Câ'fer Yezîd b. el-Ka'ka'ya (ö. 130/747) Atıfta Bulunma Yöntemleri. ....                                                               | 115 |
| 2.1.27. İsa b. Verdân'a (ö. 160/777) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                                                                | 118 |

|                                                                                                                 |            |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| 2.1.28. Süleyman b. Cemmâz'a (ö. 170/786) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                       | 118        |
| 2.1.29. Ya'kub el-Hadramî'ye (ö. 205/821) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                       | 121        |
| 2.1.30. Ebû Abdillâh el-Lü'lûî (Ruveys)'ye (ö. 238/852) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                         | 124        |
| 2.1.31. Ebû'l-Hasan Ravh el-Basrî'ye (ö. 233/847) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                               | 125        |
| 2.1.32. Halef b. Hişâm'a (ö. 229/844) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                           | 125        |
| 2.1.33. İdris b. Abdülkerîm'e (ö. 292/905) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                       | 126        |
| 2.1.34. İshâk b. İbrâhim el-Verrâk'a (ö. 286/899) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                | 126        |
| 2.2. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî'nin Eserlerinde Sahâbe'ye Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                          | 126        |
| 2.2.1.Ebû Bekir'e (ö. 13/634) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                                   | 126        |
| 2.2.2.Übey b. Kâ'b'a (ö. 30/651) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                                 | 128        |
| 2.2.3. Ömer b. el-Hattâb'a (ö. 23/644) Atıfta Bulunma Yöntemleri. ....                                          | 130        |
| 2.2.4. İbn Mes'ûd'a (ö. 32/652) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                                  | 131        |
| 2.2.5. Ebû'd-Derdâ'ya (ö. 32/652) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                                | 133        |
| 2.2.6.Osmân b. Affan'a (ö. 35/656) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                               | 134        |
| 2.2.7.Ali b. Ebî Tâlib'e (ö. 40/661) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                            | 135        |
| 2.2.8. Zeyd b. Sâbit'e (ö. 45/650) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                              | 137        |
| 2.2.9.Hz. Âişe'ye (ö. 58/678) Atıfta Bulunma Yöntemleri .....                                                   | 137        |
| 2.2.10.Ebû Hureyre'ye (ö. 58/678) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                                | 139        |
| 2.2.11.İbn Abbâs'a (ö. 58/688) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                                   | 140        |
| 2.2.12. Sa'd b. Ebû Vakkâs'a (ö. 55/675) Atıfta Bulunma Yöntemleri.....                                         | 142        |
| 2.3. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî'nin Eserlerinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Sözlerine Atıfta Bulunma Yöntemleri..... | 145        |
| <b>SONUÇ .....</b>                                                                                              | <b>147</b> |
| <b>TABLÖLER.....</b>                                                                                            | <b>151</b> |
| <b>KAYNAKÇA.....</b>                                                                                            | <b>161</b> |
| <b>ÖZGEÇMİŞ .....</b>                                                                                           | <b>172</b> |

## KISALTMALAR

|          |                                                           |
|----------|-----------------------------------------------------------|
| age.     | : Adı geçen eser                                          |
| as.      | : Aleyhisselam                                            |
| b.       | : Bin, ibn                                                |
| bnt.     | : Bint                                                    |
| bk.      | : Bakınız                                                 |
| c.       | : Cilt                                                    |
| c.c.     | : Celle Celâlüh                                           |
| çev.     | : Çeviren                                                 |
| DİA      | : TDV İslâm Ansiklopedisi                                 |
| Ed.      | : Editör                                                  |
| haz.     | : Hazırlayan                                              |
| Hz.      | : Hazreti                                                 |
| İFAV     | : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları |
| İSAM     | : İslâm Araştırmaları Merkezi                             |
| nşr.     | : Neşreden                                                |
| nr.      | : Numara                                                  |
| ö.       | : Ölüm tarihi                                             |
| (r.a.)   | : Radiyallâhü anh                                         |
| (s.a.v.) | : Sallallahu aleyhi vesellem                              |
| SBE      | : Sosyal Bilimler Enstitüsü                               |
| SDÜİF    | : Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi        |
| SÜİF     | : Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi                  |
| sy.      | : Sayı                                                    |
| s.       | : Sayfa                                                   |
| Şrh.     | : Şerh eden                                               |
| TDV      | : Türkiye Diyanet Vakfı                                   |
| thk.     | : Tahkik eden                                             |
| ts.      | : Tarihsiz                                                |
| vb.      | : ve benzeri                                              |
| vd.      | : ve diğerleri                                            |
| yy.      | : yayın yeri yok                                          |

## ÖZET

Kıraat ilmi Kur'ân'ı Kerîm'in dil, anlam ve okuyuş birlikteliğini sağlar. Hz. Peygamber'den günümüze ve kıyamete kadar sahih bir şekilde iletilmesi ve korunmasında âmildir. Çalışmamızda Mâverdî'nin (ö.450/1058) *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı eseri ile İbnü'l-Cevzî'nin (ö.597/1201) *Zâdü'l-mesîr* adlı eserlerinde kıraatlerin kullanımı ve hadis kıraat kavramlarında müşterek olan kavramlar konu edilmiştir. Müellifler IV. ve VI. yüzyılda yaşamışlardır. Hz. Peygamber'e, sahâbeye, kıraat imamlarına, râvilerine atfedilen farklı kıraatler ele alınmış ve mukayese hedeflenmiştir. Böylelikle eserler baştan sona tetkik edilmiştir. Tespit edilen kıraat farklılıkları müellifler tarafından mahirane işlenmiştir. Bu farklılıklar Kur'ân'ın anlam zenginliği olarak addedilmiştir. Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte müelliflerin hayatı ve eserleri anlatılmıştır. Birinci bölümde kıraat ilmi hakkında bilgi, kıraat ve hadiste ortak kullanılan kavramlar açıklanmış, hadis- kıraat mukayesesi yapılmıştır. Hadis, tefsir ve kıraatte müşterek kullanılan kavramlar farklı kıraat kaynakları ile mütâlaa edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde eserlerde geçen kıraatlerin mukayesesi açıklanmıştır. Çalışmanın neticesi sonuçlara yansıtılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Kıraat, Hadis, Tefsir, Kur'ân, Mâverdî, İbnü'l-Cevzî,

## SUMMARY

### RECITATION SCIENCES IN TERMS OF NARRATION SCIENCES- IN THE EXAMPLE OF MAWARDİ'S TAFSİR CALLED EN-NÜKET VE'L-UYÛN AND İBNÜ'L-CEVZÎ'L-CEVZÎ'S TAFSİR CALLED ZÂDÜ'L-MESÎR-

The science of recitation ensures the unity of language, meaning and reading of the Holy Quran. Hz. It is instrumental in its authentic transmission and preservation from the Prophet to the present day and the apocalypse. In our study, we examine the common aspects of the use of recitations and the concepts of hadith recitation in Mawardi's (d.450/1058) work called en-Nüket ve'l-uyûn and İbnü'l-Cevzî's (d.597/1201) work called Zâdü'l-mesîr. The concepts are discussed. Authors IV. and VI. They lived in the century. Hz. Different recitations attributed to the Prophet, his companions, recitation imams and narrators were discussed and a comparison was aimed. Thus, the works were examined thoroughly. The detected recitation differences were handled skillfully by the authors. These differences are considered as the richness of meaning of the Quran. The study consists of an introduction and two parts. The life and works of the authors are explained in the introduction. In the first chapter, information about the science of recitation, concepts commonly used in recitation and hadith are explained, and a comparison between hadith and recitation is made. Concepts commonly used in hadith, tafsir and recitation have been tried to be considered with different recitation sources. In the second chapter, the comparison of recitations in the works is explained. The result of the study is reflected in the results.

**Keywords:** Recitation, Hadith, Tafsir, Quran, Mâwardi, İbnü'l-Cevzî,

## ÖN SÖZ

Alemleri yoktan yaratan, mahlûkatına lütuf ve ikramda bulunan Hâlik-i zü'l-Celâl'e sonsuz hamd-ü senâlar olsun. Onun kulu ve resûlü, habîb-i kibriyâsı Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) salât ve selâm olsun.

İnsanlar iletişimi çoğunlukla dil ile gerçekleştirir. Kur'ân da Arap dili ile hitap etmektedir. Rasûl-ü Ekrem'e yaklaşık 23 yılda Cibrîl-i Emîn (as) vasıtası ile tedrici olarak inzal buyrulmuştur. Kur'ân hayat rehberidir. Şâri tarafından yaşamın her alanında emir ve nehiylerine uyulması, ittibâ edilmesi istenmiştir.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân'ı vahiy kâtiplerine yazdırmış, kıraâtını sahabeye tâlim ettirmiş, açıklamıştır. Böylelikle oluşan Kıraât ilmi; tefsirciler, hadisçiler, fıkıhçılar ve kelamcılara katkı sağlamış, ilimlerin oluşması ve gelişmesine zemin hazırlamıştır.

İslâmî ilimlerin insanlık tarihine ve dünyadaki diğer ilimlerin gelişmesine katkısı büyüktür. Çok yönlü ilmî çalışmalarıyla önde gelen âlimlerden Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî, eserleriyle dönemlerine ve günümüz ilmî faaliyetlerine ışık olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Mâverdî, Şii-Büveyhî etkisindeki Abbâsîler döneminde mezhebî mücadelelerin yaşandığı bir ortamda yetişmiştir. Etkin bir hukukçu, siyasetçi, devlet adamı kimliği vardır. Pekçok ilmî sahada eser veren, velûd bir âlimdir.

İbnü'l Cevzî, Selçukîler etkisindeki Abbâsîler zamanında yetişmiş vaiz, hadisçi, tefsirci ve kıraatçidir. Üçyüz civârında eser telif eden mühim bir bilginidir.

Araştırmamızın girişinde konu, amaç, metod ve kaynaklar, müelliflerin hayatı ve eserleri işlenmiştir. Birinci bölümde kıraatle ilgili bilgiler verilmiştir. Hadis usûlü ile ilgili ortak kavramların benzer ve farklı yönlerine değinilmiştir. İkinci bölümde eserlerde geçen kıraat bilgileri mukayese edilmiştir.

Tezin ortaya çıkmasında araştırmamız süresince gece gündüz demeden tecrübe ve tavsiyeleriyle yönlendirme zahmetine katlanan, her aşamada rehberlik edip katkı sağlayan kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İsa Akalın'a, hassaten teşekkür ederim. Tezin oluşumu aşamasından tamamlanmasına kadar değerlendirme ve tavsiyelerde bulunan kadirşinas hocalarım Prof. Dr. Ahmet Ögke, Prof. Dr. Ali Albayrak, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Dilek ve Dr. Öğr. Üyesi Recep Ertuğay'a teşekkürü borç bilirim. Ders döneminde kendilerinden istifade ettiğim değerli hocalarıma medyun-u şükranım. Ayrıca her zaman dualarıyla yanımda olan aileme gönülden teşekkür ederim.

Tevfîk ve hidâyet Allah'tandır.

Abdullah Cengiz  
Antalya, 2024



## GİRİŞ

### 1. Araştırmanın Konusu, Problemi ve Sınırları

Kur'ân-ı Kerîm Allah (c.c.) tarafından korunmuş, evrensel, vecîz, mûciz son İlâhî kitaptır. Tek bir ortak metne sahiptir. Arap dilinin yapısı ve lehçe farklılığı, tilâvet ve telaffuzda farklılıkları beraberinde getirmiştir.

Tefsir, fıkıh, kelimadan ziyade hadisçi yönleri ön plana çıkan Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî'nin tefsirlerinde kıraatle ilgili kullandıkları hadislerin sıhhat değerleri, hadislerle yaklaşımlarındaki tutumları nedir? İlim çevresinde nasıl tanınmaktadır? Mâverdî'nin Şâfiî, İbnü'l-Cevzî'nin Hanbelî olması ne gibi çeşitlilik, kolaylıklar sunmaktadır? Bu tür soruların cevapları aranacaktır. Yetişme ortamları, almış oldukları eğitim ortaya konacaktır. Bu bağlamda araştırmanın konusu Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî kıraat ve hadis ilişkisini eserlerine hangi oranda yansıttığıdır.

Çalışmanın problemi: Kıraat ve hadis ilimlerinin birlikteliğinin İslâmî ilimler içindeki yeri ve katkısı nedir? şeklindedir. Âlimler tefsir, hadis ilimleri ışığında kıraat ilminden nasıl faydalanmışlardır? Kıraatlere yaklaşımlarında nerelerde ittifak etmişler? Nerelerde farklı görüşe varmışlardır? Kıraat farklılıkları nedir? Kıraat farklılıkları hadislerde geçmektemidir? Sahâbenin kıraat farklılığına yaklaşımı nedir? Kıraat imamaları nasıl ortaya çıkmıştır? Müelliflerin kıraat kaynakları nelerdir? Bu sorulara cevap aranacaktır. Problemin çözümü için bulgulardan istifade edilecek ve sonuca ulaşılabilecektir. Bu çerçevede kıraat ve hadis ilmine dair bilgiler verilecek bazı ıstılahlar tartışılacaktır. İstılahların tamamına yer vermek tezin hacmini aşacağı için ilgili ıstılahlarla konu sınırlandırılmıştır.

Türkiye ve Türkiye dışında konuyla ilgili çalışmalar yapıldıysa da bu iki kaynakta hadis ve kıraat boyutuyla müstakil, mukayeseli bir çalışma yapılmamıştır. Bu açıdan çalışma bir boşluğu dolduracaktır.

### 2. Araştırmanın Amacı, Metodu ve Kaynakları

Amacımız müelliflerimizin eserleri örneğinde, hadis rivâyetleri ile Kur'ân kıraâtı bağlantısını ortaya koymaktır. Sağlıklı kıraât bilgisinin doğru bir Kur'ân tilâveti ve Kur'ân'ın iyi anlaşılması için büyük ehemmiyeti vardır. Klasik döneme ait bilgileri tartışmak ve

değerlendirmek suretiyle benzerlikleri, farklılıkları ve bu farklılıkların nedenlerini açıklamaya çalışacağız.

Çalışma alanımızı oluşturan Kur’ân kıraatlerinin rivâyet ilimleri bağlamında detaylandırılması hedeflenmiştir.

Çalışmamız farklı disiplinleri içerdiğinden birkaç metod kullanılmıştır. Öncelikle araştırmamız nitel bir araştırmadır. Endüksiyon yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama, çözümleme metodlarından dokümantasyon çalışması yapılmıştır. Karşılaştırma yöntemi kullanılarak bulgular analiz edilmiş yeri geldiğinde sentezlenerek değerlendirilmiştir.

Literatür taramasında eserlerle ilgili olarak farklı açılardan birçok çalışma yapıldığını tespit etmiş bulunuyoruz. Önde gelen çalışmalar şöyledir;

Orhan Karmış’ın 1981 yılında tamamlanan, *Mâverdî ve Tefsirdeki Metodu* isimli doçentlik tezi<sup>1</sup>, usûl çerçevesinde incelenmiştir. Şu sonuçlara yer verilmiştir: “Âyetlerin nüzûlü ile ilgili bilgiler verilmiş, anlamı kapalı kelimeler açıklanmıştır. Mücmeller tefsir, müteşabihler te’vil edilmiştir. Kıraat farklılıklarına ve fikhî hükümlere yer verilmiştir. Müellif dilsel ve lügavî açıklamalar yapmıştır. İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240), İbnü’l-Cevzî, Kurtubî (ö. 671/1273) ve Âlûsî’ye (ö. 1270/1854) kaynaklık etmiştir.”<sup>2</sup>

Burhan Sümertaş’ın 2002 yılında tamamlanan *Mâverdî ve en-Nüket ve’l-uyûn Adlı Tefsiri* isimli Yüksek Lisans tezi<sup>3</sup>, Mâverdî’nin tefsire yaklaşımları, eserin kaynakları, rivâyet ve dirâyet açısından incelenmiştir. Kıraatlere fazla yer vermemiştir. Sümertaş şu sonuçlara ulaşmıştır: “Mâverdî dönemin problemlerine sessiz kalmamış, çözüm üretmiştir. Dönemindeki siyâsî olaylar ve fikrî akımlardan etkilenmiştir. Bu durum tefsirinde ve eserlerinde görülebilir. Kendisinden etkilenenler olduğu gibi batıl düşüncelerinin bulunduğunu söyleyenler de olmuştur. Mâverdî kendinden önceki âlimlerin fikirlerinden istifade etmiştir. Onların görüşlerini eserinde toplamaya çalışmıştır. Tefsirin kaynaklarının tespiti titiz çalışmalar gerektirmektedir. Mâverdî tefsirinin tamamında yüzlerce hadise yer vermiştir. Sahih, hasen hadislerin yanı sıra zayıf hadislerle de yer vermiştir. Tefsirinde kelimeler ile ilgili konulara da değinmiştir. Bu yüzden eleştirilmiştir. Tasavvufî ve batinî görüşlere de yer vermiştir. Lügatçilerden çokça faydalanmıştır.”<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Orhan Karmış, *Mâverdî ve Tefsirdeki Metodu*, (Doçentlik tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri, Ankara 1981.

<sup>2</sup> Karmış, *Mâverdî ve Tefsirdeki Metodu*, 113-156.

<sup>3</sup> Burhan Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve’l-uyûn Adlı Tefsiri*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2002.

<sup>4</sup> Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve’l-uyûn Adlı Tefsiri*, 144-148.

Fatma Çakır'ın 2017 yılında tamamlanan “*Mâverdi'nin “en-Nüket ve'l-uyûn” Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl* isimli Yüksek Lisans tezinde<sup>5</sup>, ana hatları ile Kur'ân-ı Kerim'in iniş sebepleri ele alınmış, nüzûl kaynakları incelenmiştir. Çakır şu sonuçlara yer vermiştir: “Sebeb-i nüzûl rivayetlerini naklederken genellikle senet kullanmamıştır. Sadece ilk râvisini zikretmekle yetinmiştir. Bununla birlikte onun senet zincirinin tamamını olmasa da bir kısmının naklettiği ya da hiçbir râvi ve kaynak zikretmeden aktardığı rivâyetler de mevcuttur. Ahkâma ilişkin konularda sebebi nüzûl rivâyetlerinde Mâverdi'nin fakih kimliğini görmek mümkündür. İlgili örneklerde şafi mezhebinin görüşleriyle de mukayese yapıp hükmün hangi rivayete benzer olduğuna dikkat çekmiştir. Esbâb-ı nüzûl açısından zengin bir tefsir olduğunu, onları sıhhat kritiği yapmaksızın genellikle senetsiz ve tasnifli bir şekilde rivayet etme üslûbunu benimsemiştir.”<sup>6</sup>

Rukiye Hacıbektaşoğlu'nun 2018 yılında tamamlanan *Mâverdi'nin “en-Nüket ve'l-uyûn” Adlı Tefsirindeki Te'villerinin ve Tercihlerinin Değerlendirilmesi* isimli Yüksek lisans tezi<sup>7</sup>, tefsirdeki te'vil ve tercihleri incelenmiştir. Hacıbektaşoğlu çalışmasında şu sonuçlara ulaşmıştır. “Mâverdi' icthadı ilmin bir neticesi, izdüşümü ve emâresi olarak görmektedir. Fıkıh konusunda Mâverdi'ye ait pek çok te'vil tespit edilmiştir. Dil konusu kelimadan sonra Mâverdi'nin en çok te'vilinin bulunduğu konulardandır. Mâverdi'nin yüz kadar tercih ve altıyüz kadar te'vili tespit edilmiştir.”<sup>8</sup>

Ahmad Kajje'nin 2020 yılında tamamlanan *Mâverdi'ye göre Kur'ân'da Nesh* isimli Yüksek Lisans tezinde<sup>9</sup> nesh anlayışı incelenmiştir. Kajje şu sonuçlara ulaşmıştır: “Kur'ân'ın Kur'ân ile neshi hususunda kayda değer herhangi bir ihtilaf yoktur. Kur'ân'ın sünnetle neshine gelindiğinde ise Hanefî ve Mâlikîlerle, Ahmet b. Hanbel'den nakledilen bir görüşe göre mütevâtir sünnetle Kur'ân nesh edilebilir. Oysa Şâfiî (ö. 204/820), Zâhirîler, Ahmet b. Hanbel'in bir diğer görüşüne ve Mâverdi'ye göre sünnetin hangi türüyle olursa olsun Kur'ân'ı neshi kesinlikle söz konusu olamaz. Mâverdi neshin, mensûh olan hükümle hafiflik ya da

<sup>5</sup> Fatma Çakır, *Mâverdi'nin “en-Nüket ve'l-uyûn” Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

<sup>6</sup> Çakır, *Mâverdi'nin “en-Nüket ve'l-uyûn” Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl* 120-121.

<sup>7</sup> Rukiye Hacıbektaşoğlu, *Mâverdi'nin “en-nüket ve'l-uyûn” Adlı Tefsirindeki Te'villerinin ve Tercihlerinin Değerlendirilmesi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.

<sup>8</sup> Hacıbektaşoğlu, *Mâverdi'nin “en-nüket ve'l-uyûn” Adlı Tefsirindeki Te'villerinin ve Tercihlerinin Değerlendirilmesi*, 261-263.

<sup>9</sup> Ahmad Kajje, *Mâverdi'ye göre Kur'ân'da Nesh*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı 2020.

ağırlık konusunda benzer ya da çok daha ağır veya çok daha hafif bir hükümle nesh edilebileceği görüşünü savunmaktadır.”<sup>10</sup>

Nureddin Boyacılar’ın 1978’de tamamlanan *İbnü’l-Cevzî’nin Hadisteki Yeri ve Metodu* isimli doktora tezi<sup>11</sup> çalışması İbnü’l-Cevzî’nin hadisçiliği ve metodunu incelemiştir.

Nefise Karaca’nın 2005 yılında tamamlanan *Abdurrahman İbnü’l-Cevzî ve Tefsirdeki Metodu* isimli Yüksek Lisans tezi rivâyet ve dirâyet açısından ele alınmıştır.

Mehmet Kılıçarslan’ın 2016 yılında tamamlanan *Zâdu’l-mesîr bağlamında İbnü’l-Cevzî’nin Tefsir Metodu*<sup>12</sup> isimli doktora çalışmasında tefsir metodu incelenmiştir. Kılıçarslan şu sonuçlara ulaşmıştır: “Detaya boğmadan yeterli açıklama yapılmıştır. Edebi sanatların nasıl gerçekleştiklerini ve bu sanatın kullanılmasının cümleyi nasıl zenginleştirdiğini belirtmiştir. Kıraatlerin sahih ve gayrisahihini belirtir. Sahih bir kıraatin taşınması gereken özellikleri taşımayan hiçbir kıraat onun nezdinde muteber değildir. Onu Kur’ân olarak adlandırmaz. Fıkhî konuları doğrudan neticeye gidecek tarzda açıklar. Hanbeli mezhebine mensuptur, aşırılık göstermez. Kendi mezhep imamının görüşü aklına yatmazsa başka mezheplerde aradığını bulmaya çalışır.”<sup>13</sup>

Murat Oral’ın 2018 yılında tamamlanan *Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî’nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi* isimli doktora tezi<sup>14</sup> tefsir yaklaşımları, tefsir yöntemi, Kur’ân ilimleri açısından incelenmiştir. Oral şu sonuçlara yer vermiştir: “Mâverdî rivâyet yöntemini kullanmış, çokca nakillere yer vermiştir. Farklı kıraatlere değinmiş, bunun neticesinde farklı manalardan söz etmiştir. Hadis lafızlarını hadis metnine aykırı veya birkaç râviden gelen farklı hadisleri bir arada karışık bir şekilde rivâyet etmiş, zayıf uydurma rivâyetlere ve İsrâîliyata yer vermiştir. Fakih olması hasebiyle ahkâm ayetlerinin tefsirinde fıkhî istinbatlara önem vermiş ve Sünni mezhep imamlarından nakillerde bulunmuştur. Mu‘tezile’ye uyan Eş‘ârî biri olduğunu tespit etmiştir. Lugavî tefsir yönteminin öncülerinden Ferrâ (ö. 207/822) ve Zeccâc’tan (ö. 311/923) çok nakilde bulunmuştur. Mâverdî batılı ve doğulu müfessirlerin görüşlerinin kaynaşmasına ve farklı bakış açılarının bilinmesine katkı sağlamıştır. İbnü’l-Cevzî diğer mezheplerin görüşlerine pek yer vermemiştir. İbnü’l-Cevzî rivayetlerin

<sup>10</sup> Kajje, *Mâverdî’ye göre Kur’ân’da Nesh*, 70.

<sup>11</sup> Nurettin Boyacılar, *İbnü’l-Cevzî’nin Hadisteki Yeri ve Metodu*, (yayınlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri, Ankara 1978.

<sup>12</sup> Mehmet Kılıçarslan, *Zâdu’l-Mesîr Bağlamında İbnü’l-Cevzî’nin Tefsir Metodu*, (yayınlanmamış doktora tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2016.

<sup>13</sup> Kılıçarslan, *Zâdu’l-Mesîr Bağlamında İbnü’l-Cevzî’nin Tefsir Metodu*, 225-229.

<sup>14</sup> Murat Oral, *Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî’nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, (yayınlanmamış doktora tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2018.

kaynaklarını zikretmiştir. Hadislerin sıhhatlerini değerlendirmiştir. Sahih hadisleri seçmeye özen göstermiş, hadis usûlü kavramlarına yer verse de bu konuda çok fazla bir açıklamada bulunmamıştır. Sahih-şâz kıraatlerden yararlandığını örnekleriyle açıklamıştır. İbnü'l-Cevzî lugavî tefsir yöntemini eserinde çok kullanmıştır. Lafızların isticaklarından söz etmiş, sarf ve nahiv bilgilerine yer vermiştir. Cahiliye şiirleri ile istidlalde bulunmuştur.”<sup>15</sup>

Büşra Özdemir tarafından 2019 yılında tamamlanan *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-mesîr Adlı Eserinin Kıraât İlmi Açısından Tahlili* isimli çalışması<sup>16</sup> Kıraât ilmi açısından incelenmiştir. Özdemir şu sonuçlara varmıştır: Tefsirde kıraatlerle ilgili çoğunlukla imamlardan aktarım yapmıştır. Âyetlerin tefsirinde önce sûrelere genel bir giriş yapmış sonra ayetlerin tefsirine akabinde hangi kıraat imamının hangi okuyuş tarzını benimsediğine dair geniş bilgiler vermiştir. Bunu yaparken de sadece kıraat imamları ile yetinmemiş sahabe, tabiin hatta mezhep imamlarının görüşlerinden yararlanmıştır. Sîbeveyh (ö. 180/796), Zeccâc, Ferrâ ve İbn Kuteybe (ö. 276/889) gibi dil âlimlerinden de ihticaclarda bulunmuştur. Yeri geldiğinde hangi kıraatin hangi kabileye ait olduğunu aktarmıştır. Cibrîl kelimesini açıklarken “bu Temîm, Kays, ve Necidlilerin çoğunun kıraatidir.” şeklinde söylemesi gibi.”<sup>17</sup>

Ali Haydar Öksüz'ün 2021 yılında tamamlanan *Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l mesîr fî 'ilmi't-tefsîr Adlı Eserinde Kıraatlere Yaklaşımı*<sup>18</sup> isimli doktora çalışmasında kullanılan kıraâtlere yaklaşımı ele alınmıştır. Öksüz şu neticeye ulaşmıştır: Müellif kıraatleri naklederken genellikle kıratın kime ait olduğunu belirtmektedir. Ancak bazen kıraatin kime ait olduğunu belirtmeden *جمهورية , عامة , قوم , جماعة* ifadelerini kullanarak kıraatleri cumhura, kurraya, bir topluluğa veya çoğunluğa atfederek vermektedir. Bazen kıraatleri herhangi bir atıf yapmadan, kaynağını belirtmeden sadece farklı kıraatin nasıl olduğunu söylemekle iktifa etmiştir. Bunun için *قُرْأً , يُقْرَأُ* gibi ifadeler kullanmıştır. Kıraat farklılıklarını zikredip farklı manâlarla ilgili görüşlere yer vermektedir. Kıraat gerekçelerini izah edebilmek için bazı açıklamalar yapmaktadır. Kıraatlerin hangi kabile tarafından okunduğunu belirtmektedir. Kureyş, Temim, Huzeyl, Üzre, Kelb, Kays oğulları, Esed, Necid gibi.<sup>19</sup>

<sup>15</sup> Oral, *Mâverdi ve İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 229-235.

<sup>16</sup> Büşra Özdemir, *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-mesîr Adlı Eserinin Kıraât İlmi Açısından Tahlili*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

<sup>17</sup> Özdemir, *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-mesîr Adlı Eserinin Kıraât İlmi Açısından Tahlili*, 94-95.

<sup>18</sup> Ali Haydar Öksüz, *Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l mesîr fî 'ilmi't-tefsîr Adlı Eserinde Kıraatlere Yaklaşımı*, (yayınlanmamış doktora tezi), Van Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2021.

<sup>19</sup> Öksüz, *Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l mesîr fî 'ilmi't-tefsîr Adlı Eserinde Kıraatlere Yaklaşımı*, 245-247.

İsmail Öztürk 'ün 2022 yılında tamamlanan *Kıraât Açısından İbnü'l-Cevzî Tefsiri* isimli çalışması kullanılan kıraatleri çeşitli yönlerden ele almıştır.<sup>20</sup> Şu sonuçlara ulaşmıştır: İbnü'l- Cevzî genellikle tercih belirtmeden sahih olsun şâz olsun anlama etki eden kıraatleri tefsirinde zikretmekle beraber zaman zaman cumhurun okuduğu sahih kıraatleri “daha iyidir, daha doğrudur” ya da “bazı güvenilir kimseler böyle okumuştur” diyerek tercih etmiştir. Kıraatlerin temellendirilmesini; bazen âyet, hadis, Arap şiiri, sarf ve nahiv kurallarından deliller getirerek bazen kıraat âlimlerinin çoğunluğunun görüşünü dikkate alarak bazen de Mushaf hattına uygun olmasıyla yapmıştır. Günümüz batılı modern dil bilimi, metindeki bir yerin iki yorumundan en azından birisinin yanlış olması gerektiğini varsayarken müslüman müfessirler Mushaf'ın çok anlamlı bir metin olduğunu kabul ederek her asırda yorum çalışmasından asla geri durmamışlardır. Kur'ân'ın çok anlamlı olması ile Kur'ân metnini hareketli bir metin olarak kabul eden öznellik ve nesnellik çerçevesinde Kur'ân'ı anlama çabalarından biri olarak kabul edilen diyalektik yaklaşım arasındaki ilişkiye de dikkat çekmek gerekir.<sup>21</sup>

Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Ahfeş'in (ö. 292/904) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Nehhâs'ın (ö. 338/950) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı ve İ'râbu'l-Kur'ân'ı, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*'ı, Farisî'nin (ö. 377/987) *el-Hücce*'si, Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1046) *el-Keşf*'i, ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teyisr fi'l-kıraati's-seb'a*'sı, el-Kâsım b. Firruh eş-Şâtibî'nin (ö. 590/1193) *Hırzû'l-emânî*'si, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*'i, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Itkân fi ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Hâmid b. Abdülfettah el-Pâlûvî'nin<sup>22</sup> (ö. 1192/1778) *Zübdetü'l-irfan*'ı, Abdülhamit Birışık'ın *Kıraat İlmi ve Tarihi*'nden istifade edilmiştir.

<sup>20</sup> İsmail Öztürk, *Kıraât Açısından İbnü'l-Cevzî Tefsiri*, (yayınlanmamış doktora tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2022.

<sup>21</sup> Öztürk, *Kıraât Açısından İbnü'l-Cevzî Tefsiri*, 249-252.

<sup>22</sup> Hâmid b. Abdülfettah el-Pâlûvî, Elazığ Palu ilçesinde dünyaya gelmiştir. Tokat ve çevresinde tedrisatını tamamlamıştır. Hayatının büyük bir bölümünü Palu'da geçirmiştir. Devlet merkezi İstanbul'da Padişah, devlet ve ilmi çevrelerde adından söz ettirmiştir. Palu'da kıraat eğitimi ile meşgul olmuştur. Başta *Zübdetü'l-irfân* olmak üzere çokça eser telif etmiştir. 1192'de Palu'da vefat etmiştir. bk. Nizamettin Çelik, “Seyyid Hâmid B. El-Hâc Abdülfettâh el-Paluvî ve Kırâat İlmindeki Konumu” *Diyanet İlmi Dergi* 57 (2021): 725-748; İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mîr Selim el-Bâbânî el-Bağdâdî, *Hedyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn*, 2 cilt. (Beyrut: Daru İhyai't-Türâsî'l-Arabî, 1951), 1/172.

Bu çalışmalarla beraber tefsir kitaplarına, yanısıra konuyla alakalı diğer tabakât ve terâcim, Ulûmu'l-Kur'ân eserlerine, hadis kaynaklarına, tez, makale ve yayınlara başvurulmuştur.

Âyetlerin anlamları Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'nın mealinden verilmiştir.

Toplumun sahih dini bilgileri sıhhatli kaynaklardan almak suretiyle inancını, yaşantısını şekillendirmesi gerekmektedir. Bu yüzden bu alanlarda yapılacak çalışmalar önem arz etmektedir.

### 3. Mâverdî'nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri

#### 3.1. Mâverdî'nin Hayatı

Asıl adı Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî'dir. Müellif, (364/974) yılında Basra'da dünyaya gelmiştir. Ailesi gül suyu işiyle iştiğal ettiği bilinmektedir. Bu işin ticaretini yaptığından dolayı nisbesinin Mâverdî olduğu ifade edilmiştir. Basra'da doğduğu için el-Basrî denmiştir. Şafiî mezhebinin önde gelen, meşhûr fakihlerinden olduğundan dolayı eş-Şafiî diye nitelendirilmiştir. Halife'nin, başkadı unvanı vermesiyle kadılar kadısı/akda'l-kudât gibi lakaplarla tanınmıştır. Çocukluğunu ve gençliğinin ilk dönemlerini Basra'da geçirdi. Nişâbur civarındaki Üstüvâ denilen ve bunun gibi bazı şehirlerde kadılık yapmıştır. Sonra Bağdat'a dönmüştür. İlmî çalışmaları yanında siyâsî vazifeleri de deruhte etmiştir. Mâverdî, diplomatik görevler de almıştır. Bu tür görevler ve tecrübeleri neticesinde yöneticilerden takdir görmüştür. Rahat içinde yaşamasına rağmen, doğru bildiği hususlarda hükümdarları eleştirmekten çekinmemiştir. Nitekim 1032'de Ebû Kâlicâr (ö. 440/1048) “sultân-ı a'zâm” ve “mâlikü'l-ümem” unvanlarını almayı talep etmiş, Mâverdî bunu onaylamamıştır. Bu unvanların hilâfet makamına lâıyk olduğunu beyan etmiştir. Halife, (429/1038) yılında Celâlüddeve'ye (ö. 435/1044) “şâh-ı şâhân” unvanını vermesi halk arasında huzursuzluk meydana getirmiştir. Bunun üzerine halife âlimlerin görüşüne başvurmuştur. İlim heyetindeki Mâverdî, Celâlüddeve'ye yakın olmasına rağmen yanlışlığı dile getirmiştir. Halife, kendisine karşı çıktığı halde, Mâverdî'nin dinî gayretinden kaynaklanan muhalefeti çok hoşuna gitmiştir.<sup>23</sup>

#### 3.2. Mâverdî'nin İlmî Kişiliği ve Eserleri

<sup>23</sup> Ebû'l-Hasan 'Alî b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid b. 'Abdilmakşûd b. 'Abdirrahîm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts., Beyrut I, 9; Cengiz Kallek, “Mâverdî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* Ankara 2003, XXVIII, 180-186.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Mâverdî, Basra ve Bağdat'ta zamanının önde gelen ilim erbabından tahsilini tamamlamıştır. Hadis, arapça, fıkıh, tefsir, edebiyat alanlarında kendini ispatlamıştır. Bu ilim dallarında ve ilim çevrelerinde maruf bir düzeye ulaşmıştır.<sup>24</sup> el-Hasen b. Ali el-Cebelî, İbn Adî el-Minkârî, Muhammed b. Muallâ, Câ'fer b. Muhammed b. Fazl'dan (ö. 387/997) hadis tahsil etmiştir. Ebû Bekir el-Hatîb (ö. 463/1071), İbn Hayrun (ö. 488/1095), Abdülmelik el-Hemedânî (ö. 489/1095), Ali b. el-Hüseyn, Muhammed b. Ahmed, Ahmed b. Abdullah Kâdiş, Ahmed b. Ali el-Hulvânî, Abdurrahman b. Abdulkerim Hevzân (ö. 482/1089), Abdulvâhid b. Abdulkerim, Abdulğani b. Nâzil (ö. 486/1093), Ali b. Saîd, gibi âlimler kendisinden hadis dinlemiş ve hadis naklinde bulunmuş, ona öğrencilik yapmıştır. Hatîb el-Bağdadi onu sika olarak nitelendirmiştir. Uzun yıllar boyunca Bağdat ve Basra'da eğitim öğretim faaliyeti yürütmüştür. Tefsir, fıkıh, edep, ahlak, hadis dersleri vermekle meşgul olmuştur. İyi ahlaklı, aşırı edep ve haya sahibi olduğu ifade edilmektedir. Kaynaklarda vakar, hilim, hayâ, tevâzu, ihlâs, feraset ve üstün zekâ sâhibi, âbit, zâhid olduğu söylenir.<sup>25</sup> İbnü'l-Cevzî sika<sup>26</sup>, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) sadûk kabul etmiştir.<sup>27</sup>

İbnü's-Salah eş-Şehrezûrî, (ö. 643/1245) Maverdi'yi tefsirindeki bazı görüşlerinin Mutezilî anlayışa yakın olması sebebiyle gizli i'tizâl ile itham etmiştir. Bunun yanında onu mutlak olarak mu'tezilî saymamıştır. Ama tefsirinde ehl-i sünnete aykırı görüşlerinin olduğunu bildirmiştir<sup>28</sup>

Hocaları arasında Basra'da Ebû'l-Kâsım es-Saymerî (ö. 386/996), Bağdat'da Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö.406/1015)<sup>29</sup> gibi mühim şahsiyetler bulunmaktadır.

Müellif'in eserlerinin başlıcaları; *el-Hâvi'l-kebir*, *el-İknâ*, *Edebü'd-dünya ve'd-dîn*, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, *Edebü'l-vezîr*, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Kerîm*, *A'lâmu'n-nübüvve*, *Kanûnü'l-*

<sup>24</sup> Tâcuddîn 'Abdulvehhâb b. Taqıyyuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, thk. Maḥmûd Muḥammed et-Ṭenâhî, 'Abdulfettâḥ Muḥammed el-Ḥuly, b.y., Hicri li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 1413, V, 267-270.

<sup>25</sup> Ebû 'Abdillâḥ Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Dâru'l-Ḥadîs, Kahire 1427/2006, XVIII, 64-65.

<sup>26</sup> Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-'ümem*, thk. Muḥammed 'Abdulḡâdir 'Aṭâ, Muṣṭafâ 'Abdulḡâdir 'Aṭâ, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1412/1992, XVI, 41.

<sup>27</sup> Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-mîzân*, thk. 'Abdulfettâḥ Ebû Ğudde, b.y., Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002, VI, 24.

<sup>28</sup> Sabri Erturhan, "Maverdi ve 'el-Havi'l-kebir' adlı Eseri", *C.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi* 3 (1999), 471-499.

<sup>29</sup> Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Ḥatîb el-Bağdâdî, *Târiḡu Bağdâd*, thk. Muṣṭafa Abdulḡâdir 'Aṭâ Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1417, XII, 102.

*vizâre ve Siyâsetül-mülk*<sup>30</sup>, *Nasihatül-mülûk*, *Mârifetü'l-fedâil*, *Teshîlü'n-nazar*, *el-Emsâl ve'l-hikem*, *Kitâbun fi'n-nahv ve el-Kâfî*<sup>31</sup> dir.

1.*el-Hâvi'l-kebîr*: Şâfiî mezhebi ve bütün mezheblerin ve âlimlerin görüşlerini içeren büyük çaplı bir eserdir. Kavramları geniş olarak açıklayan kaynaktır. Mâverdî, bu eserin Müzenî'nin *Muhtasar*'ının bir şerhi olduğunu ifade etmiştir.<sup>32</sup>

2.*el-İknâ: el-Hâvi*'nin kırk varaklık muhtasarıdır. İslâm hukuku ile ilgilidir.<sup>33</sup>

3.*Edebü'd-dünya ve'd-din*: Ahlak meseleleri âyetler ve hadisler örneğinde izah edilmiştir. Dinî ve dünyevî olarak yaşamın ilkelerinden, kriterlerinden bahsetmektedir. Beş bölümden oluşur. Eserde ahlak ile din, felsefe, hikmet, siyâset ve hukuk arasındaki bağlantı izah edilmektedir.<sup>34</sup>

4.*el-Ahkâmü's-sultâniyye*: Kitap yirmi kısımdan oluşur. Devletin hukuk, idare, mali yapısı gibi ana konuları incelenmiştir. Mukayeseli olarak ele alınmıştır.<sup>35</sup>

5.*Â'lâmü'n-nübüvve*: Yirmi bir babdan oluşur. Girişte Allah'ın varlığı, birinci bölümde peygamberlik, peygambere olan ihtiyaç, mucize konuları anlatılmıştır. İkinci bölümde nübüvvetin ispatı, Kur'ân'ın icâzı anlatılmıştır.

6.*Emsâl ve'l-hikem*: Hadisle ilgili bir kaynaktır. On kısımdan teşekkül etmiştir. Nazım şeklinde yazılmış hikmetli sözleri de içeren edebi bir eserdir.<sup>36</sup>

7.*Edebü'l-kâdî*: Muhâkeme usûlleri, Adalet sistemi gibi konular işlenmiştir.

Mâverdî kadılık vazifesi ile birlikte aldığı görevlerle halife ve diğer ülke temsilcileri arasında elçilik misyonu da üstlenmiştir. Layıkıyla yaptığı bu görevler esnasında hediye, taltifler ve ücretler almıştır. (437/1045)'te Reisü'r-rüesâ İbnü'l-Müslime'nin (ö. 450/1059) vezarete getirilmesinden sonra diploması alanına uzak duran Mâverdî, kendisini tamamıyla tedris ve telif faaliyetlerine vermiştir. Usûl olarak mûtezilî, furû olarak Şâfiî olduğu, müctehidlik seviyesine ulaştığı ifade edilmiştir. Taassup sahibi kişiliği yoktur. İctihadın farz-ı

<sup>30</sup> Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, V, 267-270.

<sup>31</sup> Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm kâmusu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ, mine'l-Arabî ve'l-musta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, Dâru İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 2002, IV, 327.

<sup>32</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 13; Hasan Ali Görgülü, “*el-Hâvi'l-kebîr*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1997, XVI, 534-535.

<sup>33</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 13.

<sup>34</sup> Mustafa Çağrırcı, “*Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994, X, 406-408.

<sup>35</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 12; Mehmet Erkal, “*el-Ahkâmü's-sultâniyye*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1988), I, 555-556.

<sup>36</sup> Mustafa Sarıbiyık, *Mâverdî'nin Nasihatü'l-Mülûk'ü ve Siyâsî Görüşleri*, (yayınlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996, 18

kifâye olduğu kanaatindedir. Basra kadısı Ebû'l-Ferec İbn Ebû'l-Bekâ, (ö. 499/1106) Mâverî'nin hem öğrencisi hem de eserlerinin râvisidir.<sup>37</sup>

Mâverî'nin görüşleri ile ilgili olarak şunlar söylenebilir: Mâverî aklın, dine önceliği kanaatine sahiptir. Ahlakla ve diğer konularla ilgili olarak düşünceleri şöyle özetlenebilir. “Ahlak, insanda gizli olan, yeri geldiğinde ortaya çıkan, kişilikle iradeli davranışlardır. İyi iyilikleri, kötü ise rezillikleri baskın kişidir. Din ve dünyanın hayrı için insani makamların en yükseği olan nübüvvet makamına ahlaken kâmil, soyu en şerefli olanlar seçilmiştir. Ondan sonra gelecek yöneticilerin de nebevî özelliklerle şekillenmesi vacip olup, erdemli ve faziletli olması gerekir. Beşer tabiatı uzlaşmacı değildir. Allah insanları uzlaşmaları, birbirini tamamlayıp, tanışıp, kaynaşmaları için farklı sınıflara ayırmış, farklı konumlarda yaratmıştır. Halkın biraraya gelmesi ve sistemin devamı için altı temel hedefi vardır: Din, yönetim, hukuk, adalet, emniyet, ekonomi, insanîliktir.”<sup>38</sup>

Mâverî'nin Yunan felsefecilerinin tesiri ile sosyolojideki ihtiyaç doktrininin savunuculuğunu yapmıştır. İnsanî ilişkilerde rekâbet ve çekişmeleri düzenleyecek daha aşkın bir değere yani dine ihtiyaç vardır. Çünkü din insanı rahatlatır, huzura, iyi ilişkilere, insafa teşvik eder, günah ve suçlardan uzaklaştırır. Adalet ve huzurun temini için iktidara ihtiyaç vardır. Devletin öznel yargıların yerine nesnel yargıları getirip barışı sağlayabileceğini ifade etmektedir. İnsanı toplum hayatına muhtaç yetersiz tabiatı yönlendirmektedir. Devlet de adalet ve güvenliği tesis edecektir.<sup>39</sup>

Mâverî, 13/27 Rebülevvel/Mayıs (450/1058) tarihinde Bağdat'ta dâr-ı bekâ'ya göçmüştür. Vefat eden âlimin cenaze namazını öğrencisi el-Hatib el-Bağdâdî Câmiu'l-Medîne'de kıldırılmış, Babü'l-Harb semtindeki kabristana defnedilmiştir.<sup>40</sup>

### 3.3. *en- Nüket ve'l-uyûn*

Bu tefsirde Ku'ân-ı Kerîm'in surelerinin tümü ele alınmıştır. Müphem olan âyetler açıklanmıştır. Halef selef âlimlerin görüşlerine yer verilmiştir. Âyetlerle ilgili yorumlar maddeler halinde sıralanmıştır. Tefsîrde rivâyet ve dirâyet yöntemi ustalıkla kullanılmıştır. Yorumda bulunanların isimleri belirtilmiştir. Arap dil kuralları beyan edilerek gerekli izahatlar yapılmıştır. Kelimelerin, kavramların nasıl kullanıldığı, farklı anlamları ve darb-ı meseller zikredilir.<sup>41</sup>

<sup>37</sup> Kallek, “Mâverî”, XXVIII, 180-186.

<sup>38</sup> Kallek, “Mâverî”, XXVIII, 180-186.

<sup>39</sup> Kallek, “Mâverî”, XXVIII, 180-186.

<sup>40</sup> Mâverî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 14.

<sup>41</sup> Mâverî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 6.

Mukaddimenin sonunda tefsîri ile ilgili usûlünü şöyle izah etmiştir.

“Anlamı açık olan âyet-i kerîmeler okuyuş sırasında az düşünmek suretiyle anlaşılabilir. Mânası kapalı olan âyetler ise, sadece nakil ve ictihad ile kavranabilir. Kitabımı bilgisi kapalı olanı yorumlamaya, anlamı kapalı olanı açıklamaya hasrettim. Eserimi selef ile halefin kavillerini birarada toplayıcı ve üzerinde ittifak edilenle ihtilaf edileni açıklayıcı kıldım. Akla gelebilecek muhtemel mânaları da ifade ettim. Muhtemel yorumlarımı, söylenen sözlerle benimkiler birbirinden ayrılсын ve istihraç edilen sözlerle benim istihrac ettiklerim belli olsun diye “Bu muhtemeldir” şeklinde ifade ettim. Okuyucunun düşününce anlayabileceği, mânaca açık yerlerde yorum yapmadım. Tefsîrin daha iyi kavranması için ana konuları mukaddimedede fasıllar halinde sundum ki; benzer yorumlar ve gizli deliller ortaya çıksın. Yardımı güzel olan Allah Teâlâ’ya sığındım, Muhammed’e (a.s), onun âl ve ashâbına rahmet etmesini Allah’tan istedim.”<sup>42</sup>

Tefsirde zengin kıraat literatürü kullanılmıştır. Kendi döneminde varolan kıraat birikimi maharetle işlenerek eserde yerini almıştır. Güvenilir kaynaklar tespit edilerek alıntılar yapılmıştır.

Mâverdî’nin kıraat kaynaklarından bazıları şunlardır:

1. İbn Hâleveyh, (ö. 370/980) *el-Kıraatü’ş-şâzze*.
2. Ebû Ali el-Fârîsî, *el-Hucce fî ileli’l-kıraati’s-seb’*.
3. İbn Cinnî, (ö. 392/1002) *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzzi’l-kıraat*.
4. Mekkî b. Ebû Tâlip (ö. 437/1045) ve ed-Dânî’nin kitapları.

Mâverdî’nin nahiv ve lugat kaynaklarından bazıları şunlardır:

1. Kisâî, (ö. 189/805) 2. Ferrâ, 3. Ahfeş, 4. Sa’leb, (ö. 291/904) 5. Müberred, (ö. 286/900) 6. Zeccâc’dan Meâni’l-Kur’ân’la ilgili eserlerinden rivâyetler aktarmıştır.

Esmâü’l-Kur’ân bölümünde Kur’ân’ın isimleri olan “el-Kur’ân, el-Furkân, el-Kitâb, ez-Zıkr” kelimelerinin Kur’ân’da hangi âyetlerde nasıl kullanıldığına yer veren Mâverdî, bu kelimelerin anlamlarını açıklarken şiirlerden de istifade etmiştir. Daha sonra fasıl başlıklarına geçerek birinci fasılda sûreleri uzunluklarına göre gruplandırmıştır. İkinci fasılda sûre ve âyet kelimelerinin anlamları üzerinde durduktan sonra yedi harf meselesine değinmiştir. Üçüncü fasılda i’câzü’l-Kur’ân konusunu ele almıştır. Dördüncü fasılda re’y ve ictihad konularına değinerek sıkı bir şekilde dirâyet tefsirini savunmuş, Kur’ân’ın te’vilinin gerekli olduğunu beyan etmiştir. Beşinci fasılda lügat ve i’râbı kimlerin bilmesi gerektiğine değindikten sonra tefsiri üç kısma ayırmıştır; 1. “Bilgisi yalnızca Allah’a ait olan tefsir,” 2. “Arabın lisânına müracaat edilerek anlaşılan tefsir,” 3. “Ulemânın ictihâdına müracaat edilerek anlaşılan

<sup>42</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, I, 6-7.

tefsirdir. Altıncı fasıl “el-İsti’âze” başlığını taşımaktadır. Müellif bu bölümde isti’âzenin Kur’ân’la sabit olduğunu belirterek mukaddimeyi sonlandırmıştır.<sup>43</sup>

Mukaddimede kendisinin de belirttiği üzere tefsirinde selef ve halef ulemâsının sözlerini bir arada zikretmiştir. Kelimelerin açıklamasını yaparken dil tahlilleri üzerinde titizlikle durmuştur. Naklettiği görüşlerin sahibini özellikle belirtmiştir. Yalnızca rivâyetlerle yetinmeyerek, aynı zamanda çeşitli vecihler de ekleyerek kıraâtlerin ve fikhî hükümlerin bildirilmesine özen göstermiştir.<sup>44</sup> *en-Nüket ve’l-uyûn*, Doç. Dr. Avnullah Enes Ateş tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

#### 4. İbnü’l-Cevzî’nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

##### 4.1. İbnü’l-Cevzî’nin Hayatı

Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî’nin asıl adı, Cemalüddin Ebü’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Ubeydullah b. Abdullah b. Hammâd b. Ahmed b. Muhammed b. Cafer b. Abdullah b. el-Kureyşî et-Temimî el-Bekrî el-Cevzî el-Bağdadî el-Hanbelî’dir. eş-Şeyhu’l-İmâmü’l-Allâme, el-Hâfizu’l-Müfessir, Şeyhu’l-İslâm gibi unvanlarla tanınmıştır. (511/1117) yılında Bağdat’ın Bedreb Habib nahiyesinde doğdu. Doğum tarihi hakkında hicri 508(1114), 509(1115) ve 510(1116) yıllarıda zikredilir. İki nedenden ötürü 511 yılı tercih edilir. Babası Ali bin Muhammed 514 yılında vefat ettiğinde İbnü’l-Cevzî’nin üç yaşında olduğunu annesi söylemiştir. Diğer neden ise İbnü’l-Cevzî, kitap telif etmeye on yedi yaşında başladığını ve bununla 528 yılına tekabül ettiğini söylemesidir.<sup>45</sup>

Ömer Nasûhi Bilmen’in *Tabakâtu’l-müfessirîn* adlı eserinde aktarılan bilgiye göre: “İbnü’l-Cevzî’nin büyük dedesi ‘Vâsıt’ denilen bir bölgede yaşamıştır. Bu bölgede dedesi hariç hiçbir evin bahçesinde ceviz ağacı bulunmamaktadır. Bir tek onların bahçesinde ceviz ağacı yetiştiği için dedesine ‘el-Cevzî’ denilmiştir. Daha sonra bu nisbe onun çocuklarına ve torunlarına intikâl ettirmiştir.”<sup>46</sup> Konuyla ilgili bir başka ma’lûmât da şöyledir: “İbnü’l-

<sup>43</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 6-7.

<sup>44</sup> Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve’l-uyûn Adlı Tefsiri*, 52.; Burhan Sümertaş, “Mâverdî ve en-Nüket ve’l-uyûn Adlı Tefsiri”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28, (2008), ss. 31-64.

<sup>45</sup> Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*, cilt: 21, 365-384; Yusuf Şevki Yavuz- Casim Avcı, “İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1999 XX, 543-549; Abdulhamit Birişik, “İbnü’l-Cevzî (Tefsir İlmindeki Yeri)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1999, XX, 550-551; İbrahim Hatiboğlu, “İbnü’l-Cevzî, (Hadis İlmindeki Yeri)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1999, XX,550.

<sup>46</sup> Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü’l-Müfessirîn*, 2. baskı, Semerkand basım, İstanbul 2018, II, 284.

Cevzî'nin büyük dedesi Ca'fer, Basra kabilelerinden biri olan Cevz'e mensuptu. Bundan dolayı bu nisbeyi almıştır. Bununla birlikte müellif 'Cemalüddin', 'Mübarek' ve ailesinin bakır ticaretiyle uğraşması nedeniyle 'Saffâr' lakaplarıyla da anılmaktadır."<sup>47</sup>

Ömür sermayesini en güzel şekilde tüketen İbnü'l-Cevzî'nin ölümü de çok güzel olmuştur. Kaynakların bize verdiği bilgilere göre Ramazan ayının yedisinde (597/1201) yılında vefat etmiştir. Cenazesine çok sayıda insan katılmıştır, cenazesi için 'adeta mahşer kalabalığı vardı' şeklinde abartılı rivâyetler mevcuttur.<sup>48</sup>

Bâbu'l-Harb olarak isimlendiren ve Ahmed b. Hanbel'in mezarlığının yakınında bulunan bir mezarlığa defnedilmiştir. İbnü'l-Cevzî bir de vasiyette bulunmuştur ki bu vasiyet O'nun hayata bakışını özetler mahiyettedir. Vasiyetin hikâyesi şu şekildedir. İbnü'l-Cevzî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerini yazarken kullandığı kalemlerin yongalarını toplamış, büyük bir yığın yapmıştır. Vefat ettikten sonra da yıkama suyunun ısıtılmasında kullanılması için çocuklarına vasiyette bulunmuştur. Vasiyeti çocukları ve torunları tarafından yerine getirilmiştir. Topladığı yongalar yıkama suyunun ısıtılmasına yettiği gibi bir kısmı da artmıştır.<sup>49</sup>

#### 4.2. İbnü'l-Cevzî'nin İlmî Kişiliği ve Eserleri

Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Hanbelî mezhebine tabi olmuş, itikadî olarak ise Selefiyye ekolünü benimsemiştir. Yaşadığı dönemde çok eser telif etmekle meşhûr olan İbnü'l-Cevzî, bıkmadan usanmadan eser telif ederek bu yolla dine hizmet etme inancıyla gayret sarfetmiştir. Ancak eserlerini yazdıktan sonra kontrol etmek yerine yeni eser yazmaya başladığı için eserlerinde bazı kronolojik hataların ve bilgi karışıklıklarının olduğu gerekçesiyle tenkid edilmiştir. Hayatını eser telif etmekle geçiren İbnü'l-Cevzî, üç yüzden fazla eser telif etmiştir. Çok yönlü bir âlim olduğu için pek çok ilim dalıyla ilgili eser telif etmiştir.<sup>50</sup>

Birçok farklı hocanın ilminden istifade etme fırsatı yakalayan İbnü'l-Cevzî, en çok ilk hocası olan İbn-i Nâsır'dan (ö. 550/1155) etkilenmiştir.<sup>51</sup> Onun maneviyatı, hoşsohbeti,

<sup>47</sup> Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 285.

<sup>48</sup> Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. 'Abdürrezzâk el-Mehdî, y.y., Beyrut 1422/2001, I, 8.

<sup>49</sup> İsmail Cerrahoğlu, "Abdurrahman İbnü'l-Cevzî ve *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* adlı Eseri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* xxix, ts., 127-128.

<sup>50</sup> Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI, 365-384.

<sup>51</sup> Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Erbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân 'Abbâs, Dâru Şâdir, Beyrut 1391/1971-1415/1994, II, 321.

kadirşinâslığı ve hitabetindeki etkileyiciliği müellifimizi adeta büyülemiş ve kendisi de bu yolda ilerleyerek hem değerli bir ilim adamı hem de hatırı sayılır bir vâiz haline gelmiştir.<sup>52</sup>

İbnü'l-Cevzî'nin aldığı dersler ve okuduğu hocalar şu şekildedir. İbnü'l-Cevzî, Kur'ân-ı Kerîm dersini el-Mubarek b. Ca'fer'den, (ö. 550/1156) uygulamalı hitabet ve vaaz derslerini ise Ebu'l-Kâsım Ali b. Yâ'la'dan okumuştur. Muhammed b. Nâsır b. Muhammed b. Ali b. Ömer es-Selâmî'den (ö. 550/1156) tarih ve ahlak; Ebû Mansûr el-Cevâlikî (ö. 540/1145)'den Arapça dersi almıştır. Kıraat dersini ise Ebu'l-Feth Abdülmelik b. Ebî Kâsım el-Kerûhî (ö. 548/1153) ve Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 540/1145)'den okumuştur.<sup>53</sup> Bunların dışında yine dönemin meşhûr hocaları olan Ahmed b. Ahmed Ebû's-Saâdât el-Mütevekkilî (ö. 521/1127), Ali b. Abdi'l-Vâhid ed-Dîneverî (ö. 521/1127), el-Hüseyn b. Muhammed Ebu Abdillâh en-Nahvî (ö. 520/1126), Hîbetullah b. Muhammed Ebi'l-Kâsım eş-Şeybânî (ö. 525/1130), Ahmed b. Muhammed Ebu Nâsr et-Tûsî (ö. 525/1130), Ali b. Abdillâh ez-Zâgûnî (ö. 527/1132), Muhammed b. el-Hasen el-Mâverdi (ö. 525/1130), Ahmed b. Abdillâh el-Ukbarî (ö. 526/1131), İsmail b. Ahmed es-Semerkindî (ö. 536/1141), Abdulvahhab b. el-Mübârek (ö. 538/1143), Ebu Nâsr el-Cevâlikî gibi sayıları 78'e ulaşan pek çok ilim adamından çeşitli ilimleri almış, kendisini yetiştirmiş, tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, hitabet, tarih, siyer, tıp, astronomi, edebiyat ve diğer alanlarda pek çok eser yazmıştır. Kaynakların beyanına göre irili ufaklı eserlerinin miktarı üç yüzü aşmaktadır.<sup>54</sup>

İbnü'l-Cevzî hocalarına çok saygı ve sevgi göstermiştir. Onlara özel bir ihtimamı vardır. Çünkü ilim onun için çok mühimdir ve sahip olduğu ilmin kaynağı değerli üstatlarıdır. Bunun en güzel ispatı ise hocalarına özgü kaleme aldığı eserleridir. Bu eserlerde 86 erkek ve 3 de hanım hocasına yer vermiş ve diğer eserlerindeki gibi hocalarının isimlerini sistematik bir şekilde sıralamıştır. Müellifimiz hocalarının bazı vasıflarına hayran kalmış, eserinde hepsinin bir özelliğine dikkat çekmiştir. Bunlardan birkaç örnek verecek olursak, hocası Abdülvehhâb b. Mübarek b. Ahmed b. Hasen el-Enmâtî (ö. 538/1143) hakkında: “Onun meclisinde hiç gıybet duymadım.” şeklinde övgü ile bahsederken, Ebû Mansûr el-Cevâlikî (ö. 540/1145) hakkında ise iyice düşünmeden hiçbir şey söylememesi ve ne söyleyeceği konusunda hassas olması sebebiyle hayranlık ifade ederek bahsetmiştir.<sup>55</sup>

Halife, vezirler ve devlet ricali ile iyi ilişkiler kurmuş, fakat asla onlara boyun eğmemiştir. Bir saray adamı, halife veya vezirlerin hususi vaizi olmamıştır. O, idarecilerden

<sup>52</sup> Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1957, V, 157-158.

<sup>53</sup> Ali Turgut, *İbnü'l-Cevzî ve Tefsir Usûlündeki Yeri*, Araştırma-İnceleme, İstanbul 1989, s. 10

<sup>54</sup> Cerrahoğlu, “Abdurrahman İbnü'l-Cevzî ve *Zadü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* adlı Eseri”, 127-128.

<sup>55</sup> Yavuz- Avcı, “İbnü'l-Cevzî”, XX, 543-549.

uzak kalmayı daima tercih etmiş, onlara asla tabasbus etmemiştir. Bilakis onlar, onu aramışlardır. Hattâ İbnü'l-Cevzî, Halife el-Mustâdi Billâh'a (ö. 575/ 1179) nasihatta bulunmuş, Ona şöyle diyerek uyarmıştır: “Ey emîra'l-mü'minîn şâyet ben her şeyi anlatacak olsam senden korkarım, şâyet susacak olursam sana gelecek zarardan korkarım. Seni sevdiğimden ve sana gelecek zararları tahmin ettiğimden ikincisini tercih ediyor ve sana zarar gelmemesini istiyorum”.<sup>56</sup>

Hadis ilmiyle meşgul olup, Ebû'l-Kâsım b. el-Husayn (ö. 546/1151), Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Muhammed el-Bâri', Ali b. Abdulvâhid ed-Dîneverî, Ahmed b. Ahmed el-Mütevekkilî, İsmâil b. Ebû Sâlih el-Müezzînî'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de oğlu, İbn Kudâme (ö. 620/1223), İbnü'd-Dübeysî (ö. 637/1239), İbnü'n-Neccâr (ö. 643/1245), İbn Halîl, el-Harrânî (ö. 601/1204), el-Hâfız Abdülğani (ö. 600/1203) gibi âlimler hadis naklinde bulunmuştur.<sup>57</sup>

İbnü'l-Cevzî, zühd ve ahlâka dair çalışmalarında sahih ve hasen hadisleri kullanmaya özen göstermesine rağmen yine de bu konudaki eserlerinde zayıf rivâyetler bulmak mümkündür. Onun diğer ilimlere dair eserlerinde de hadisçiliğini öne çıkaran unsurlar vardır. Meselâ *el-Müctebâ mine'l-müctenâ* gibi hadise dair eserlerinde müttefik ve müfterik, müteşâbih isimler, bazı müşkil hadislerin açıklanması gibi hadise dair konulara yer vermiştir. Yaşadığı devirde bid'atların, mezhep çatışmalarının ve fitnelerin yaygınlık kazanması sebebiyle uydurma rivâyetlerin fazlaca kullanılması İbnü'l-Cevzî'yi *el-Mevzû 'ât*'ı yazmaya sevketmiş, ancak bu şartların tesiriyle râvileri ve rivâyetleri değerlendirirken aşırı davranmak durumunda kalmıştır. Onun bu titizliği şiddetle eleştirilmesine sebep olmuştur. İbnü's-Salâh gibi muhaddisler, İbnü'l-Cevzî'nin zayıf, hasen hattâ sahih hadislere bile fazla araştırmadan “mevzû” damgası vurduğunu, onun bu iş için gerekli temyiz ve tenkit kabiliyetine sahip olmadığını ileri sürmüştür.<sup>58</sup>

İbnü'l-Cevzî'nin eserlerinin başlıcaları şunlardır; “*Tezkiretü'l-erîb fî tefsiri'l-garîb, Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân, Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir, Nâsihu'l-Kur'ân ve mensûhuh, el-Musaffâ bi-eküffi ehli'r-rusûh min ilmi'n-nâsih ve'l-mensûh, Tefsîrû luğati'l-Kur'ân, Muhtasaru Kitâbi'l-muk'ad ve'l-mukim, el-Müctebâ fî 'ulûmi'l-Kur'ân, def'u şühbeti't-teşbih, es-Sebât 'inde'l-memât, Saydü'l-hâtır, Tezkiretü üli'l-besâir fî ma'rifeti'l-kebâ'ir, el-Karâmita, Telbisü iblîs, Ahkâmü'n-nisâ, Takrirü'l-kavâ'id ve tahrîrû'l-fevâ'id fî usûli mezhebi'l-imâm Ahmed b. Hanbel, Minhâcü'l-kasîdîn, Derü'l-levm*

<sup>56</sup> Cerrahoğlu, “Abdurrahman İbnü'l-Cevzî ve *Zadü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* adlı Eseri”, 130.

<sup>57</sup> Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI, 365-384

<sup>58</sup> Hatiboğlu, “İbnü'l-Cevzî (Hadis İlmindeki Yeri)”, XX, 550.

ve'd-daym fî savmi yevmi'l-gaym, Mûsîrû'l-ğarâmi's-sâkin ila eşrefi'l-emâkin. Birrû'l-valideyn, Zemmû'l-heva, et-Tıbbû'r-ruhânî, el-Müdhiş, el-Muklik, Bahru'd-dümü', et-Tebşira, Ru'ûsü'l-kavârir, fî'l-hutab ve'l muhâdarât ve'l-va'z ve't-tezkîr, el-Mevâiz ve'l-mecâlis, Makâmât, Kitabû'l-Ezkiyâ. Ahbârû'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn. el-Letâif fî'l-va'z, Ahbârû'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn, eş-Şifâ fî mevâizi'l-mülûk ve'l-hulefa, Tenbîhu'n-nâ'imi'l-ğumr 'alâ mevâsimi'l-'umr, Bustânü'l-vâ'izîn ve Riyâzü's-sâmi'în, Uyûnü'l-hikâyât, Mehâsinü'l-âsâr ve ğarâ'ibü'l-ahbâr, Leftetü'l-kebed fî nasihati'l-veled. İ'lâmu'l-ehya bi-eğlâtı'l-ihya."<sup>59</sup>

Hadis ilmi ile ilgili diğer eserleri, Câmî'u'l-mesânid ve'l-elkâb, et-Tahkik fî ehâdîsi't-ta'lik, Ahbârû ehli'r-rüsûh fî'l-fıkh ve't-tahdîs bi-mikdâri'l-mensûh mine'l-hadîs, İ'lâmü ehli'l-'ilm bi-tahkiki nâsihi'l-hadîs ve mensûhih, el-'İlelü'l-mütenâhiye fî'l-ehâdîsi'l-vahiye, Esmâ'ü'd-du'afâ' ve'l-vazzâ'in ve zikrû men cerehahüm mine'l-e'immeti'l-kibâri'l-hâfizîn, el-Keşf li-müşkili's-Sahihayn, el-Kussâs ve'l-müzekkirûn, Âfetü ashâbi'l-hadîs ve'r-red 'alâ Abdi'lmüğis, el-Has 'alâ hıfzi'l-'ilm ve zikru kibârû'l-huffâz, Meşyehatü İbnü'l-Cevzî, el-Hadâ'ik fî 'ilmi'l-hadîs ve'z-zühdiyyât, Keşfü'n-nikâb 'ani'l-esmâ' ve'l-elkâb, Garîbü'l-hadîs, Cüz' fî'l-esânîdi'l-münferide, Dürrü'l-eser fî'l-va'zi ve hadîsi seyidi'l-beşer, el-Müselâ, Manzûme fî'l-hadîs adlı eserlerdir.<sup>60</sup>

#### 4.3. Zâdü'l-mesîr

İbnü'l-Cevzî, el-Muğnî isimli hacimli bir tefsir kaleme almış, sonra Zâdü'l-mesîr adıyla ihtisar etmiş, daha sonra tekrar ihtisar ederek Teysîr'i oluşturmuştur. Tezkiratü'l-erîb ise Zâdü'l-mesîr ve Teysîr'in özetidir.<sup>61</sup> Zâdü'l-mesîr, Doç. Dr. Abdülvehhab Öztürk tarafından türkçeye tercüme edilmiştir. Eser kendinden sonra gelen müelliflere kaynaklık etmiştir.

Tefsirin telifi ile ilgili olarak İbnü'l-Cevzî mukaddimesinde şunları kaydetmektedir: “Ben bütün tefsir kitaplarına baktım. Onları, ya okuyucuyu ümitsizliğe sevkedecek kadar hacimli veya her isteyeninin faydalanamayacağı kadar yetersiz buldum. Onların orta halli olanları da tertipsizdir. Bu açıdan az faydalanılmaktaydı. Çok kerre orada müşküller ihmal edilmiş, garib olanlar şerhedileceği yerde, garib olmayanlar şerhedilmiştir. Ey okuyucu işte sana, kolay, muhtasar ve pek çok ilimleri içeren, lafızlarının ihtisarı bakımından zirveye ulaşan “Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsir” isimli kitabımı ortaya koydum. Allah seni onu öğrenmeye

<sup>59</sup> Zehebî, Siyeru a 'lâmi'n-nübelâ', XXI, 365-384.

<sup>60</sup> Zehebî, Siyeru a 'lâmi'n-nübelâ', XXI, 365-384.

<sup>61</sup> İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, I, 9.

muvaflak kılsın. Allah bunu gerçekleştirmek için yardımcısıdır, tevfikini hiçbir zaman eksik etmez.”<sup>62</sup>

İbnü'l-Cevzî mukaddimesinde, tefsir ilminin fazileti, âlimlerin tefsir ve te'vil kelimelerini anlayışları, Kur'ânın nâzil oluşunun müddeti, Kur'ânda ilk ve son nâzil olan âyetler, mevcut tefsir kitaplarındaki eksiklikler ve nihâyet istiâze ve besmele hakkında gereken bilgileri verdikten sonra, Fâtîha sûresinin tefsirine geçmektedir.<sup>63</sup>

## 5. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî Dönemlerine Genel Bakış

Hicrî 4. Yüzyılın sonları ve 5. Yüzyıl başlarında yaşayan Mâverdî, siyasi bakımdan çalkantılı bir dönemde kendini ilmî ve fikrî yönden geliştirmiştir.

Abbâsî devleti ikinci döneminde Fâtımîlerin Mısırda Emevîler'inde Endülüs'te hilâfet ilan etmeleriyle İslâm dünyasının tek otoritesi olma özelliğini fiilen kaybetmiştir.<sup>64</sup> Tarihçilerin ifadelerine göre İran asıllı Ebû Şücâ'nın (ö. 488/1095) oğulları Ali, Hasan ve Ahmet isimli kardeşler önceleri Abbâsî ordusunda paralı asker durumundayken Abbâsî hilâfetinin zaafından da faydalanarak Büveyhî oğulları sülalesini tesis etmişlerdir. Onuncu asrın başından itibaren Abbâsî halifeleri şahsi durumlarını ve dini otoritelerini devam ettirmelerine rağmen devlet idaresinde fiili hâkimiyetlerini kaybetmişlerdir.

Kendilerine şâaalı isimler veren Büveyhî emirleri Cuma hutbelerinde halifenin ismiyle beraber anılmış ve hatta kendi adlarına para bastırmışlardır. Müktedir Billâh (ö. 320/932) döneminde (295/908-320/932) fitne ve karışıklıklar iyice artmış. Kâdir Billâh'ın (ö. 422/1031) hilâfete geçmesine (381/991) kadar devam etmiştir. Kâdir Billâh ve Kâim Biemrillâh (ö. 467/1075) idaresinde kısmi bir istikrar sağlanmıştır.<sup>65</sup> Bu dönemde insanların zaman zaman kıtlıklar çektiği ve kıtlık sebebiyle öldükleri görülmüştür.<sup>66</sup>

Zamanının idarecilerinin siyasi zaaf göstermeleri, toplumun iyi eğitilmemesi neticesinde çöküşler başgöstermiştir. Mâverdî böyle bir ortamda kritik görevler icra etmiş, devlet idaresinde hakkaniyete riâyet etmiştir.

<sup>62</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 9.

<sup>63</sup> Cerrahoğlu, “Abdurrahman İbnü'l-Cevzî ve *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* adlı Eseri”, 130.

<sup>64</sup> Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi* (çev., Komisyon) Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, IV, 48-50.

<sup>65</sup> Abdülkerim Özaydın, “Kâim-Biemrillâh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* İstanbul 2001, XXIV, 210-211, (Erişim 17 Nisan 2023).; Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Kâdir-Billâh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* İstanbul 2001, XXIV, 127-128, (Erişim 17 Nisan 2023).

<sup>66</sup> İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsîn et-Turkî, Dâru Hicr, 1419/1998, IX, 302.

İbnü'l-Cevzî 6. Yüzyılda Abbâsîler döneminde Bağdat'ta yaşamıştır. Ama onun yaşadığı dönem siyasi açıdan pek parlak değildir. Abbâsîler ile birlikte aynı zamanda Selçuklular da bölgeye hâkimdirler. Bağdat'taki Abbâsî halifesi dinî otoriteyi elinde bulunduruyordu ancak siyasî güç Selçuklulardaydı. Bununla birlikte, Türkler de İslâm ile tanıştıktan sonra, Araplarla daha yakın ilişkiler kurmuşlar ve özellikle Abbâsîler döneminde çeşitli görevlerde bulunmuşlardı. Selçuklular ile Abbâsîlerin iyi ilişkileri özellikle Tuğrul Bey'in (ö. 455/1063) Nîşâbur'u fethinden sonra başlamış ve ikili ilişkiler devam etmiştir.<sup>67</sup>

Abbâsî devleti için ilmi açıdan ise aynı şeyleri söylemek pek mümkün değildir. O dönem Bağdat ilmin merkezidir ve burada dinamik bir hayat vardır. Abbâsîler sayısız medreseler ve kütüphaneler ile burayı zenginleştirmişlerdir. Bunu yapmalarında halkın desteğini devletin yanına çekme amacı olduğu gibi halifelerin ilme olan ilgisi de önemli rol oynamaktadır. İlmî açıdan bu kadar dinamik bir dönem yaşayan Abbâsî devleti ahlâkî açıdan yozlaşmaya başlamıştır. İlim toplumda revaçtadır ama bu toplumun ahlâkî hayatı üzerinde pek etkili olmamıştır. Bunun nedeni siyasi otoritenin giderek zayıflaması ve iktidar savaşlarıdır. Can çekişmeye başlayan Abbâsî devletinin karşısında güçlü bir Selçuklu devleti vardır ve siyasi kargaşa toplumda giderek anarşiye dönüşmüş, halk kontrolden çıkar hale gelmiştir.<sup>68</sup>

Abbâsîler döneminde var olan mezhebî farklılaşmalar da toplumsal ayrışmalara neden olmuştur. Bu dönem içerisinde ilimler müstakil hale gelmeye ve mezhepler oluşmaya başlamıştır. Ayrıca Ehl-i sünnet, Mu'tezile, Şîa, Hâricîler oluşumlarını tamamlamış ve sınırlarını belirlemişlerdir. Toplum da bu şekildeki ayrışmaları net bir şekilde yaşamıştır.<sup>69</sup>

<sup>67</sup> Hakkı Dursun Yıldız (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Kombassan Yayınları, Konya 1994, III, 336.

<sup>68</sup> Yavuz- Avcı, "İbnü'l-Cevzî", XX, 543-549.

<sup>69</sup> İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, 35.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### RİVÂYET VE KIRAAT İLİMLERİ ARASINDAKİ MÜŞTEREK İSTİLAHLAR

#### 1.1. Kıraat İlmi

##### 1.1.1 Kıraat İlminin Tarihçesi

Kur'ân, Kelâmı İlâhîdir. Vahiy, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Mekke'de Hira'da nazil olmaya başlamıştır. İslâmî ilimler içerisinde kıraat İlmi büyük önem arzeder. Taşköprüzâde'nin (ö. 968/1561) ilimler tasnifinde ilimleri on gruba ayırdığını ve ilk sırayı İlâhî ilimlere ikinci sırayı da onun kollarına tahsis etmiş olduğu görülmektedir. İlâhî ilimleri şerî ilimler olarak da vasıflandıran Taşköprüzâde kıraat ilminin en şerefli ilim olduğunu belirtmiştir. İlimler arasında birinci olarak saymıştır.<sup>70</sup>

Ortaya çıkışı ve önemi bakımından önceliğe sahip olan kıraat ilminin<sup>71</sup> Kur'ân'ın nüzûlüyle başladığını söyleyebiliriz. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.) kendisine nâzil olan âyetleri öğretildiği şekilde büyük bir özenle okuyor ve ashâbına öğretiyordu. Onun okuyuşuna şahit olan veya ondan bizzat okuyan sahâbe, bu okuyuşları koruyarak başkalarına öğretiyorlardı. Bu hassasiyet kaynağını Kur'ân'dan almaktadır. Zira ağır ağır ve dikkatlice okumak anlamına gelen ve Mekkî sûrelerde geçen “*tertil*” kelimesi ile benzer ifadelerin yer aldığı âyetler,<sup>72</sup> bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu âyetlerin kıraat ilminin bir ilim olarak Kur'ân'a dayandığını göstermektedir. Kur'ân'da çokça anlatılan dolaylı anlatımlardan birisinde Hz. İbrâhim Mekke'ye yerleştirdiği, neslinden gelmesini dilediği peygamber için “*onlara içlerinden Sen'in âyetlerini okuyacak, kitâbı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönder.*”<sup>73</sup> demiştir. Burada Kur'ân tilâvetinin, geleceğini müjdelediği peygamberin bir vasfı olduğunu göstermiştir. Böylece Rasûlullah hem Kur'ân kıraati ve öğretimi ile hem de onu açıklamakla görevli kılınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân'ı tebliğ vazifesinin gereği olarak işitenin kolayca anlayacağı bir tarzda ağır ağır, medle okur ve çoğunlukla her bir âyet sonunda

<sup>70</sup> Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde fî mevzuatî'l-ulûm*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1405. II, 5.

<sup>71</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 68-69.

<sup>72</sup> el-Furkân 25/32; el-Müzzemmil 73/4 çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

<sup>73</sup> el-Bakara 2/129

vakfederdi.<sup>74</sup> Buhârî'nin "*et-terci*" adını verdiği Bab başlığında Abdullah b. Muğaffel'den (ö. 59/679) naklettiği bir rivâyet bize Rasûlullah'ın Kur'ân okurken sesini yumuşattığını ve titreterek nağme ile tilâvet ettiğini (terci<sup>75</sup>) göstermektedir.<sup>76</sup> Hz. Peygamber (s.a.v.) gelen vahyi hemen ezberliyordu. Kur'ân'ın ilk zamanlarda gizli ve evlerde ashabına Cebrail'den öğrendiği şekilde okumuş, okutmuş ve öğretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Übey b. Ka'b (ö. 33/654) için "Sizin en iyi Kur'ân okuyanız Übey'dir" <sup>77</sup> buyurmuştur.<sup>78</sup> "Kur'ân'ı şu dört kişiden alınız: Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Ebû Huzeyfe'nin (ö. 12/653) mevlâsı Sâlim (ö. 73/693), Muâz b. Cebel (ö. 17/638) ve Übey b. Ka'b".<sup>79</sup> Kur'ân ezberleme konusunda Ebüd'd-Derdâ (ö.32/652), Osman b. Affan (ö.35/655), Ali b. Ebî Tâlib (ö.40/660), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö.44/664) ve Zeyd b. Sâbit (ö.45/665) gibi sahâbilerin isimleri öne çıkmıştır.

Müslim'in (ö. 261/875) Ebû Ümame'den (ö. 86/705) naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: "Kur'ân'ı okuyunuz çünkü Kur'ân kıyamet gününde kendisini okuyanlara şefaathane olacaktır."<sup>80</sup> Kur'ân hakkını vererek okunup amel edilirse insanı mahluktan hâlık, eserde müessire vasleder. Allah Kur'ân üzerinde tefekkürü, tedebbürü ister. Kur'ân insanın madde ve ruhuna hitap eder, insanların dünya ve ahiretlerine müteallik işlerini birlikte götürülmesini ister. İnsanlara ağır yükler yüklemekten hidâyet yollarını beyan eder. İkna edici örnekleri, güzel hitap ve akılları hakikate yönlendiren ve nefisleri meftûn eden câzibesıyla edebî ve ebedî bir mûcizedir.

<sup>74</sup> Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî, *Şahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, Dımaşk 1414/1993, "Fedâilü'l-Kur'ân", 29 (No. 4758).; Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, "Kitâbü'l-Kıraat" I (No. 2928); Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizi*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 2. Baskı 1490/1975, "Kitâbü'l-Kıraat" I (No. 2928); Süleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, b.y., Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009, "Kitâbü'l-Huruf ve'l-Kıraat", 29 (No. 4001).

<sup>75</sup>

<sup>76</sup> Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 30 (No. 4760).

<sup>77</sup> Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 8 (No. 4713).; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî b.y. Dâru 'İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabîyye, ts., "Mukaddime", 11 (No.154).

<sup>78</sup> Abdülhamit Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 3. Basım, Emin Yayınları, Bursa 2018, 29-31.

<sup>79</sup> Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 8 (No. 4713).; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kubrâ*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Aâtâ y.y., Beyrut 1410/1990, I, 220.

<sup>80</sup> Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 30 (No. 4760). Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Muslim, *Şahîhu Muslim*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır, Dâru'l-Minhâc, Dâru Tavkî'n-Necât, Cidde, Beyrut 1433, Müslim, "Salatü'l-Müsafirîn", 42 (No. 252).; Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Müslim*, Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut 1392/1972, VI, 90.

Kur'ân'da okuma yazma bilmeyen sert bedevi ruhunu büyüleyen ritim ve kafiye vardır. Bildirilen şeyi dikkatle uyanıklık içinde izlemeye zorlamak için, ruhunu art arda şoklara tâbi tutacak âni üslup değişiklikleri de yer alır; öyle ki, Kur'ân'ın şiirsel düz yazısı monoton kalmaz; onu dinleyen kişi anlamasa ve üzerinde düşünmese bile, ona hayranlık duyar. Kur'ân anlatımında, bir olayın veya bir işaretin içinde geçen konuya dikkat çekmek için parantezler ve konu dışına çıkmalar yer alır. Gereksiz açıklama ve anlatımlardan kaçınmak için, herkes tarafından bilinen belli olaylara yalnızca göndermelerde bulunulur ve hatırlatmalar yapılır. Amaç yalnızca tarihsel bir olayı anlatmak değil, ama onu, ruhsal bir reformu gerçekleştirmek gibi yüce amaçlar için kullanmak, böylelikle de insanda, yalnızca doğmayı, yemeyi, içmeyi, uyumayı, üremeyi ve sonunda da ölmeyi bilen diğer canlılardan ve hayvanlardan kendini ayırabilme isteğini uyandırabilmektir. Kur'ân asla bir şiir değildir. Ama tam düz yazı olmasına rağmen, mûsikinin bütün niteliklerine sahip bulunmaktadır. Öyle ki, bir tek kelimesinin bir tek harfi bile kaldırılrsa, artık onu tecvidli okumak mümkün olmaz. Tıpkı bir şiirin düzensiz ve ahenksiz okunmasının mümkün olmadığı gibi. İşte böyle bir metnin ihtiyaçları da düz bir metnin ihtiyaçlarından farklı olacaktır.<sup>81</sup>

Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) naklettikleri bir hadiste Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Haset (gıpta ve imrenme) sadece iki yerde caizdir: Biri Allah'ın kendisine Kur'ân öğrenmeyi nasib ettiği kimsedir ki gündüz okur. Onu işiten komşusu keşke komşuma verilen Kur'ân nimeti bana da verilseydide, gereğiyle amel ettiği gibi ben de etseydim der. Diğeri de Allah'ın kendisine mal verdiği kimsedir ki, onu hak yolda sarfeder. Bunu gören diğeri keşke bu hayır veren kişiye verilen mal gibi bana da verilseydide, onun yaptığı gibi ben de hayır yapabilseydim diye imrenir."<sup>82</sup>

Kur'ân okumak bir ibadettir. İbadetlerin bazı hareketlerden ibaret olan bir dış görünüşü birde bu hareketlerin manevi hayatımıza meydana getirecekleri bir ruh yücelmesi vardır. Bu hal huzuru temin edecektir. Huzur kalbimizin başka şeylerden kurtulup önümüzde yapacağımız işe hazır olmasıdır. Fakat bu noktada kalamayız okuduğumuz âyetlerin bize ilham ettiği düşünce safhasına intikali gerekir. Kur'ân okumakta hazırlık ve düşünme safhasından sonra anlama merhalesi gelir. Kur'ân okuyacak kimse vücudunu elbisesini ve kalbini her türlü kirden ve meşguliyetten temizleyerek, bütün ruhî kuvvetlerini bu ulvî işe

<sup>81</sup> Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, Ter. Abdülaziz Hatip- Mahmud Kanık, Beyan Yay., İstanbul 2018, 21-22.

<sup>82</sup> Buhârî, "İlim", 15 (No. 73).; Müslim, "Salatü'l-Müsafirîn", 47 (No. 266).; Ebû'l-Fa'zî Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Ha'fîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379/1959, IX, 60.

bağlayınca kendisine Kur'ân'ın o saâdetler dolu mâna alemi görünmeye başlar. Çünkü Kur'ân'ı Allah Teâlâ kullarına okunup anlaşılın diye göndermiştir.<sup>83</sup>

Maşalı, kıraat tarihini rivâyet, ihtiyâr, iştihâr ve tedvin dönemi olarak dört başlıkta değerlendirmiştir. “Rivayet döneminde sahabe kanalıyla kıraatle ilgili meseleler sonraki sürece aktarılmıştır. İhtiyâr kıraat ilminde çoğunlukla bir kıraat vechinin esas alınması veya kıraat vecihlerinden birinin diğerinden mukaddem tutulması anlamında kullanılmıştır. İштиhâr döneminde çok sayıda kişinin kıraat tercihlerini içeren bir ihtiyâr oluşturma yoluna gitmiştir. Zamanla ihtiyârların bazıları öne çıkmış insanların teveccühünü kazanmıştır. Tedvin döneminde öne çıkan ihtiyârlar kayda geçirilmiştir. İbnü'l-Cezerî'ye göre Müslümanlar kendini Kur'ân çalışmalarına vermiş, sika imamların kıraatleri üzerinde icmayı uygun görmüşlerdir. Bunun için de mushaf gönderilen şehirlerden her birinden sika olan, nakle sadakati, dindarlığı ve ilmi yetkinliği ile ün yapmış bulunan, ömrünü kıraat okuma ve okutmakla geçirmiş ve bu yönleriyle tanınmış olan, yaptıkları nakillerinde hakikate riayet ettikleri, okudukları ve rivayet ettikleri vecihler itibariyle sika (sağlam) oldukları ve okuttukları kırate vâkıf oldukları hususunda bulundukları bölgenin ahalisinin fikir birliği ettiği imamları seçtiler.”<sup>84</sup>

Bu kimliğe sahip müelliflerden önde gelenler Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ahmet b. Cübeyr el-Antakî, İsmâil el-Kâdi b. İshâk el-Ezdî, taberî, ve Ebûbekir İbn Mücâhid'dir.

Tedvin çalışmaları kapsamında İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a'sı* sonraki kıraat faaliyetlerine tesiri olmuştur. İbn Mücâhid çizgisinde kıraat-i seb'ayı esas alan diğer eserler şunlardır.

Ebû Abdullah Muhammed b. Süfyân el-Kayrevânî (ö. 415/1024), *el-Hâdî fi'l-kıraati's-seb'*.

Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdullah et-Talemnekî (ö. 429/1037), *er-Ravda*.

Mekkî b. Ebû Tâlib el-Kaysî, (ö. 386/996) *et-Tebşıra fi'l-kıraati's-seb'*.

Ebû'l-Abbâs el-Mehdevî, (ö. 440/1048) *el-Hidâye fi'l-kıraati's-seb'*.

Ebû Amr ed-Dânî, (ö. 444/1053), *et-Teyşîr fi'l-kıraati's-seb'* ve *Câmiu'l-beyân fi'l-kıraati's-seb'*.

Ebû't-Tâhir İsmâil b. Halef es-Sarakustî (ö. 455/1063), *el-Unvân fi'l-Kıraati's-Seb'*.

<sup>83</sup> Mahmut Yeşil, “Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma Âdâbı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1991), 203-221.

<sup>84</sup> Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Otto Yay., 2. Baskı, Ankara 2020, 28-49.

Ebû Abdullah Muhammed b. Şurayh er-Ruaynî el-İşbilî, (ö. 476/1084), *el-Kâfî fi'l-kıraati's-seb'*.

Ebû'l-Hasen b. Halef el-Kayrevânî (ö. 514/1121), *Tehîsü'l-ibârât bi letâifü'l-işârât fi'l-kıraati's-seb'*.

İbnü'l-Bâziş Ebû Ca 'fer Ahmed b. Ali el-Gırnatî (ö. 540/1145), *el-İknâ fi'l-kıraati's-seb'*.

Ebû'l-Kâsım b. Firruh eş-Şâtıbî er-Ruaynî (ö. 590/1194), *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*.

Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmâil es-Safrâvî el-İskenderî (ö. 636/1239), *el-İ'lân bi'l-muhtâr min rivâyâti'l-Kur'ân fi'l-kıraati's-seb'*.

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mevsilî (ö. 656/1258), *eş-Şuf'a fi'l-kıraati's-seb'*.

Şerâfeddin Hîbetullah b. Abdürrahîm b. İbrâhîm b. el-Barzî (ö. 738/1338), *eş-Şir'a fi'l-kıraati's-seb'*.

*Ebû Hayyân el-Enddelûsî (ö. 745/1345), İkdü'l-leâlî fi'l-kıraati's-seb'.*<sup>85</sup>

Vahyin nüzûlünden itibaren Kur'ân muhafaza altına alınmaya başlanmıştır. Hz. Peygamberin (s.a.v) vefatından sonra sahâbiler Kur'ân'ı muhafaza hususunda büyük bir titizlik göstermişlerdir. Bu süreçte Kur'ân'ın cem'i ve istinsahı gerçekleşmiştir. Kıraatler sahâbe kanalıyla tabiin nesline, onlardan da bir sonraki nesle aktarılmıştır. Bu aktarma işi, istinsah edilen mushaf hattına paralel olarak üçüncü hicri asrın başlarına kadar sürmüştür. Sonraki süreçte kıraatlerle ilgili bazı tasnifler yapılmıştır. Kıraatler kimi âlimler tarafından sınırlandırılarak en sahihleri tespit edilmeye çalışılmıştır.<sup>86</sup>

### 1.1.2. Kıraat İlminin Tanımı, Konusu, Faydası ve Önemi

Kırâat (القرأة) kelimesi, "قرأ" fiilinin semaî mastarıdır. Lügatte "okumak, tilâvet etmek, toplamak, bir araya getirmek" mânalarına gelir<sup>87</sup>

İstilah olarak, Kur'ân-ı Kerîm lafızlarını eda yönüyle ele alıp okuma keyfiyetlerini ittifak ve ihtilaf bakımından rivâyet edenlere nispet ederek bilmektir.<sup>88</sup>

<sup>85</sup> Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 66.

<sup>86</sup> Rıfat Ablay, *İbn Atiye Tefsirinde Kıraat Olgusu*, (yayınlanmamış doktora tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2019, 142.

<sup>87</sup> Ebû'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî 'î İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* Dâru Şâdir, Beyrut 1414/1993, V, 3563-3565.

<sup>88</sup> Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Muncidu'l-mukri'in ve murşidu't-tâlibin*, b.y. y.y., 1420/1999, 3.

Kıraat ilminin konusu, Kur'ân'ın lafızları olan harflerin telaffuzundaki değişiklikler ile bu kelimelerin eda ediliş yöntemidir. Yine bu ilim, Kur'ân-ı Kerîm kelimelerinin takdim-te'hiri, ziyadeleştirilip noksanlaştırılması, bir lafzın başka bir kelimenin yerinde kullanılması gibi konuları içerir. Ayrıca kıraat âlimlerinin Hz. Peygamber (s.a.v.)'den naklettiği rivâyetler de kıraat ilminin konusunu teşkil etmektedir.<sup>89</sup>

Kıraat ilminin faydası, Kur'ân lafızlarını tahrif ve tağyir'den koruma ve telaffuz etme hususunda hatadan muhafaza etmektir.<sup>90</sup>

Hz. Peygamber (s.a.v.), ilâhî vahye muhatap olduğu andan itibaren Kur'ân'ı öğrenmeyi teşvik etmiştir. "Sizin hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenidir" <sup>91</sup> sözüyle de Müslümanlara bu konuya özen ve ihtimam göstermelerini emretmiştir. Ayrıca "*Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler*"<sup>92</sup> âyetini Kur'ân okumayı teşvik maksadıyla çokça hatırlatmıştır.

Bir diğer hadis-i şerifte, Hz. Peygamber (s.a.v.) "Kur'ân okumada mâhir olan bir müslüman Allah katında kıymetli melekler ile beraber olacaktır. Kur'ân'ı kekeleyerek zorlukla okuyana ise iki sevap vardır" <sup>93</sup> ifadesiyle Kur'ân-ı Kerîm'i güzel bir şekilde okumanın önemini, değerini belirtmiştir.

Cebrâîl (a.s.) ile Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'ân âyetlerini yılda bir defa, Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat ettiği sene ise iki defa olmak üzere birbirlerine arz etmişler, mukabele etmişlerdir.<sup>94</sup> Böylelikle Kur'ân-Kerîm, semâ ve arz yolu ile alınmıştır.<sup>95</sup>

Tarih boyunca hadisçiler kıraat ilmine enaz tefsirciler, dil uzmanları ve fakihler kadar ilgi duymuşlardır. Onların öğrenim, anlatım telif ve delil gösterme konusundaki hassasiyetleri gibi özen göstermişlerdir. Âyetlerin tefsirinde kapalı kelimelerin bazılarını açıklamada, bazı kelimelerinde anlamlarına vakıf olmak için kıraatlere başvurulmuştur. Çünkü Kur'ân'ın kıraatle yorumlanması Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri kabul edilmiştir. Böylece âyetlerin anlamını genişleterek anlaşılması ve kavranması sağlanmıştır. Kur'ân'da ve kıraatlerde çelişki ve zıtlık

<sup>89</sup> Muştafâ b. 'Abdullâh Hâcî Hâlife Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi'l-fünûn*, Mektebetu'l-Muennâ, Bağdat 1941, II, 1317.

<sup>90</sup> Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Budûru'z-zâhire fi'l-kirâati'l-aşri'l-mütevâtire min tariki's-Şâtibiyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1402/1981, 7

<sup>91</sup> Buḥârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 21 (No. 4739).

<sup>92</sup> Fâtır 35/29.

<sup>93</sup> İbn Mâce, "Edep", 51 (No. 3779).

<sup>94</sup> Buḥârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 7 (No. 4711).

<sup>95</sup> Buḥârî, "Bed'ü'l-Vahy", 1 (No. 5).

olmadığını kanıtlamak için âyetleri tefsir ederken kıraatler kullanılmıştır. Aynı şekilde hadis lafızlarını ve murat edilen doğru anlamları veya dildeki vechi açıklamak için kıraatlere başvurulmuştur. Hadislerin anlaşılmasında anlamlarının geliştirmesinde kıraatler delil getirilerek anlamları zenginleştirilmiştir. Hadis-i şeriflerde ki bazı lafızların nasıl telaffuz edileceğini belirtmek için kıraatlere başvurulmuştur.<sup>96</sup>

“Müslümanların şer’î ilimler dışındaki lügat, nahiv edebiyat ve kültürle ilgili eserleri bile yalnızca kitaptan almayı uygun görmeyip mutlaka hocadan okumayı önemserken mukaddes kitapları Kur’ân’ı okurken hocalarını dikkate almayıp içtihatla okuma geliştirmesi şöyle dursun, bu hususta en küçük bir ciddiyetsizlik göstereceklerini düşünmek aklen ve âdeten mümkün görünmemektedir. Kurrânın ihtilaf ettiği bazı okuyuşların bir kısım tefsir ve nahiv alimleri tarafından tenkit edilmesi, birinci asrın sonlarında teşekkül etmeye başlayan nahiv ilminin daha önce nazil olmuş olan Kur’ân’daki bazı kullanımları kuşatamamasından da kaynaklanmış olabilir. Kur’ân-ı Kerîm, ses özellikleri de dahil olmak üzere farklı bir anlam oluşturan veya oluşturmayan bütün kıraat vecihleriyle nazil oluşundan günümüze kadar sağlam ve doğru bir şekilde okunmuştur. Kıraatler çelişkili anlamlar oluşturmazlar. Yalnızca Kur’ân’ın anlamının çeşitlenmesine, değişik fikhî hükümlerin ve belâgat nüktelerinin çıkarılabilmesine imkân verirler. Bu itibarla Kur’ân’ın sıhhatine hâlel getirmek bir tarafa onun mucizevî yönlerinden birini oluşturlar.”<sup>97</sup>

## 1.2. Sıhhati Açısından Kıraat Çeşitleri

Kıraatler sıhhati açısından sahih ve sahih olmayan olmak üzere ikiye ayrılır.

### 1.2.1. Sahih Kıraat

Lugatte; “sıhhatli, sağlam, sağlıklı, kusursuz”<sup>98</sup> mânasına gelen sahih kelimesi, Hadis usûlünde İbnü’s-Salâh (ö. 643/1246)’a göre “Râvinin adalet ve zabt sahibi olması, senedin muttasıl olması ve rivâyetin şâz ve illetli olmamasıdır.”<sup>99</sup>

<sup>96</sup> Israa Mahmood Eyd, “Kâdî İyaz’ın ‘İkmâlû’l-mu’lim bi fevaidi Sahihi Müslim’ Adlı Eserinde Kıraatin Önemi” *Hadith*, 10 (2023) 160-189.

<sup>97</sup> Harun Ögmüş, “Kur’ân’ın Sıhhati Bağlamında Kıraat Farklılıkların Değerlendirilmesi” *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2010/2), 5-26.

<sup>98</sup> İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 6/2401-02.

<sup>99</sup> ‘Ebû ‘Amr Taqıyyüddîn ‘Osmân b. ‘Abdurrahmân İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmü’l-‘hadîs = Mukaddimetü İbni’s-Salâh*, thk. Nûreddîn ‘İtr, Dâru’l-Fikr, Dâru’l-Fikri’l-Mu’âşır, Dımaşk, Beyrut 1406/1986, Mukaddime, 12.

Kıraatte; Bir kıraatin sahihliği sahih ve muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşması, bir yönüyle de olsa Arap dili gramer kurallarına uyması, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) resm-i hattına uygun olması şartlarına bağlanmıştır.<sup>100</sup>

### 1.2.2. Sahih Olmayan Kıraat

Sahih kıraat için sayılan üç şartı bulundurmeyen kıraatlerdir.<sup>101</sup> Muttasıl sened, Hattı Osmânî ve Arap grameri açısından muvafık olmayan kıraatlerdir.

### 1.3. Senetleri Açısından Kıraatler

Kıraatler, senetleri açısından altı çeşit olarak değerlendirilmiştir.<sup>102</sup> Bunlar mütevâtir, meşhûr, âhâd, şâzz, mevzu, müdrec kıraatlerdir.

#### 1.3.1. Mütevâtir Kıraat

Mütevâtir kelimesi “vtr” kökünden türemiş olup sözlükte “araya zaman girmekle beraber kesintiye uğramaksızın devam etmek, birbiri ardınca gelmek” anlamına gelmektedir.<sup>103</sup> Hadis usûlünde “Baştan sona kadar her nesilde, yalan üzerinde birleşmeleri aklen ve âdeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin rivâyet etmiş olduğu hadistir. Hükmen, ma'nen, mebnen, lafzî ve ma'nevî olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır.”<sup>104</sup>

Kıraatte, yalan üzerine ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir kalabalığın, kendileri gibi diğer bir kalabalıktan rivâyet ettikleri kıraatlerdir. Bu kıraatlerin misalini, yedi kıraatin naklindeki tariklerin birleşmesi teşkil eder. Kıraatler içerisinde en güçlü olanı budur. Zerkeşî'nin haber verdiği göre, yedi kıraat cumhura göre mütevâtirdir.<sup>105</sup>

Sahih kıraatlerin tevatürüne yapılan itirazların menşeyini, bu kıraatlerin Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'e yalnız kıraat imamları tarikiyle ve âhâd rivâyetle ulaşmasıdır. Dolayısıyla da kemmiyet itibariyle tevatür derecesine bâliğ olmayışı oluşturmaktadır. Zahirde doğru gibi görünüp yanıltıcı bir durum arz eden bu hususun arkasında, konuyu açıklığa

<sup>100</sup> Ebû'l-Ḥayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, b.y., y.y., ts., I, 9.

<sup>101</sup> Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. İsmail el-Mağdisî ed-Dimeşkî Ebû Şâme, *el-Murşidu'l-vecîz 'ilâ 'ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, y.y., Beyrut 1395/1975, 174.

<sup>102</sup> Celâleddîn Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnaut, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2008, I, 79.

<sup>103</sup> Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2012, s.140.

<sup>104</sup> Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, 232.

<sup>105</sup> Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdîr eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, b.y., Dâru 'İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1376/1957, I, 318.

kavuşturan bir gerçek yatmaktadır. Zira her ne kadar bu isnâdlar bir grup insana inhisar ediyormuş görüntüsü veriyorsada, bu isnâdı teşkil eden kimselerin ardında -en azından- bir belde halkı bulunmaktadır. Meselâ, bir imam Nâfi' (ö. 169/785) ve Ebû Ca'fer (ö. 130/748) kıraati denildiği zaman el-i Medîne; bir imam Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773), Kisâî (ö. 189/805) ve Halefu'l-Âşir (ö. 229/844) kıraati denilince Kûfe halkı; İbn Kesîr (ö. 120/738) kıratı anılınca Mekke ehli, İbn Âmir (ö. 118/736) kıraati denilince Şam diyârı sâkinleri, Ya'kûb (ö. 205/821) ve Ebû Amr (ö. 154/771) kıraati denilince de Basra halkı akla gelmektedir. Dolayısıyla bu isimler bir belde halkının kıraatini, Kur'ân'a olan hizmetleri ve liyâkatleri ile temsil etmektedir. İşte eğitim ve öğretimde bir kolaylık, pratikte de amaca süratle ulaşmayı temin edeceği için kıraatler imamlara isnâd olunmuştur. Kıraat ve vecihlerinin zabtı ve şeyhlerinin muhafazası ancak bu yol ile mümkün olabilmektedir. Herhalde bir belde halkının tevatür adedine yeterli olduğunu kabul etmeyecek bir ilim adamı tasavvur etmemiz mümkün değildir. Kur'ân kıraatlerinin eğitim ve öğretiminin başlangıçtan itibaren, nesilden nesile kesintisiz olarak intikal ettiği gerçeği göz önünde tutulursa, bunda şüpheyi bile düşmenin yersizliği kendini gösterir.<sup>106</sup>

### 1.3.2. Meşhûr Kıraat

“Şhr” kökünden türeyen meşhûr sözlükte “insanlar arasında tanınan bilinen” anlamına gelmektedir. Hadis usûlünde “her tabakada/nesilde en az üç kişinin rivâyet etmiş olduğu veya en az üç farklı senetle rivâyet edilmiş olan hadis.”<sup>107</sup>

Kıraatta ise; Zabt ve adalet sahibi kimselerin rivâyet etmesiyle senedi sahih, Arap gramerine ve Osmânî mushaflara uygun olan gerek yedi gerekse on ve gerekse bunların dışında kalan makbul imamların kıraatleridir. Bu çeşit kıraatler, kıraat imamları katında meşhûr olmuştur. Onlar tarafından yanlış veya şâz sayılmamışlardır. Şu kadar var ki, bu kıraatler tevatür derecesine yükselememişlerdir.<sup>108</sup>

### 1.3.3. Âhâd Kıraat

Âhâd, “ahad” kelimesinin cemisidir. Hadis usûlünde her nesilde üç-dört kişi tarafından rivâyet edilmiş olsa da mütevâtir derecesine ulaşmamış olan haber, hadistir.<sup>109</sup>

<sup>106</sup> İsmail Karaçam, "Kıraatlerin İntikali, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları: Kıraat İlmi ve Problemleri- IV", İstanbul 4 (2001), 293-294.

<sup>107</sup> Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 178.

<sup>108</sup> Muhammed Abdü'l-Azîm Zerkânî, *Menâhilu'l-irfân fî ulumi'l-Kur'ân*, thk. Fevvez Ahmed Zemrelî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1415/1995, I, 423.

<sup>109</sup> Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 16.

Kıraatte; senedi sahih olup, ya Osmânî mushafa veya Arap gramerine uymayan veyahut da zikredilen şöhrete ulaşamayan kıratlardır. Bu kıraatler okunamaz ve bunlara inanmak da vacip değildir.<sup>110</sup>

#### 1.3.4. Şâzz Kıraat

“Ş-z-z” (ش ذ ذ) kökünden türeyen şâzz lugatta bir grubun içinden ayrılıp kendi başına yol tutmak mânâsındadır. Arap filolojisinde nadir veya fazla kullanılmasına bakılmadan, dil kurallarına, yaygın kullanıma ve kıyasa aykırı olan kelime ve yapıları içerir.<sup>111</sup>

Hadis ıstılahında; Sika râvinin diğer sika râvilere veya kendisinden daha sika olan râviye aykırı olarak rivâyet ettiği hadis olarak ifade edilmiştir.<sup>112</sup>

Kıraatte; Senedi sahih olmayan kıraatlerdir. Sıhhat şartlarından en az birini sağlamayan kıraat şâzz sayılmıştır. Şâzz kıraatler namazda okunmaz, bir takım fıkhi problemlerin çözümünde kullanılır. İbn Muhaysın (ö. 123/741), Yezîdî (ö. 202/817), Hasan Basrî (ö. 110/728) ve A'meş'in (ö. 148/775) kıraatleri âlimlerin ittifakı ile şâzz kabul edilmiştir. Kur'ân'ın aslından olmayan, sahâbenin tefsir maksadıyla âyetlerin arasına yazdığı müdrec kıraatler de şâzz kabul edilmiştir.<sup>113</sup>

#### 1.3.5. Mevzû Kıraat

Lugatta, “vza” kökünden türeyen, bir şeyi yere koymak anlamında ismi mefuldür.<sup>114</sup> Hadis usûlünde söylemediği veya yapmadığı halde iftirayla Rasulullah'a (s.a.v) ait olduğu söylenen hadistir.<sup>115</sup>

Kıraatte; Asılsız olarak, bir kimseye nisbet edilen uydurulmuş kıraatlerdir.<sup>116</sup>

#### 1.3.6. Müdrec Kıraat

Lugatta ilave etmek anlamında “derc” kökünden türeyen ismi mefuldur.<sup>117</sup> Hadis usûlünde; Sened veya metnine, aslında bulunmayan bir şey eklenmiş olan hadise denir.<sup>118</sup>

<sup>110</sup> Suyûtî, *el-İtkân*, I, 77; İbnü'l-Cezerî, *Muncidu'l-mukri'in*, 16-17.

<sup>111</sup> Soner Gündüzöz, “Şâz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2010, XXXVIII, 384.

<sup>112</sup> Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 16.

<sup>113</sup> Birişik, “Kıraat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* Ankara 2022, XXV, 425-432.

<sup>114</sup> İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VIII, 398-401.

<sup>115</sup> Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 183.

<sup>116</sup> Zerkânî, *Menâhil*, I, 423.

<sup>117</sup> İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, I, 1351.

<sup>118</sup> Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 196.

Kıraatte; Şekil itibariyle hadisin çeşitlerinden el-Müddrec'e benzer. Bu kıraatlerde tefsir vehiyle ziyade yapılmıştır. Âyetlere yapılan ziyadelerle ilgili olarak İbnü'l-Cezerî demiştir ki: (Sahâbe) kıraatleri tefsir, izah ve açıklamak için koymuşlardır. Çünkü onlar Nebi (s.a.v.)'den Kur'ân olarak aldıklarını -kati bir şekilde- biliyorlardı ve Kur'ân ile Kur'ân olmayanı birbirine karıştırmaktan da emin oldukları için, Kur'ân ile tefsirini beraber yazıyorlardı. Fakat bununla beraber, "bazı sahâbe, mâna ile kıraati caiz görürlerdi diyen kimse yalan söylemiştir." <sup>119</sup>

#### 1.4. Kıraat ve Hadis Disiplinlerinde Müşterek Kullanılan Diğer Kavramlar

##### 1.4.1. Nâsih-Mensuh

Nesh, "nsh" kökünden mastar olup, lugatta bir şeyi bir yerden alıp başka yere koyma, halden hale geçme anlamına gelmektedir. <sup>120</sup> İsmi faili nâsih; "kaldıran", ismi mefulü "mensuh"; "kaldırılan" dır. İstılahta ise "Şer'î bir hükmün sonra gelen şer'î bir hükümle kaldırılmasıdır." <sup>121</sup> Hadis usûlünde nesh; önceki şer'î bir hükmün/ bir hadisin hükmünün sonraki şer'î bir hükümle/ bir hadisin hükmüyle yürürlükten kaldırılmasıdır. <sup>122</sup>

Kıraatte; On kıraatte bulunmayan bazı rivâyetler nesh edilmiş kıraatler olabilir. Bunlar, bazen nesh edildiği bilinmediği için, bazen de mensuh olduğu kendisine ulaştırıldığı halde kendi bilgisine güvenip neshine inanmadığı için veya bilgi kabilinden nakledilmiş kıraatler olabilir. Nitekim bazı kıraatlerin nesh edildiği sahâbe tarafından da ifade edilmiştir.

*Berâ b. Azîb (71/690) şöyle demiştir; حافظو على الصلوة âyeti nazil oldu biz onu Allah'ın dilediği kadar bu şekilde okuduk sonra Allah onu neshetti şu âyeti inzal etti. حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ*

*"Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* <sup>123</sup> <sup>124</sup>

Ayrıca mensuh kıraat anlayışını göstermesi bakımından şu bilgiyi de nakletmek faydalı olacaktır: "Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/688) bildirdiğine göre Hz. Ömer (ö. 23/644) şöyle demiştir: Bizim en düzgün Kur'ân okuyanımız Übeyy b. Kâ'b'tır (ö. 33/654). En isabetli hüküm verenimiz Ali b. Ebû Talib'tir (ö. 40/661). Biz Übeyy'in kıraat usûl ve

<sup>119</sup> Suyûtî, *el-İtkân*, I, 79.

<sup>120</sup> İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, III, 61.

<sup>121</sup> Zerkânî, *Menâhil*, II, 176.

<sup>122</sup> Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 246.

<sup>123</sup> el-Bakara 2/238.

<sup>124</sup> Müslim, "Mesâcid", 32 (No. 208).

edâsından bir kısmını terk etmekteyiz. Bununla beraber Übeyy: Ben Rasulullah'tan işittiğim hiçbir şeyi unutmam demektedir. Halbuki azîz ve celîl olan Allah Teâlâ, “*Biz bir âyetten nesheder veya tehir edersek...*” buyurmuştur.<sup>125</sup>

Mâverdi *el-Hâvî'l-kebîr* isimli eserinde nesihle ilgili olarak en-Nâsîh ve'l-Mensûh adlı bir fasıl açarak konuyu değerlendirmiştir: “Nesih şeriatla hükmü sabit olan bir şeyin akıl dikkate alınmaksızın ortadan kaldırılmasıdır. Zira aklın gerekli gördüğü şeyler neshi şer'î veya akli olsun câiz görmez.” şeklinde ifade etmiş ve örneklerle açıklamıştır.<sup>126</sup> Neshe kıble değişimi olayı, Hudeybiye musâlahasındaki uygulama Kur'ân'ın sünneti neshine örnek olarak verilmiştir.

İbnü'l-Cevzî *Nevâsihu'l-Kur'ân* adlı eserinde üçüncü bab olarak Bâb-ı beyânı hakikatı'n-nesh adı altında neshin lugat mânalarını izah etmektedir: “Nesh, şer'an kişiyi sorumlu kılan sabit hükmü bedelli veya bedelsiz düşürülmesi ortadan kaldırılmasıdır.” şeklinde tarif etmiştir. Neshin şartlarını beyan etmiş, çeşitlerini örneklerle açıklamıştır.<sup>127</sup> *el-Musaffâ*'da neshin tanımı, şartları ve örneklerden bahsederek neshin tecvizini savunur, bedâ<sup>128</sup> olmadığını vurgular.<sup>129</sup>

#### 1.4.2. Esbab-ı Nüzûl, Esbabü Vürûdi'l-Hadîs

Esbab-ı nüzûl; Lugatta âyetlerin iniş sebepleri anlamında kullanılan kavramdır. Nüzûl sebepleri anlamına gelen Esbâb-ı-nüzûl tabiri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risalet döneminde vuku bulan ve Kur'ân'ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir suresinin inmesine yol açan olayı,

<sup>125</sup> Buḥârî, “Tefsîr”, “Sûretu'l-Bakara”, 9 (No. 4211).

<sup>126</sup> Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Muḥammed el-Baṣrî el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr fî fıkhi mezhebi'l-imâmi 'ş-Şâfi'î ve huve şerḥu muhtaşari'l-muzenî*, thk. eş-Şeyḥ 'Alî Muḥammed Me'ûd, eş-Şeyḥ 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1419-1999, XVI, 75.

<sup>127</sup> Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *nevâsihu'l-Kur'ân = nâsihu'l-Kur'ân ve mensûhuh*, thk. Muḥammed Eşref 'Alî el-Mîlbârî, y.y., Medine 1423/2003, I, 127.

<sup>128</sup> Bedâ: Şia'nın savunduğu bir görüştür. Allah'ın ilim, irade, tekvin sıfatlarında değişiklik olacağını ifade eder. “Allahın belirli bir şekilde olacağını bildirdiği bir olayın sonradan farklı olarak meydana gelmesi” diye tanımlanmıştır. İlk kullananın Muhtâr es-Sekafî olduğu söylenmiştir. İmamiye şiası bu görüşü biraz yumuşatarak “sonradan elde edilen bilgiyle önceki kararın değiştirilmesi” anlamındaki bedâ Allah'a nisbet edilemez denmiştir. Ehli sünnet ve mutezile âlimleri bedâyı Allah'a eksiklik izafe edilemeyeceğini belirterek bu görüşü reddetmiştir. bk. Avni İlhan, “Bedâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1992, V, 290-291.

<sup>129</sup> Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Musaffâ bi-ekfi ehli'r-rusûh min 'ilmi'n-nâsih ve'l-mensûh*, thk. Hâtîm Şâlih ed-Dâmin, b.y. y.y., 1418/1998, 12.

durumu ya da soruyu ifade etmek üzere kullanılır. Esbâb-ı nüzûl sadece âyetlerle ilgili bir tabirdir.<sup>130</sup>

Hadis usûlünde Esbâb-ü vürûdi'l-hadis şeklinde kullanılan tabir hadislerin belli bir sebep, bir vesile veya bir durum dolayısıyla söylemiş olmasını ifade etmektedir. Resûl-i Ekrem'in herhangi bir konuya dair açıklama yapmasına veya bir davranışta bulunmasına vesile olan özel sebeplere Esbâb-ü vürûdi'l-hadis denmiştir. Esbâb-ı nüzûl âyetlerin nüzûl sebepleri, nüzûl zamanı ve mekanıyla ilgili hususlardan bahsettiği gibi Esbâb-ü vürûdi'l-hadis de hadislerin söyleniş sebepleri, söylendiği zaman ve mekanla ilgili hususlardan söz eder. Bu ilim umumi hükümlerin tahsis edilebilmesi, mânası mutlak olan hükümlerin sınırlandırılması, Mücmel ve müşkil hükümlerin açıklanması, nâsih ve mensuh olanların bilinmesi, bir hükmün asıl sebebinin beyan edilmesi, kısaca hadislerin daha iyi anlaşılabilmesi için büyük önem taşımaktadır. Mûteahhir dönem âlimleri bunu bir metedoloji konusu olarak ele alıp değerlendirmişlerdir.<sup>131</sup>

Mâverdi âyet ve sûrelerin sebep-i nüzûlu hakkında çokça örnek vermiştir. Örneklerde malûm ve meçhul lafızlar kullanmıştır. Konuyla ilgili senetli senetsiz hadis rivâyetlerini nakletmiştir. Taberî (ö. 310/923) ve Mukâtil'den (ö. 150/767) alıntı yapmıştır.

İbnü'l-Cevzî ise sebep-i nüzûl ile ilgili olarak eserinde Mâverdi'den daha çok örnek vermiştir. Gerekli yerlerde hadis rivâyeti, sahâbi, dilcilerin ve müfessirlerin görüşlerini nakletmiştir.

#### 1.4.3. Garîbü'l Kur'ân Garîbü'l-Hadîs

Garîb kelimesi sözlükte “yurdundan uzak kalan; tek ve nâdir olan, bilinmeyen, müphem ve kapalı olan” gibi anlamlara gelir. Kur'ân-ı Kerim Arapça'nın Kureyş lehçesiyle nazil olmuştur. Bununla beraber diğer Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeler de ihtiva etmektedir. Ayrıca Kur'ân'da az kullanılmasından dolayı mânası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç lafızlar da vardır. Tefsir ilminde Kur'ân'daki bu tür kelimelerin açıklanması Garîbü'l- Kur'ân'ın konusunu teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Kur'ân'ın irabını (kelime yapısını anlamını öğrenmeye çalışınız) ve Kur'ân'ın garîblerini araştırınız” dediği rivâyet edilmiş<sup>132</sup> ve Kur'ân-ı Kerim'in garîblerini bilmeyenlerin Allah'ın kelamını tefsir etmekten sakınmaları istenmiştir. Bundan dolayı

<sup>130</sup> Ramazan Ayvallı, “Esbâbü Vürûdi'l-Hadîs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1995, XI, 362-363;

Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1995), XI, 360-362.

<sup>131</sup> Ayvallı, “Esbâbü Vürûdi'l-Hadîs”, XI, 362-363; Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, XI, 360-362.

<sup>132</sup> Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, thk. 'Abdul'aliyy 'Abdulhamîd, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1423/2003, III, (No. 546).; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 67.

Garîbü'l- Kur'ân tefsir ilminde önemli bir yer işgal etmiş ve II. yüzyıldan itibaren Kur'ân ilimleri arasında müstakil bir disiplin halini almıştır.<sup>133</sup>

Hadis ıstılahında; hadiste anlaşılması zor olan, açıklamayı gerektiren kelime, deyim, ifadedir. Bu durum, daha çok, söz konusu kelimenin/ deyimın az kullanılmasından, Arapça'daki lehçe farklılığından veya ileriki zamanlarda hadisla uğraşanların Arapça bilgisinin yetersizliğinden ortaya çıkmıştır.<sup>134</sup>

Kureyş lehçesi ile nüzül olan Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen lehçeden başka lehçeler ve mu'rab kelimeler bulunmaktadır. Bununla birlikte Kur'ân anlamı yaygın olarak bilinmeyen ve izah edilmesine ihtiyaç duyulan kelimeleri de içermektedir. Garîbü'l-Kur'ân disiplini bu türden kelime ve ifadeleri konu edinmektedir. Böylelikle Kur'ân-ı Kerîm'in muhatapları nezdindeki kapalı noktalarını aydınlatma amacı taşımaktadır.<sup>135</sup>

Mâverdî, anlamı kapalı, müşkil, müphem kelimeleri izah için bazen dilcilere, bazen fakihlere istinaden nakiller yapar. Hadis nakillerinde bulunur.<sup>136</sup>

İbnü'l-Cevzî hem *Zâdü'l-mesîr* adlı eserinde hemde *Garîbü'l-Hadis* adlı eserinde hadislerin ve Kur'ân'daki garîb müşkil kelimeleri izah etmiş, diğer arap lehçelerinde kullanımına örnekler vermiştir.<sup>137</sup> Açıklamalar için Arap şiirinden de istifade etmiştir.

#### 1.4.4. Semâ, Arz, Edâ

“Semâ” lugatta (سمع) “semia” fiilinden işitmek anlamında mastardır. <sup>138</sup> Hadis usûlünde; bizzat hocanın ağzından hadis işitme, hadis alma mânasına gelir. Bu usûl, hadis öğrenme yollarından biri ve en üstünüdür.<sup>139</sup>

“Arz” Lugatta ortaya koymak, göstermek, sunmak, bir şeyi gözden geçirip durumuna bakmak, teklif etmek” gibi mânalara gelmektedir. Ku'ân-ı Kerîmde Allah'ın göklere, yere

<sup>133</sup> M. Yaşar Kandemir, “Garîbü'l-Hadis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1996), XIII, 378-379; İsmail Cerrahoğlu, “Garîbü'l-Kur'ân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1996, XIII, 379-380.

<sup>134</sup> Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 86.

<sup>135</sup> Muhammed Pilgir, “Ebû 'Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ında Kıraat Olgusu ve Söz Konusu Eserde İstifade Edilen Kıraat İhtilaflarının Tefsire Etkileri”, *Artuklu Akademi*, 2023/10 (1), 79-94.

<sup>136</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, II, 410.

<sup>137</sup> Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Ġarîbu'l-Ġadîs*, thk. 'Abdulmu'tî Emîn el-Ġal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1985, I, 1; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Tezkiretu'l-erîb*, thk. Târiq Fethî es-Seyyid: y.y., Beyrut 1425/2004), 13.

<sup>138</sup> İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VIII, 162.

<sup>139</sup> Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 274.

dağlara ve insana “emanet”i taşımayı teklif etmesine<sup>140</sup> ve isimlerini sormak üzere varlıklarını meleklerle göstermesine<sup>141</sup> arz denilmiştir. Biri arz diğeri emir tarzında olmak üzere iki tür teklif vardır. Arz şeklindeki teklifin kabul edilmesi mecburi değildir. Nitekim gökler, yer ve dağlar emaneti taşımayı kabul etmemişlerdir.<sup>142</sup> Emir şeklindeki teklifin kabulü ise mecburidir. Allah’ın kullarının işledikleri amelleri ahirette önlerine sermesine, kulların Allah’ın huzuruna çıkarılmasına da arz denilmiştir.<sup>143</sup> “Edâ”; Bir hadisi, usûlüne uygun olarak başkasına nakletmek olarak belirtilmiştir.<sup>144</sup>

Kıraatte “Semâ” öğrencinin dersini hocasından dinleyerek öğrenmesidir. “Arz” öğrencinin dersini hazırlayıp öğrendikten sonra hocasına sunması, okumasıdır. “Edâ” ise; Kıraat öğretiminde Semâ ve Arz yöntemlerinin bir arada uygulanması şeklinde mutâlaa edilir. İbn-i Mücahid’in ifadesiyle: “Hocasından duyduğunu aynen muhafaza ederek, hakkıyla arz etmektir.”<sup>145</sup>

#### 1.4.5. İsnâd

İsnâd; lugatta (اسند) “*esnede*” fiilinin masdarıdır. Mânası sözü söyleyene ulaştırmaktır. Sened; “*senede -yesnudu – sunûd*” kökünden dayanma destek yüksek yer anlamındadır.<sup>146</sup> Istilâhî olarak hadis usûlünde; hadis metnini sözün evvelinde sözü bize ulaştıranların(râvi) adlarını zikrederek ilk söyleyene dayandırmaktır.<sup>147</sup>

Hadisçiler ilk zamanlarda İsnadı çeşitli anlamlarda kullanmışlardır. Senedin râvi zincirinden teşekkül ettiğini belirtmişlerdir. İsnadın da râvilerin isimlerini sırayla vererek “*ahberanâ*”, “*haddesenâ*”, “*enbeenâ*”, “*an*”, “*enne*” gibi hususi lafızlarla belirtmektir demişlerdir. Sonraki bilginler çoğu zaman sened ve isnâdı aynı mânada kullanmışlardır. Sahâbenin hepsi “*udûl*” olduğu için hadis rivâyeti açısından tenkide tabi tutulmamıştır. Ama Hz. Ömer’in bazı sahâbeye kimden duyduğunu sormuştur. Şâhit olan başkalarının varlığını araştırmıştır. Hz. Ali hadis nakledenlere yemin ettirmiştir. Bunlar isnâd anlayışının nüvesini oluşturmuştur. İbn Sîrîn (ö. 110/729) Müslümanlar arasında fitne ortaya çıktıktan sonra

<sup>140</sup> el-Ahzâb 33/72.

<sup>141</sup> el-Bakara 2/31.

<sup>142</sup> el-Âhzâb 33/72.

<sup>143</sup> Hûd 11/18; el-Kehf 18/48; el-Hakka 69/18.

<sup>144</sup> Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 59.

<sup>145</sup> Ahmed b. Mûsâ b. el-‘Abbâs et-Temîmî Ebû Bekir el-Bağdâdî İbn Mucâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-kırâ’ât*, thk.

Şevkî Dayf, y.y., Mısır 1400, 45.

<sup>146</sup> İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 2114.

<sup>147</sup> Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 140.

senedin sorulmaya başlandığını ifade etmiştir. Rivâyet ilimleri, dinin esasını oluşturur ve genellikle isnâda dayanır. İslâm bilginleri isnâdın öneminde görüş birliğine varmıştır. Başta hadis olmak üzere kıraatin ayrılmaz bir parçası kabul edilmiştir. İlk dönem âlimleri isnâd ilmin sünnetlerinden saymış bazı âlimlerde müekked sünnet, hatta farzı kifaye olarak değerlendirmişlerdir.<sup>148</sup>

İslâm bilginleri isnâda büyük önem vermişlerdir. İmam Şâfiî (ö. 204/820) “İsnâdsız hadis nakledenin durumu gece odun toplayan kişinin durumuna benzetmiştir. Farkında olmadan yılan çiyen ne varsa toplar demek suretiyle isnâdın ehemmiyetine dikkat çekmiştir. İsnâd önceki ümmetlerde olmayan, bu ümetin hususiyetlerinden faziletli bir özellik. Dinde mevkii büyüktür denmiştir.”<sup>149</sup>

Kıraatte: Kur’ân-ı Kerîm’e ve Kur’ân’ın kıraat vecihlerine götüren yollardır. Bu yollar Kur’ân-ı Kerîm’in ve kıraatinin zaptının nakliyle ilgilenen kimselerin silsilesinden oluşur. İsnâd kelimesinin çoğulu “esânid”tir. Kârîlerin senetleri kesintisiz olur. Bu durum özellikle de mütevâtir olan on kıraatin naklinde dikkate alınır. Bu senetlerin en üstün olanı ise asrımızda ki kâriler ile Hz. Peygamber (s.a.v.) arasında yirmiyedi kişiden oluşan senettir.<sup>150</sup>

Yedi harf konusunda Hişam (ö. 15/636) -Ömer hadisinde geleceği üzere sahâbe de kıraatleri alırken titiz davranıp, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) götürmüş, aslını tahkik etmişlerdir, sorgulamışlardır. Senedin varlığı senedde bulunanların doğruluğu güvenin tesisi içindir. Bir bedevi Allah Rasûlü’ne gelerek elçisinin sözlerinin doğru olup olmadığını araştırmıştır.<sup>151</sup>

Hadis ve kıraat ilimlerinin metod, teknik, amaç ve konular bakımından birbirine yakındır. Bu iki ilimde senedin varlığı esas olarak göze çarpmaktadır. Kıraat ve hadislerin isnâd silsilesiyle rivâyet edildiği ve rivâyet temelli ilim dalları olduğu görülmektedir.<sup>152</sup>

Yine bu konuda uzmanlardan Abdullah b. el-Mubârek’in (ö. 181/797) “Bana göre isnâd dinden dir. Eğer isnâd olmasaydı isteyen istediğini söylerdi” ifadelerine yer veren Cezerî (ö. 833/1429): “Ey Kârîler! Allah’tan korkun, sizden öncekilerin yolunu tutun. Vallahi eğer doğru olursanız bilin ki bu yolda sizin çok önünüzde olanlar var. Eğer sağa sola saparsanız apaçık bir sapıklığa düşersiniz” diye kârileri uyarmıştır. Cezerî bütün bu söylenenleri isnâdın önemine dikkat çekmek için kullanır. Sonrasında pek çok hocasının ve üstadının Kur’ân’ı ve hadisleri sırf doğru kaynaktan alabilmek, isnâdı sahih olabilsin diye ilim

<sup>148</sup> Raşit Küçük, “İsnad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2001, XXIII, 154-159.

<sup>149</sup> Abdü’l-Fettah Ebû Gudde, *el-İsnâd mine’d-dîn*, Mektebetü’l-Matbûati’l-İslâmiye, Beyrut 1983, 14-20.

<sup>150</sup> Fırat Yavuz, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, Hacıveyiszade İlim Kültür Vakfı, İstanbul 2018, 39-40.

<sup>151</sup> İbrahim Hatiboğlu, “Rihle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2008, XXXV, 106-108.

<sup>152</sup> Mustafa Taş “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24:1 (2019), 29-60.

yolculuklarına çıktığını vurgulamaktadır. Kendisi de bu uğurda yani sahih bir rivâyet dinleyebilmek, sağlam kaynaklardan ilmi silsilesi sağlam olan hocalardan ders okuyabilmek için memleket memleket gezmiştir. Cezerî için isnâd olmazsa olmazdır diyebiliriz. Çünkü Kur’ân, kıraatler ve hadise dair bilgilerin yüzyıllar boyunca doğru bir biçimde aktarılması ancak isnâd sistemiyle mümkün olmuştur.<sup>153</sup>

“İslâmî ilimler bir bütünlük arzettiği gibi her bir ilmin kendi sistematığı içerisinde değerlendirilip diğer ilimlerle irtibatının kurulması elzemdir. Olayların gerçekleşme zamanı, siyak ve sibakına dikkat edilmediğinde anakronizme düşme tehlikesi kaçınılmaz olur. Olaya hadisçilerin açısından bakılınca bir hadis, metin ve isnat açısından sahih kabul edilebilir. Rivâyetlerde geçen kıraatin sıhhatinde hadis ilmi açısından bir problem olmayabilir. Kendi sistematığı içerisinde tutarlıdır. Ancak hadisi, kıraat ilmi kaidelerine arz ettiğimiz zaman üzerinde icma hasıl olmuş mushaf hattıyla çeliştiği görülebilir. O zaman iki ilmin arasını bulmak gerekir ki o da hadisteki kıraatin son arza ile nihai şeklini alan mushafa girmeyen kıraatlerden birisi olduğunu kabul etmektir. Son arzaya ve dolayısıyla Hz. Osman mushafına girmeyen bir rivâyet, Kur’ân olarak değerlendirilemez. Nitekim rivâyet, kıraat ilminde üç şarttan sadece biri olup kıraat sistematığı içerisinde sahihlik açısından tek başına yeterli olmamaktadır. İlgili rivâyetin mushaf hattına da uygunluğu şarttır.<sup>154</sup>

Hadis ve kıraat ilminin birbirleriyle olan güçlü bağına rağmen her birinin ayrı bir sistematığı ve ıstılahı bulunmaktadır. Bu ilimler kendi metodolojileri içerisinde ele alınarak değerlendirilmelidir. Sıhhat şartları ayrı değerlendirilmediği takdirde birbiriyle çelişiyor görünümü veren rivâyetlerle karşılaşmak kaçınılmaz olur. Hadis ilmi literatüründe zayıf olan bir rivâyetin kıraat ilmi sistematığında sahih görülerek yedi veya on kıraatten biri kabul edilmesi, hadis ilmindeki isnad anlayışından kaynaklanmaktadır. Hadislerin tedvîn ve tasnifi Kur’ân’a göre daha geç bir dönemde yapılmıştır. Bu da sahihini, zayıf ve mevzu olanından ayırmak için hadislerde isnad olgusunu doğurmuştur. Bundan ötürü içeriğine bakılmaksızın hadis metninin değerlendirilmeye tabi tutulabilmesi için öncelikle isnad açısından sağlıklı olması gerekmektedir. Kıraatlerde ise rivâyetin değerlendirilmeye tabi tutulması için ilgili rivâyetin mushaf hattının içeriğiyle uyumlu olup olmadığına bakılmaktadır.<sup>155</sup>

<sup>153</sup> İsmail Işık, *İbnü'l-Cezerî ve Câmiu'l-Esânîd Adlı Eseri*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2023, 56-57.

<sup>154</sup> Ablay, Rıfat, “Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri”, *Artuklu Akademi*, 2022/9 (1), 179-196.

<sup>155</sup> Ablay, “Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri”, 179-196.

### 1.5. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) İsnad Edilen Kıraat Örnekleri

Kıraat örneklerinden beş hadis aşağıda verilmiştir.

1.

حدثنا محمد بن عبدالله حدثنا المغيرة بن سلمة حدثنا ابن المبارك عن الأجلح حدثني عبد الله بن عبد الرحمن بن أبزى عن أبيه عن أبي أن النبي صلى الله عليه وسلم قرأ : ( بفضل الله و برحمته فبذلك فلتفرحوا هو خير مما تجمعون قال أبو داود: بالتاء

“Abdurrahmân b. Ebzâ’dan (ö. 70/689) rivâyet edildiğine göre; Übeyy b. Kâ‘b dedi ki: Peygamber (s.a.v.) “ta” ile okumuştur. (Yûnus: 58) Ebû Dâvûd (ö. 275/889) “ta” ile demiştir.”<sup>156</sup>

Hadis hasen sahihtir. (el-Elbânî)

2.

حدثنا أبو كامل حدثنا عبد العزيز يعني ابن المختار حدثنا ثابت عن شهر بن حوشب قال: سألت أم سلمة : كيف كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرأ هذه الآية (انه عملٌ غيرٌ صالح) (هود:46) فقالت : قرأها : (انه عملٌ غيرٌ صالح)

“Şehr b. Hûşeb’ten şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ben Ümmü Seleme’ye (ö. 62/681) Allah Rasûlu şu âyeti nasıl okurdu? diye sordum. Onu, “*Innehu amile ğayra sâlihîn*” olarak okudu cevabını verdi.”<sup>157</sup>

Hadis sahihtir. (el-Elbânî)

3.

حدثنا مسلم بن ابراهيم حدثنا هارون بن موسى النحوي عن بديل بن ميسرة عن عبدالله بن شقيق

عن عائشة قالت: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقرأها : (فروح وريحان) (الواقعة:89)

“Hz. Âişe (r.a)’dan (ö. 58/678) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ben Peygamber (s.a.v.)’i Vâkıa sûresi 89. âyetinde geçen ve “*rahatlık ve güzel rızık*” anlamına gelen iki kelimeyi şeklinde okurken işittim. Tirmizî (ö. 279/892) hadis hasen garibtir demiştir.”<sup>158</sup>

4.

حدثنا سعيد بن يحيى الأموي حدثني أبي حدثنا ابن جريج عن عبدالله بن ابي مليك

<sup>156</sup> Ebû Dâvûd “el-Hurûf ve’l-Kıraat”, 29 (No. 3981).

<sup>157</sup> Ebû Dâvûd “el-Hurûf ve’l-Kıraat”, 29 (No. 3983).

<sup>158</sup> Ebû Dâvûd, “el-Hurûf ve’l-Kıraat”, 29 (No. 3991).

عن ام سلمة ذكرت او كلمة غيرها قراءة رسل الله صلى الله عليه وسلم (بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم ملك يوم الدين ) يقطع قراءته آية آية قال أبو داود: سمعت احمد يقول : القراءة القديمة (مالك يوم الدين)

“İbn Cüreyc’in (ö. 150/767) Abdullah b. Ebû Müleyke’den (ö. 117/735) naklettiğine göre; Ümmü Seleme Allah Rasûlü’nün (s.a.v) Kur’ân okuyuşunu şöyle zikretmiştir: Râvilerden biri “zikretmiştir” kelimesinde tereddüd etmiştir. Rasûlullah (s.a.v.) âyetleri okurken herbir âyetin sonunda dururdu.”<sup>159</sup>

Değerlendirme: Bu hadis-i şerifte Fâtiha sûresinde geçen kelimenin elifsiz okunabileceğini ifade etmektedir. Hafız İbn Kesîr de “mâliki” ve “meliki” olarak okumanın caiz olduğunu her iki kıraatin de sahih olduğunu belirtmiştir.

Tirmizî bu hadis gariptir demiştir.

5.

حدثنا احمد بن صالح و حدثنا سليمان بن داود امهري اخبرنا ابن وهب اخبرنا هشام بن سعد عن زيد بن اسلم عن عطاء بن يسر عن ابي سعيد الخدري قال: قال رسل الله صلى الله عليه وسلم (قال الله عز و جل لبني إسرائيل : (ادخل الباب سجدا و قولوا حطة تغفر لكم خطاياكم) البقرة : 58

“Ebû Saîd el-Hudrî’den (ö. 74/694) rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v); “*Secde ederek kapıdan girin ve hutta (Yâ Rabbî bizi bağışla) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım*” âyetini Allah Teâlâ İsrâîloğullarına buyurdu ki diye söze başlayarak **ادخل الباب** şeklinde okudu.”<sup>160</sup>

Hadis sahih li ğayrihi, isnâdı hasendir.

6.

حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: «لَمَّا كَانَ يَوْمُ بَدْرٍ ظَهَرَتِ الرُّومُ عَلَى فَارِسَ، فَأَعْجَبَ ذَلِكَ الْمُؤْمِنِينَ، قَالَ: «[الرُّومُ: ٤] إِلَى قَوْلِهِ - (يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ) - [الرُّومُ: ٢] فَنَزَلَتْ (الْمُغْلِبَتِ الرُّومُ) الْمُؤْمِنُونَ بِظُهُورِ الرُّومِ عَلَى فَارِسَ»: «هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ. وَيَقْرَأُ: غُلِبَتْ وَ(غُلِبَتْ) يَقُولُ: كَانَتْ غُلِبَتْ ثُمَّ غُلِبَتْ، هَكَذَا قَرَأَ نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ: غُلِبَتْ [البقرة: ٢٤٩]

<sup>159</sup> Ebû Dâvûd, “el-Hurûf ve’l-Kıraat”, 29 (No. 4001).

<sup>160</sup> Ebû Dâvûd, “el-Hurûf ve’l-Kıraat”, 29 (No. 4006).

Ebu Said'ten nakledildiğine göre “Bedir savaşı esnasında Rumlar, İranlılara galip gelmişlerdi. Bu durum mü'minlerin hoşuna gitti. Bunun üzerine Rum Suresinin 1-4 ayetleri nazil oldu.” Ebu Said: “Mü'minler, Rumların galip gelmelerine sevinmişlerdi.”

Tirmizi:

“Bu hadis bu şekliyle hasen gariptir. İkinci ayetteki غَلَبْتُ ifadesi, غُلِبْتُ<sup>161</sup> olarak okunmuştur. غُلِبْتُ şeklindeyken daha sonra غَلَبْتُ olarak okundu. Nasr b. Ali de غُلِبْتُ şeklinde okurdu.<sup>162</sup>

7.

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ لَقِيطٍ بْنِ صَبْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، لَقِيطِ بْنِ صَبْرَةَ قَالَ: كُنْتُ وَافِدَ بَنِي الْمُتَنَفِّقِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَذَكَرَ الْحَدِيثَ فَقَالَ يَعْني النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَحْسِبَنَّ» وَلَمْ يَقُلْ لَا تَحْسِبَنَّ

Lakît b. Sabire'den nakledildiğine göre, Benî Müntefik oğullarının Resulullah'a (sav) giden heyeti içerisindeydim. Lakît şöyle dedi: “Nebi (sav), لَا تَحْسِبَنَّ “lâ tahsibenne” diye telaffuz etti, لَا تَحْسِبَنَّ “lâ tahsebenne” diye telaffuz etmedi.”<sup>163</sup>

8.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ الْأَجَلَجِ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبَرَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَرَأَ: (بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْتَفَرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا تَجْمَعُونَ)

Abdurrahman b. Ebza'dan nakledildiğine göre; Übey b. Ka'b, “بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ”<sup>164</sup> ayetini bu şekilde okumuştur. Ebu Davud:

“فَلْتَفَرَحُوا” kelimesi “ت” ile okunur.”<sup>165</sup>

## 1.6. Kıraat- Hadis İrtibâtının Karşılaştırılması

İbnü'l Cezeri'nin ifadesiyle “Kur'ân kelimelerinin okunma biçimlerini (edâ keyfiyetlerini) ve bu kelimelerdeki farklı okunuşları, nakledenlere nisbet ederek bildiren bir ilimdir.”<sup>166</sup>

<sup>161</sup> Rum 30/2

<sup>162</sup> Tirmizi “Kitabu'l-Kıraat”, 4 (No. 2935).

<sup>163</sup> Ebu Davud, “Kitabü'l Huruf ve'l-Kıraat”, 4 (No. 3973).

<sup>164</sup> Yunus 10/58

<sup>165</sup> Ebu Davud, “Kitabu'l Huruf ve'l-Kıraat”, 4 (No. 3981).

Kur'ân lafızlarının söylenme şekli, kıraat ilminin konusudur ki, Kur'ân'ı kurallarına göre okumayı, yani tecvidi kapsar. Kıraat ya kelimedeki harflerin cevherleri ile ilgilidir: “*mâlik* ve *melik*”; “*fezellehümâ* ve *fe-ezâlehümâ*”; “*ve hüve* ve *hüve*”; “*tahtehâ* ve *min tahtihâ*” gibi... Bunda tevâtürün şart olduğunda ittifak vardır. Veya kelimenin durumu ile, yani hareke ve sükunuyla ilgilidir; “*malûm fîl*” ve “*meçhul fîl*” formlarıyla “*ta’rifü* ve *tu’rafü*” şeklinde okunması yahut meftûh veya mecrur olarak “*ercüleküm* ve *ercüliküm*” şeklinde okunması gibi. Bunlar sarf ve nahiv kurallarıyla bilinebilir isede böyle bir durumda mâna değişebileceği için bu tür okunuşların da tevatür yoluyla gelmiş olması şarttır.<sup>167</sup>

Kur'ân hem lafız hem de anlamı Arapça olarak nâzil olmuş bir kitaptır. Hem lafız hem de mâna olarak Hz. Peygamber'e vahyedilmiştir. Hz. Peygamber de kendisine vahyedilen Kur'ân'ı Arapça lafızlarla tebliğ etmiştir. Sahâbe de Kur'ân'ı ondan duydukları şekilde yazmış ve ezberlemişlerdir. Dolayısıyla Kur'ân sadece mâna olarak Resulullah'a vahyedilmiş değildir. Onun için Hz. Peygamber'in insanlara tebliğ ettiği Kur'ân lafızları, onun kalbine inen vahyin kendisidir. Şuarâ suresinde geçen âyetler bunun delilidir.<sup>168</sup>

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ  
بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ

*"Uyarıcılardan olasin diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir."*<sup>169</sup>

Kıraat ilmi, Hz. Peygamber'in kendisine okutulması ve kendisinin de ashâbına okumasıyla başlamış, vahyin nüzûl süreci tamamlandıktan sonra pratik vasfıyla birlikte nazariyatta bir disiplin haline gelmiştir.

Hadis ise söz ve haber anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın kaynaklığında söylediği söz, yaptığı fiiller ve takrirleri itibariyle yazıya dökülmüş halidir. Bu bağlamda bunlara genel olarak sünnet denildiği takdirde hadis, sünnetin satırlarda mürekkebe bulanmış halidir diyebiliriz.<sup>170</sup> Başka bir tâbirle Sünnet, Allah'ın kitabının Hz. Peygamber tarafından yapılan evrensel yorumu, Hadis ise bu yorumun yazılı metinleridir.<sup>171</sup> Bu sûretle İslâm dininin kaynaklarından olan Kur'ân ve Sünnet'i inceleme noktasında Kıraat ilmi, Hadis ilmine kaynaklık yapmaktadır.<sup>172</sup>

<sup>166</sup> İbnü'l-Cezerî, *Muncidu'l-mukri'in*, 16-17.

<sup>167</sup> Ali Öge, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsirinde Kıraatlerin Kullanımı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 34, 2012, s. 51-82

<sup>168</sup> Cemil Küçük, “Kur'ân ve Kıraatlerin Kaynağı”, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı/1 (2018), s. 217

<sup>169</sup> eş-Şuarâ 26/193-195

<sup>170</sup> Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, s. 34

<sup>171</sup> İsmail Lütfi Çakan, “*Hadis Usûlü*”, Marmara Üniv. İ.F. Vakfı Yayınları, 40. Baskı, İstanbul 2016 s. 40.

<sup>172</sup> Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, s. 34

Kıraat ilmi sayesinde kıraat vecihlerinin kimden nakledildiğini öğrenmek, söz konusu kıraatlerin sahih, sâzz veya mütevâtir olduğunu öğrenebilmek mümkün olmaktadır.

Kıraat ilminde olduğu gibi Hadis usûlü ilmi de temel inceleme alanı olarak İsnâd üzerinde yoğunlaşmıştır. Bir başka ifadeyle kıraatler; aslını muhafaza etmek maksadıyla belirli bir disiplin içerisinde hadis ilminde olduğu gibi tarik ve senet yoluyla rivâyet edilmişlerdir. İki ilimde de sağlam ve güvenilir haberlerle gelen nakiller her zaman ehemmiyetli olmuştur.<sup>173</sup>

Kıraat ilmi ve hadis ilminde, isnâdın ilk aşaması sayılan öğretim usûlleri, sahih bilgiler için önemlidir. Nitekim kıraat ilminin öğrenme metotları, hadis ilmindeki tahammül ve edâ yöntemlerinden bazılarıyla örtüşmektedir. Kıraat ilminin öğretim metotları, Hadis usûlü kaynaklarında sekiz tane olarak zikredilen tahammül yollarından ikisiyle benzeşmektedir.<sup>174</sup>

Hiz. Peygamber'in tâlimi şüphesiz arz ve semâ yöntemiyle olmuştur. İlâhî vahye muhatap olurken Cebrâîl (as) ile karşılıklı arz ve semâ yapmasının yanı sıra aynı yöntemi ashâbı üzerinde uygulamıştır. Ashâbına Kur'ân'ı okuyarak Semâ usûlünü tatbik etmiştir. Semâ'nın yanında ashâbından Kur'ân'ı dinleyerek arz usûlünü de bizzat uygulamıştır.<sup>175</sup> Günümüze de aynen bu şekilde uygulanagelmıştır.

Kıraat ilminde sema, hocanın okuduğu bir miktar ayeti öğrencinin dinlemesi ile meydana gelen Kur'ân-ı Kerîm'e ait bir öğretim metodudur. Hadis ilminde sema ise, hocanın öğrencisine yazdırarak veya yazdırmayarak, yazılı veya ezberinden olacak şekilde herhangi bir metinde eda ettiği rivâyeti öğrencisinin dinlemesidir. Hem Kıraat hem hadis ilminde temelde aynı işlevi gören bu usûl, ikisinde de öğretim metotlarından sayılmaktadır. Malzeme olarak farklılık arz etmesi dışında aralarında gözle görünür şekilde farklılık yoktur. Nitekim birinde hadisler isnâdıyla okunurken diğerinde âyetler okunmaktadır.<sup>176</sup>

Kıraat ilminde arz, talebenin okuyacağı Kur'ân âyetlerini veya kıraatten takip ettiği rivayet veya tariki hocasına okuması anlamına gelmektedir. Hadis ilminde arz ise talebenin yazılı olarak bir metinden bakarak veya sözlü olarak rivâyetleri hocasına okumasıdır. Bu bağlamda talebelerin hocasına rivâyetleri ya da âyetleri okuması arz usûlünü tanımlamaktadır. Bu noktada semâda olduğu gibi arzda da malzeme dışında fark görünmemekte olup metot

<sup>173</sup> Mehmet Adıgüzel, "Kıraat İlminde Tarık-Senet Boyutu ve Konu ile İlgili Telif Edilen Eserler" *Atatürk Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi*, s:16 (2001) s. 239

<sup>174</sup> Muhammed Pilgir, *Kıraat İlminde İsnad Meselesi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniv., SBE, İstanbul 2015, s. 40.

<sup>175</sup> Birişik, "Kıraat İlmi ve Tarihi", s. 34.

<sup>176</sup> Pilgir, "Kıraat İlminde İsnad Meselesi", s. 41-42.

aynıdır. Nitekim her ikisinde de talebe ezbere veya yüzüne okur hoca da yanlışlarını tashih eder.<sup>177</sup>

Kıraat ilmi ile hadis ilmi senetleri açısından azami derecede benzerlik göstermektedir. Sıhhatleri bakımından ikiye ayrıldığında sahih ve gayri sahih başlıklarında değerlendirilir. Sahih kıraatler; mütevâtir ve meşhûr kıraatlerdir. Gayri sahih kıraatler ise âhâd, şâzz, müdrec ve mevzû şeklinde sınıflandırılmıştır.

Mütevâtir kavramı hem hadis hem de kıraat ilmin de kullanılmaktadır. Ancak bu kavram tanım itibarıyla iki ilim de farklılık göstermektedir. Kıraat ilminde yalan üzere ittifak etmeleri mümkün olmayan bir topluluğun diğer topluluktan muttasıl bir senetle naklettikleri ve daha önce bahsini ettiğimiz kıraat sahih kıraatin diğer iki şartını taşıyan kıraatlerin mütevâtir olarak tanımlandığını gördük. Hadis ilminde ise yine yalan üzere ittifak etmeleri aklen ve âdeten mümkün olmamakla birlikte görme ve işitmeye dayalı haberlerdir. Bu bağlamda söz konusu kıraatlerdeki mütevâtirlik kavramı Hz. Peygamber'e nispetle değil kıraat imamları ve râvilerine isnâd edilmeleri noktasında farklılık arz etmektedir.<sup>178</sup>

Meşhûr kavramı kıraat ilminde üç şartı taşımakla birlikte mütevâtir derecesine ulaşmayan ancak kıraat âlimleri arasında şöhret bulmuş kıraatler olarak tanımlanmaktadır. Hadis ilminde ise her tabakada en az üç râvisi bulunma şartı olan meşhûr hadis<sup>179</sup> kavramsal olarak farklılık göstermekte olup temelde akılda aynı şeyi canlandırmaktadır.

Âhâd kavramı kıraat ilminde senedi sahih olmakla birlikte diğer iki şartı taşımayan kıraatlerdir. Hadis ilminde ise Âhâd hadisler haberi vâhid olarak da bilinen yalnızca bir kişinin rivâyet ettiği hadislerdir.<sup>180</sup> İstılahta mütevâtir olmayan haber anlamına gelen âhâd kavram her iki ilimde de mütevâtirlik şartlarını taşımamaları sebebiyle benzerlik göstermektedir.

Şâzz kavramı senedi sahih olmamakla birlikte mütevâtir kıraatlerde bulunması gereken diğer iki şartın ikisini de yahut birini taşımayan kıraatler olarak tanımlanmaktadır. Şâzz kavramının senedinin sahih olmaması dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Temelde hadis ilmi terminolojisine ait olan bu kavram sonraları kıraat ilmi için de kullanılmaya başlanmıştır.<sup>181</sup> Hadis ilminde ise şâzz, sika bir râvinin diğer sika râvilere veya kendisinden daha sika olan bir râviye aykırı olarak tek başına rivâyet ettiği hadis şeklinde

<sup>177</sup> Pilgir, “Kıraat İlminde İsnad Meselesi”, s. 45-47.

<sup>178</sup> Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, s. 34.

<sup>179</sup> Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 178.

<sup>180</sup> Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 16.

<sup>181</sup> Mehmet Dağ, “Kıraat İlminde Şâz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair”, *Marîfe Dinî Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 7, Sayı. 2, Güz (2007), s. 57.

tanımlanmaktadır.<sup>182</sup> Söz konusu bu kavram bahsettiğimiz hadis ve kıraat ilminin rivâyet kaynaklı olmalarından dolayı her birinin kendine göre şekillendiği ortak bir kavramdır.<sup>183</sup>

Müdrec kavramı, kıraat ilminde Kur’ân’ın bazı ayetlerine tefsir amacıyla yapılan eklemeler olarak tanımlanabilir. Sahâbenin karıştırmama noktasında kendilerinden emin olarak tefsir, izah ve beyan olmak üzere yaptıkları ziyadelerdir. Bu nevi kıraat, hadis ilminde hadis metninin kendisinden olmayan ziyadeleri veya daha sonradan eklemeleri olarak ifade edilebilir. Kıraat ve hadis ilminde ziyade olmaları açısından bu kavram benzerlik göstermektedir.<sup>184</sup>

Mevzu kavramı, kıraat ilminde söz konusu şartların hiçbirine uymayan uydurma kıraatlerdir. Hadis ilminde ise bu kavram, Hz. Peygamber’e ait olmayan sözlerin onun ağzından uydurulması şeklinde tanımlanmıştır.<sup>185</sup> Her iki ilimde de tüm şartlardan yoksun, aslı olmadığı halde asıl gibi gösterilmesi ve isnadının hiçbir temele dayanamaması noktasında yakından benzerlik göstermektedir.

Netice itibariyle hadis ve kıraatlerin kavramlar açısından benzerlik gösterip taksim edildiği sonucu izlenmiştir. Kıraat ilminin, ekseriyetle kavramlarını hadis ilminden aldığı yönünde rivayetler de mevcuttur. Ancak bu istilahların menşei, her ne kadar hadis ilminden de olsa benzer yönleriyle kalmamış kıraat ilmi içerisinde kendine has kavramlara dönüşerek hadis ilminden farklılaşmıştır. Bu problem sadece kavramlarla değerlendirilemez. Mutlak anlamda kıraat ve hadis ilmi birbiriyle yakından ilişkili, aynı zamanda birbirlerini tamamlama görevlerini ifa etmelerinden dolayı son derece önem arz ettikleri de gözden kaçırılmamalıdır.

### 1.7. Kur’ân ve Kıraat ile ilgili Oryantalistlerin Görüşleri

Oryantalizm; Fransızca kökenli (Orientalisme) bir terim olup, bilim, sanat, düşünce, dil ve tarih sahalarında Doğuyu konu edinen Batı orjinli bir faaliyettir. Oryantalist çalışmalara yöneltilen eleştirilerdeki ortak nokta İslâm, müslüman toplumlar, doğu ve doğulular hakkındaki bilgilerin saptırılmış, eksik ve yanlış oluşu, oryantalistlerin yetişme şartlarının yetersiz oluşu, kullandıkları yöntemlerin kusurlu oluşudur. Batı müslümanları düşman olarak tanımlamış, güçlerinin kaynağını anlamak için temel kaynaklarını tercüme faaliyetine girişmiştir. Müslümanları karalayıp, Hristiyanlığı yaymak amaçlı misyonerlik faaliyetleri ve dünyayı sömürgeleştirme projesini uygulamışlardır. Doğu toplumlarının dil, kültür, gelenek

<sup>182</sup> Abdullah Aydın, “Şâz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2010, XXXVIII, 385

<sup>183</sup> Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, s. 41.

<sup>184</sup> Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, s. 42.

<sup>185</sup> M, Yaşar Kandemir, “Mevzu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara 2004, XXIX, 493-496.

ve inançlarına müdahale etmişlerdir. Bunun ispatı Napolyon'un (ö. 1821) Mısır'ı, İngilizlerin Hindistan'ı işgalindeki faaliyetleridir.<sup>186</sup>

“Şarkiyatçılık; (Oryantalizm) tercih edilen kanaate göre Akademik bir şeydir. Hususi veya yaygın olarak antropolog, sosyolog, tarihçi ya da dil uzmanı olsun Doğu ile ilgili yazıp çizen, öğretimi ile uğraşan, Şarkiyatçıdır (Oryantalist). Uğraşılan iş de Şarkiyatçılıktır. Araştırmalar mukayese edildiğinde Şarkiyatçılık kavramının hem çok kapalı ve genel olmasından hem de ondokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyıl başı Avrupa sömürgeciliğinin aşağılayıcı tavrını uzmanlar benimsemediler. Eski Şarkiyatçılar etkinlik düzenleyip yayın yaptılar. Varlığını eskisi gibi sürdürme de şarkiyatçılık akademik dünyada hayatietini sürdürüyor. Kazanımı, dönüşümleri, ihtisaslaşmaları ve aktarımlarıyla daha genel bir anlamı da vardır; Şarkiyat, “Şark” ile “Garp” arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünme tarzıdır. Aralarında şairlerin, edebiyatçıların, felsefecilerin, siyasetçilerin olduğu yazarlar şarka, şarkın insanına, törelerine, yazgısına ait kuramları, destanları, toplum betimlemelerini incelerken Doğu ile Batı arasındaki temel ayrımı başlangıç kabul etmiştir.”<sup>187</sup> Odak noktaları İslâm dini ve kaynaklarıdır.

Alman Şarkiyatçı Theodor Nöldeke<sup>188</sup> (ö. 1930), 1856 yılında “*Kur’ân’ın kaynağı ve cemi*” hakkında ayrıntılı olarak latince bir eser yayınlamıştır. Sonradan 1860’da Göttingen de “*Geschichte des Qorans*” (*Kur’ân Tarihi*) adlı eseri yayınladı. Nöldeke’nin bu yayını Kur’ân araştırmaları alanında yankı buldu ve telifi kendisinden sonra Avrupa’da yapılacak Kur’ân çalışmalarına öncülük etti. Nöldeke Kur’ân tarihi hakkındaki araştırmalarını 1898’ de ikinci defa yayını tasarlamış fakat ömrü vefa etmemiştir. Bu görevi öğrencisi Friedrich Schwally (ö. 1919) üstlenmiştir. Onun ölümüyle Kur’ân ve kıraat hakkında çalışmaları olan Gotthelf Bergstrasser (ö. 1933) ikinci cildi tamamlamıştır. Onun ölümü ile de Otto Pretzl (ö. 1941) üçüncü cildi tamamlamıştır.<sup>189</sup>

<sup>186</sup> Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2007, XXXIII, 428-437.

<sup>187</sup> Edward W. Said, *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları*, Çev.: Berna Ülner, Metis Yayınları, İstanbul 2001, 12-13.

<sup>188</sup> Theodor Nöldeke 1836 tarihinde Hamburg yakınında Harburg’ta dünyaya gelmiştir. Alman Şarkiyatçıdır. Arapça Türkçe Farsça Sanskritçe Latince öğrendi. Göttingen, Kiel ve Strassburg üniversitelerinde ders verdi. Tevrat, İncil ve Kur’ân-ı Kerîm üzerine mukayeseli çalışma yapmıştır. Kur’ân’ın cemi ve âyet ve sûrelerin kronolojisi hakkındaki rivâyetler üzerine şüphe oluşturmaya çalıştığı belirtilmiştir. 1930’da Karlsruhe’de ölmüştür. bk: Hilal Görgün, “Nöldeke, Theodor”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2007, XXXIII, 217-218.

<sup>189</sup> İsmail Cerrahoğlu, “Oryantalizm ve Batıda Kur’ân ve Kur’ân İlimleri Üzerine Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 109-110.

Nöldeke Kur'ân'ın menşeyini araştırdığı birinci kısımda Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Muhammed tarafından yazıldığını delillendirmek için yoğun çaba harcamış ve onun okur-yazar olabileceği kanısını ifade etmiştir. Schwally de hocasının eserindeki yazısında Kur'ân'ın Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Osman tarafından toplanması ve istinsahı hakkında şüphelerini belirtir. Olayın İslâm kaynaklarında geçtiği gibi olmadığını ifade eder.<sup>190</sup>

Ignaz Goldziher<sup>191</sup> (ö. 1921), “*Die Richtungen der Islâmischer Koranauslegung*” eserinde Kur'ân ve kıraat üzerine değerlendirmeleri mevcuttur. Kur'ânın özgünlüğü ve farklı kıraatler için; Kur'ân üzerinde ittifak edilmiş bir metnin olmadığı görüşü ifade edilmiştir. Tespit edilen misallerle Kur'ân'ın Allah kelamı olamayacağı düşüncesini belirtmiştir. Kıraatleri Arap yazısının karakterine bağlamakta ve asılsız olduğunu dile getirmektedir.<sup>192</sup>

Kur'ân'ın okunuşu ve okunuş farklılıkları ile ilgili Oryantalistlerin ilk düzenli çalışması Bergstrasser<sup>193</sup> ile başlamıştır. Nöldeke'nin eserine yazdığı bölümde kıraat, yedi imam, on ve ondört imam hakkında bilgiler vermiştir. Kıraat imamlarının tercihlerine ve kıraatlere eleştiriler getirmiştir. Şâzz kıraatler hakkında çalışma yapmış, şâzz kıraatlerle alakalı eserleri incelemiştir.<sup>194</sup>

<sup>190</sup> Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 166.

<sup>191</sup> Ignaz Goldziher 1850 yılında Zigetvar'da dünyaya gelmiştir. Yahudi kökenli Macar Oryantalisttir. Katı bir yahudidir. Türkçe, Farsça, Arapça dersleri almıştır. Yapılan ilmi değerlendirmeler Goldziher çok konuda hissiyatına yenilerek haksız ve hatalı neticelere ulaşmıştır. Kur'ân'ın İlâhî kaynağını kabul etmemiştir. Onu dünya edebiyatının bir şaheseri olarak görmüştür. Eserlerinin yanı sıra zengin makale birikimi vardır. Arap dili ve edebiyatına derin vukufiyeti vardır. Hz. Muhammed'in vahiy almadığını, diğer dinlerden etkilenerek reform yapmak istediğini iddia etmiştir. Hadislerin Hz. Muhammed'le ilgisi olmadığını, nakillerin sonraki asırlarda oluşan olayların belgesi olduğunu iddia etmiştir. 1921'de Rotlauf'ta ölmüştür. bk. Mehmet S. Hatiboğlu, “Goldziher, Ignaz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1996, XIV, 102-105; Tahsin Görgün, “Goldziher, Ignaz (Metodu)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1996, XIV, 105-111.

<sup>192</sup> Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 167.

<sup>193</sup> Gotthelf Bergstrasser, 1886'da Oberlosa'da dünyaya gelmiştir. Leipzig Üniversitesinde Arapça ve Felsefe dersleri aldı. Darü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesinde görev yapmıştır. Arapça, Sâmi dilleri, Âramice ve Lehçeleri, Arap edebiyatı, İslâmî ilimler ve Türk Edebiyatı üzerine eserler telif etmiştir. Bunlardan başka İbn Hâleveyh'in *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân*'ı ve İbnü'l-Cezeri'nin *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* adlı eserleri Arapça neşretmiştir. Dağcılık sporu yaparken geçirdiği kazada 1933 yılında ölmüştür. bk. Cengiz Kallek, “Bergsträsser, Gotthelf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992, V, 497-498.

<sup>194</sup> Birişik, “Oryantalistik Araştırmalarda Kıraat Konusu”, *Uluslararası Kıraat Sempozyumu 16-18 Kasım, İstanbul* (2012), 173-174.

Diğer şarkiyatçılar gibi Arthur Jeffery<sup>195</sup> de (ö. 1959) Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in yazdığını düşünmektedir. Dilbilim uzmanı olan Jeffery, Hz. Osman Mushafı öncesinde var olan Mushaflardaki kıraat ve lehçe farklılıklarının tamamını toplayıp ve neşretmeyi planlamıştır. Kur'ân kıraatlerine dair mütevâtir ve şâzz bütün farklılıkları taradığı tefsir, hadis, lugat, edebiyat ve dini literatürden toplayıp, Kur'ân'ın metin tenkidini yapmaya çalışmıştır. Derlediği farklılıklar *Materials for the history of the text of the Qur'an (Old Codices)* adlı eserinde ve çeşitli makalelerinde bulunmaktadır. *Materials*'deki kıraat farklılıklarının ekserisi İbn Ebi Davud'un (ö. 316/929) eserinden alınmıştır. Jeffery'nin naklettiği kıraatler lehçe ve telaffuz farklılıkları olup bunlar Hz. Peygamber'in başlangıçta okunmasına müsâde ettiği ve onayladıklarıdır. “hattâ” yerine “‘atta”, “sırât” kelimesinin “sâd” veya “sin” ile okunması, Fatiha suresindeki “ihdina” yerine “erşidna” kelimesinin, “la” yerine “ğayri” kelimelerinin okunuşu gibi. Jeffery, senedi zayıf da olsa muhtelif eserlerde nakledilen farklılıklara istinaden Hz. Osman metni hakkında şüpheler oluşturmakta ve İslâm dünyasının icmainsine itibar etmemektedir. Alıntılarının bir kısmının sahih ve Hz. Osman mushafı öncesinde kullanılmakta olduğu varsayılsa da haberi vahidle (âhâd) gelen bir metnin, tevâtüren nakledilen Hz. Osman metnine tecihî uygun değildir.<sup>196</sup>

Alman Şarkiyatçı Otto Pretzl<sup>197</sup> mushaf tarihi ve içerikleri ile ilgili eserleri, bazı kıraat kitaplarının yayını ile uğraşmıştır. Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyssîr*'ini, İstanbul'da yayınlamıştır.<sup>198</sup> İbnü'l-Cezerî'nin *Ğâyetü'n-nihaye* 'sinin bir kısmını tamamlamıştır. Kur'ân

<sup>195</sup> Arthur Jeffery, 1893 yılında Melbourne'da dünyaya gelmiştir. Avusturalya kökenli, Amerikalı oryantalisttir. Ulûmu'l-Kur'ân üzerine çalışmaları vardır. Mısır'da kıraat ilimleri üzerine araştırma yapmıştır. Metin tenkidi çalışmalarıyla var olan Mushaf'ın otoritesini zayıflatmaya çalışmıştır. İlk mushaflar ve kıraat farklılıklarından hareketle Kur'ân'ın tenkitli neşrini gerçekleştirmek istemiştir. Fâtiha sûresinin Kur'ân'dan olmadığını iddia etmiştir. İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî'ye ait *Kitâbu'l-Mesâhif*'i neşretmiştir. 1959'da Kanada'da ölmüştür. bk. Rıza Kurtuluş, “Jeffery, Arthur”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2001, XXIII, 578-579.

<sup>196</sup> Mesut Okumuş, “Arthur Jeffery ve Kur'ân Çalışmaları Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002), 121-150.

<sup>197</sup> Otto Pretzl, 1893 yılında Bavyera'da dünyaya geldi. Alman oryantalist Kur'ân tarihi ve kıraat üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Münih Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde doktorasını bitirmiştir. Arapça, farsça ve türkçe öğrenmiştir. Kur'ân arşivi projesine katılmıştır. Hocası Bergstrasser'in başlattığı neşir çalışmalarını onun ölümünden sonra tamamlamıştır. Kelam ve İslâm mezhepleri tarihi ile de ilgilenmiştir. 1941 yılında Sivastopol'da ölmüştür. bk. Abdulhamit Birışık, “Pretzl, Otto”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2007, XXXIV, 342-343.

<sup>198</sup> Abdurrahman Çetin, “Kur'ân Kıraatlerine Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 2/3 (2002), 75.

tarihi ve kıraat üzerine çalışmış, bazı projelerde görev almıştır. Hamidullah (ö. 2002), 1933 yılında Paris’te Otto Pretzl ile görüşmüştür. Pretzl, Kur’ân arşivi projesi hakkında “Proje yürütücüleri tarafından yayınlanan rapora göre edisyon kritikli mushaf neşrinden bir neticeye ulaşılamadığı belirtilmiştir. Elde edilen 43.000 mushafta katiplerin bazı önemsiz yazı hataları dışında önemli bir hata ve farklılık bulunmadığını ifade etmiştir.”<sup>199</sup>

Batılı müsteşrikler İslâm’a ve İslâmî değerlere hep mesafeli ve önyargılı olmuşlardır. Bu bir şekilde anlaşılabilir. Fakat İslâmî kaynakları tahrif, tağyir, sömürü ve hakikatı yıpratmaya yönelik çalışmalar kabul edilemez. Bu tür çalışmalara gerekli cevaplar verilmiştir. Kur’ân, hadis ve kıraat ile ilgili yaklaşımları bu zaviyeden ele alınmış görüşleri açıklanmıştır.

“Oryantalistler ele aldıkları meseleleri kurgulayıcı bir dille işleyerek iddialarını temellendirmeye çalışmışlardır. Kıraat farklılıklarını “kuran’ın oluşum süreci” “Mushaf’ın yazı özelliği”, “tefsir amacıyla yapılan ilaveler”, “eş anlamlı kelimeler kullanılması” ve müstensih hataları” gibi sebeplere bağlamışlardır. Oryantalistler kıraatler hususunda, gözden kaçırdıkları en önemli nokta ise, Kur’ân’ın yazı ile nakli yanında Hz. Peygamberden bu yana müşâfehe ile okunmak suretiyle nesilden nesille aktarılması eş zamanlı olarak söz konusu ihtilafların nakledilmiş olmasıdır.”<sup>200</sup>

Kur’ân Medine’ye hicret edilmeden önce bile yazıyla kaydedilmiştir. Hz. Muhammed’in (s.a.v) aldığı vahiyleri yazıya geçirmeyi hangi tarihte düşündüğü kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda risaletin beşinci yılından söz edilmektedir. Nitekim Hz. Ömer’in Müslüman olmasının temelinde kız kardeşinin elinde bulunan 20. sürenin yazılı bir nüshasının yer aldığı belirtilmektedir. İbn İshak bu olayı onun İslâm’a girmesine vesile olan ve içinde yazılı bir Kur’ân suresinin söz konusu olmadığı diğer bir rivayet ile birlikte kaydetmişse de, yazar iki rivayetten hangisinin tercihe değer olduğunu bilememektedir. Fakat ilk rivâyet, (Süheylî’nin ifade ettiği) diğer bazı kaynaklar tarafından da aktarılmıştır ki bunda, anılan sûrenin üzerine yazılı olduğu sayfa üzerinde en az bir sure daha bulunduğu belirtilmektedir. Şunu unutmamak gerekir ki, ilk inen vahiy tema olarak insan için öğrenim vasıtası olan kalemi övmektedir. İşte Hz. Peygamber’in Kur’ân’ın yazıyla tespit edilip korunmasındaki titizliği buradan gelir. Gerçekten de 24. kronolojik sırada bulunan 80. surenin 11-16. âyetlerinde Kur’ân’ın yazılı nüshalarından söz edilmektedir. Tarihi kaynaklar, Kur’ân’ın herhangi bir parçası indiğinde Hz. Peygamber’in okuma yazma bilen sahâbilerinden birini çağırıp daha önce inmiş ayetler topluluğu içinde nereye yerleştirileceğini bizzat belirledikten

<sup>199</sup> Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 181.

<sup>200</sup> Recep Koyuncu-İdris Yiğit, “Oryantalist Bakış Açısına Göre Kıraatler: Otto Pretzl, Arthur Jeffery, Nöldeke ve Goldzhier Örneği” *Marife* 22/2 (2022): 559-884.

sonra, inen âyet veya âyetleri dikte ettirdiğini söz birliğiyle belirtirler. Hz. Muhammed, eğer varsa, bir yazının yanlışını düzeltmek, için vahiy katibinden, yazdırdığı metni bir kez daha kendisine okumasını isterdi.<sup>201</sup>

### 1.7. Ahru fu's-Seba (Yedi Harf)

Yedi harf konusu İslâm tarihinin ilk zamanlarından beri İslâm bilginlerinin ve karşıtlarının ilgisini çekmiştir. Konuyla ilgili görüş ve düşüncelerini serdetmişlerdir.

Sahâbe gittikleri bölgelerde yedi harf ruhsatı kapsamında Hz. Peygamberden öğrendikleri şekilde kıraat tâlimini yapmışlardır. Bu durum ayrı bölgelerde yaşayan ve farklı muallimlerden ders alan insanların birbirleriyle karşılaştıklarında onların kıraatlerinin kendi kıraatleri ile aynı olmadığını tecrübe etmelerine zemin hazırlamıştır. Bu tarz ihtilaflara şahit olan Huzeyfe b. el-Yaman (ö. 36/656) durumu dönemin halifesi Hz. Osman'a aktarmıştır. Hz. Osman bunun üzerine sahâbenin ileri gelenleriyle istişare ederek ihtilafların daha fazla artmaması için Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) başkanlığında istinsah faaliyetine başlamıştır. İstinsah edilen mushaflar beldelelere dağıtılmış ve bu beldelelerdeki insanlar resm-i mushafa uymayan okuyuşları terk etmişlerdir.<sup>202</sup>

Arapça, dili arapça olanların ve müslümanların İslâm Dîni vesiylesiyle müşterek dilidir. Fakat lehçe farklılıkları ve İslâma yeni girenlerin Kur'ân'ı okuma, kelimelerin telaffuzunda sıkıntıyla karşılaşmalarına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle kolaylık sağlamak maksadıyla kendi lehçeleriyle okunmasına müsaade edilmiştir. Buna “el-Ahrufu's-Seb'a = Yedi Harf” ruhsatı denmiştir.

“Ahruf”, harf (الحرف) kelimesinin çoğuludur. Lügatta harf bir şeyin ucu, kenarı, sivri ve keskin kısmı, bir tarafa meyletmek, uslub, vecih, lehçe ve kıraat manâlarındadır.<sup>203</sup> “Ahrufu's-seb'a” tamlamasının ikinci kısmı olan “es-seb'a” kelimesinin anlamı hakkında iki görüş ileri sürülmüştür. Birincisi “es-seb'a” lafzı gerçek anlamda kullanılmış olup yedi sayısını ifade etmektedir. Diğer görüş ise bu lafızla kastedilen bilinen yedi sayısı olmadığı ve bunun kesretten kinaye çokluk anlamında olduğu belirtilmiştir.<sup>204</sup>

Yedi harf ruhsatı Kur'ân'ın nâzil olduğu ilk zamanlarda insanların hatırlayamadığı kelimelerin yerine müterâdiflerini koyarak veya kelimeleri kendi lehçelerindeki gibi telaffuz

<sup>201</sup> Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 41-43.

<sup>202</sup> Eren Pilgir, “Hirzu'l-Emânî'nin Kıraat Tedrisatındaki Serencâmı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 62:1 (2021), 251-268.

<sup>203</sup> İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/41.

<sup>204</sup> Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, 2. Basım, Ensar Yayınları, İstanbul 2010, 37.

ederek okumaları, okuma yazmanın yaygın olmadığı ve öğrenme imkanının neredeyse ezberle sınırlı olduğu bir toplumda farklı lehçelerde konuşan yeni müslüman olmuş kimselerin namaz kılabilimleri ve İslâm'ın mesajlarını bir an önce öğrenebilmeleri imkanını sağlamaya yönelik bir ruhsattı. Son arzaya veya Hz. Osman'ın mushafları istinsahına kadar devam eden bu ruhsat sayesinde okunan müteradiflerin hepsinin vahiy eseri olduğu anlayışı yaygın olsa da bunları Kur'ân'ın mâna ile okunmasının bir neticesi olarak görmek isteyenler de vardır.<sup>205</sup>

Ahrufu's-Seb'a Hadîsi muteber hadis kaynaklarında ve diğer tefsir eserlerinde farklı senetlerle bulunmaktadır. Taberî (310/922) "*Câmi'u'l-beyân an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*" adlı eserinde yedi harfle ilgili hadisleri toplamıştır.<sup>206</sup> Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler* eserinde Ahrufu's-Seb'a ile ilgili 64 rivâyeti almıştır.<sup>207</sup> Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/839), Hâkim en-Nisâbü'rî (405/1014), Celâluddin es-Suyûtî (911/1505) ve Kettânî (ö. 1927) gibi âlimler bu hadisin mütevatir olduğunu söylemişlerdir.<sup>208</sup>

#### 1.7.1. Yedi Harfle İlgili Hadis-i Şerifler

Yedi harfle ilgili yedi hadis aşağıda verilmiştir.

عن عمر بن الخطاب يقول: سمعت هشام ابن حكيم يقرأ سورة الفرقان في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم فاستمعت لقراءته فإذا هو يقرأ على حروف كثيرة لم يقرئها رسول الله صلى الله عليه وسلم فكنت اساوره في الصلاة فتصبرت حتى سلم فلببته بردائه فقلت: من أقرأك هذه السورة التي سمعتك تقرأ؟ قال: أقرئها رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: كذبت (أخطأت) فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد أقرئها على غير ما قرأت. فانطلقت به أقوده إلي رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: إني سمعت هذا يقرأ بسورة الفرقان على حروف لم تقرأها. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ارسله. إقرأ يا هشام. فقرأ عليه القراءة التي سمعته يقرأ. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كذلك أنزلت. ثم قال إقرأ يا عمر. فقرأت القراءة التي أقرأني. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذلك أنزلت. إن هذا القرآن أنزل على سبعة أحرف فافروا ما تيسر منه.

“Ömer b. el-Hattâb'dan (r.a.) şöyle rivâyet edilmiştir: Rasûlullah (s.a.v.)'in sağlığında, Hişâm b. Hakîm'in Furkân Sûresi'ni okuduğunu işittim. Hişâm bu sûreyi, Rasûlullah'ın bana okutmadığı bir şekilde okuyordu. Az kalsın namazda üzerine atılacaktım, fakat selâm verinceye kadar sabrettim. Selâm verince yakasından tutup: Bu sûreyi sana bu şekilde kim

<sup>205</sup> Harun Ögmüş, “Yedi Harf Meselesi” *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 24 (2010), 1-23.

<sup>206</sup> Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420/2000), 1/11-29.

<sup>207</sup> Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, 39.

<sup>208</sup> Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, 41.

okuttu? diye sordum. Hişâm: Rasûlullah (s.a.v.) okuttu, dedi. Yalan söyledin (hatta ettin); çünkü Rasûlullah bana bu sûreyi, senin okuduğundan başka bir şekilde okuttu, dedim. Ve yakasından tutarak, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına götürdüm.

-Ya Resûlallah! Şunun Furkân sûresini, bana okuttuğunuzdan başka bir şekilde okuduğunu işittim dedim. Hz. Peygamber (s.a.v.) bana;

-Hişâm'ın yakasını bırak buyurdu. Ona da:

-Ey Hişâm oku! diye emretti. O'da, kendisinden duyduğum gibi okudu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.);

-Böyle nazil oldu buyurdu. Sonra da bana;

-Ey Ömer oku! diye emretti. Ben de Resûlullah'ın bana okuttuğu şekilde okudum. Hz. Peygamber (s.a.v.) bana da;

-Bu sûre böyle indirildi. Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyun buyurdu.”<sup>209</sup>

Bu, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok hadis kitabında yer alan sahih bir hadistir.<sup>210</sup>

Bu konuda şunları söyleyebiliriz Furkân suresi mekkî surelerdendir. Yedi Harf ruhsatı ise hicretten sonra verilmiştir. Buna bağlı olarak Furkân suresindeki ilgili âyetin diğer bir kıraati da Mekke'nin fethinde müslüman olan Hişâm'a öğretilmiştir. Hazreti Ömer (r.a.) de yeni duyduğu bu kıraati doğrulamak için Peygamberimize (s.a.v.) müracaat etmiş ve mesele çözümlenmiştir. Bu olay Hz. Ömer'in Kur'ân'a olan hassasiyeti de anlaşılmış olur. Burada akla şöyle bir soru gelebilir: İki sahabe de Kureyş'ten olmasına rağmen aralarında niçin kraat farklılığı olmuştur? Bu soruya iki şekilde cevap verilebilir: Birincisi, Kur'ân'ı herkesin kendi lehçesiyle okuma şartı yoktur. Bu ruhsattan her müslüman faydalanabilir. Hişâm da bu ruhsattan istifade ederek, öğrendiği başka bir kıraatle okumuştur. İkinci olarak ta Hişâm'ın bu sûreyi Hz. Peygamber (s.a.v.) başka bir kabileye öğretirken dinleyip öğrenmiş olabileceği ve bu sebeple Hz. Ömer'in öğrendiği kıraatten farklı okuduğu belirtilmiştir.<sup>211</sup>

<sup>209</sup>Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 5 (No. 4706).; "et-Tevhîd", 53 (No. 7111).; Muslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 48 (No. 270).; Tirmizî, "Kitâbü'l-Kıraat", 11 (No. 2943).; Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, thk. Hasan 'Abdulmun'im, Mu'essesetu'r-Risâle, Beyrut 1421/2001), "el-İftitâh", 38.

<sup>210</sup> Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, 44-45.

<sup>211</sup> Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, 46.

حدثنا محمد بن عبد الله بن نمير حدثنا أبي حدثنا إسماعيل بن أبي خالد عن عبد الله بن عيسى بن عبد الرحمن بن أبي ليلى عن جده عن أبي بن كعب قال كنت في المسجد فدخل رجل يصلي فقرأ قراءة أنكرتها عليه ثم دخل آخر فقرأ قراءة سوى قراءة صاحبه فلما قضينا الصلاة دخلنا جميعا على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت إن هذا قرأ قراءة أنكرتها عليه و دخل آخر فقرأ سوى قراءة صاحبه فامرهما رسول الله صلى الله عليه وسلم فقرأ فحسن النبي صلى الله عليه وسلم شأنهما فسقط في نفسي من التكذيب ولا إذ كنت في الجاهلية فلما رأى رسول الله صلى الله عليه وسلم ما قد غشيني ضرب في صدري ففضت عرقا وكأنما أنظر إلى الله عز وجل فرقا فقال لي يا أبي أرسل إلي أن اقرأ القرآن على حرف فرددت إليه أن هون على أمتي فرد إلي الثانية اقرأه على حرفين فرددت إليه أن هون على أمتي فرد إلي الثالثة اقرأه على سبعة أحرف فلك بكل ردة رددتها مسألة تسألنيها فقلت اللهم اغفر لأمتي اللهم اغفر لأمتي وأخرت الثالثة ليوم يرغب إلى الحلق كلهم حتى إبراهيم صلى الله عليه وسلم .

“Bize Muhammed b. Abdillâh b. Nûmeyr (ö. 234/849) rivâyet etti. (Dedi ki): Bize babam rivâyet etti. (Dedi ki): Bize İsmail b. Ebî Hâlid, Abdullâh b. İsmâ b. Abdîrrahmân b. Ebî Leylâ’dan (ö. 83/702), o da dedesinden, o da Übeyy b. Kâ’b’dan şöyle rivâyet etti.

Übeyy b. Kâ’b şöyle demiştir:

Mescitte idim. Birisi içeri girip namaza durdu ve tanımadığım bir kıraat okudu. Sonra başka biri girdi. O da arkadaşının okuduğundan başka bir kıraat okudu. Namazı bitirdiğimiz de hep birden Resûlullah (s.a.v.)’in yanına girdik.

— Bu zât benim bilmediğim bir kıraat okudu. Sonra öteki girdi; o da arkadaşının okuduğundan başka bir kıraat okudu, dedim.

Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) onlara okumalarını emretti. Onlar da okudular. Peygamber (s.a.v.) ikisinin de okuyuşunu da beğendi. Bunun üzerine içime, Peygamber (s.a.v.)’i öyle bir yalanlamak geldi ki, böylesi câhiliyye devrinde bile aklıma esmemiştir. Resûlullah (s.a.v.) beni kaplayan bu hâli görünce, göğsüme vurdu. Bunun üzerine benden bir ter boşandı. Sanki korkudan yüce Allah’ı görür gibi oldum. Resûlullah (s.a.v.) bana:

“Ey Übeyy! Bana bîr harf üzere oku diye (Cibrîl) gönderildi. Ben, ona: Ümmetime hafiflet diye mürâcaatında bulundum; o da bana ikincide: Onu iki harf üzere oku! diye cevap verdi. Ben tekrar ümmetime hafiflet diye müracaat ettim. Üçüncüde bana: Onu yedi harf üzere oku! Hem sana verdiğim her cevapla birlikte benden isteyeceğin bir dileğin de verilecektir” dedi. Bunun üzerine ben:

— Yâ Rabb! Ümmetimi afvü mağfiret et! Yâ Rabb, Ümmetini mağfiret et! dedim, üçüncü isteğimi de bütün mahlûkatın hattâ İbrahim (a.s.)'ın beni arzu edecekleri güne bıraktım.” buyurdu.”<sup>212</sup>

Müslim'in de dahil olduğu birçok kaynakta yer alan sahih bir hadistir.

Bu hadiste de önceki hadiste işaret edilen, Kur'ân okumada kolaylık ilkesinin uygulaması ve o an için duruma vâkıf olmayan Übeyy b. Kâ'b'ın tepkisi görülmektedir. Bu ve benzeri rivâyetler, sahâbilerin Kur'ân üzerindeki hassasiyetini de göstermektedir.

Peygamberimiz (s.a.v.), farklı kıraatlerini dinlediği iki sahâbînin okuyuşunu da beğenmiştir. Anlaşıyor ki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) öğrettiği her kıraat haktır, Kur'ân'dandır. Bu gerçek karşısında şüpheyi düşmek ise doğru değildir, şeytanın vesvesesidir. Müslüman bu tür şüphelerden sakınıp Allah'a sığınmalıdır. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.), Übeyy'in göğsüne vurmuş ve “Allah'ım ondan şeytanı uzaklaştır” diye dua etmiştir.”<sup>213</sup>

عن أبي جهيم أن رجلين اختلفا في آية من القرآن . فقال هذا تلقيتها من رسول الله صلى الله عليه وسلم ' وقال الآخر تلقيتها من رسول الله صلى الله عليه وسلم . فسأل النبي صلى الله عليه وسلم . فقال القرآن يقرأ على سبعة أحرف لا تماروا في القرآن فإن مرأ في القرآن كفر.

“Ebû Cüheym'den (ö. 4/625) rivâyet edilmiştir:

İki kişi Kur'ân'dan bir âyet hakkında ihtilaf ettiler. Biri:

-Ben ben onu Rasûlullah (s.a.v.)'den okudum, öğrendim, dedi. Diğeri de:

-Ben de Rasûlullah (s.a.v.)'den öğrendim dedi. Peygamber (s.a.v.)'e sordular. Oda şöyle söyledi:

-Kur'ân Yedi harf üzere okunmuştur. Kur'ân hakkında münakaşa ve mücadele etmeyiniz; çünkü Kur'ân hakkında mücadele ve münakaşa etmek küfürdür.”<sup>214</sup>

Sahi hadistir.<sup>215</sup>

عن عبادة بن الصمت أن أبي بن كعب قال أقراني رسول الله صلى الله عليه وسلم آية وقرأها آخر غير قراءة أبي فقلت من أقرأكها؟ قال أقرأنيها رسول الله صلى الله عليه وسلم قلت والله لقد أقرأنيها

<sup>212</sup> Muslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 48 (No. 273).

<sup>213</sup> Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, 65-66.

<sup>214</sup> Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-İlmi, Kahire 1416/1995, 4/170 (No. 17091).

<sup>215</sup> Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. 'Abdullâh el-Herevî el-Bağdâdî Ebû 'Ubeyd, *Feğâ'ilu'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-'Atiyye, y.y., Dimaşk, Beyrut 1416/1995, 354.

كذا وكذا . قال أبي فما تخرج في نفسي من الإسلام ما تخرج يومئذ. فأتيت النبي صلى الله عليه وسلم قلت : يا رسول الله صلى الله عليه وسلم ألم تقرأني آية كذا وكذا ؟ قال : بلى . قال: فإن هذا يدعى أنك أقراتها كذا وكذا . فضرب بيده في صدري فذهب ذاك فما وجدت منه شيئاً بعد. ثم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أتاني جبريل و ميكائيل عليهما السلام، فقال جبريل : اقرأ القرآن على حرف . فقال ميكائيل : استزده . قال : اقرأ على حرفين . قال : استزده . حتى بلغ سبعة احرف . قال : كل شاف كاف.

“Ubâde b. es-Sâmit’in (ö. 34/654) bildirdiğine göre Übeyy b. Kâ’b şöyle demiştir:

Rasûlullah (s.a.v.) bana bir âyeti okuttu. Bir başkası ise, o âyeti farklı bir kıraatle okudu. Ona:

-Seni kim okuttu? diye sordum.

-Onu bana Rasûlullah (s.a.v.) okuttu, diye cevap verdi.

-Andolsun, o bana şöyle okuttu, dedim. Şimdiye kadar içime islâm hakkında hiç böyle bir şüphe düşmemişti. Peygamber (s.a.v.)’e gittim ve:

Yâ Rasûlallah! Bana bu âyeti şöyle şöyle okutmamış mıydınız? diye sordum.

Rasûlullah:

Evet, diye cevap verdi.

Bu şahıs, sizin şöyle şöyle okuttuğunuzu iddia ediyor, dedim.

Bunun üzerine Allah’ın Elçisi eliyle göğsüme vurdu; İçimdeki şüphe kayboldu ve artık bir daha hiç böyle şüphe duymadım. Sonra Rasûlullah şöyle dedi:

Cebrâil ve Mîkâil bana geldiler. Cebrâil Kur’ân’ı bir harf üzere oku, dedi. Mîkâil, onu artır, dedi. Cebrâil, iki harf üzere oku, dedi. Mîkâil, onu artır, dedi. Nihâyet yedi harfe ulaştı ve hepsi de şâfidir, kâfidir, dedi.”<sup>216</sup>

Übeyy b. Kâ’b’dan bu meseleye dâir yirmi kadar hadis rivâyet edilmiştir. Bunlardan bazıları, Süleyman b. Surad (ö. 65/685), Ubâde b. es-Sâmit ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711) kanalıyla nakledilmiştir. Rivâyetlerin çoğu, bazı küçük farklılıklarla birlikte, birbirine benzemektedir. Bunlar, Übeyy’in başından geçen ayrı ayrı olaylar olmayıp, aynı olaya dayanan çeşitli rivâyetler olduğu tahmin edilmektedir. Bu rivâyetlerde Übeyy b. Kâ’b’ın Kur’ân karşısındaki duyarlılığını ve Peygamberimizin (s.a.v) de bunu anlayışla karşılayarak, onu konuyla ilgili olarak aydınlattığını görmekteyiz.<sup>217</sup>

عن أبي بن كعب أن النبي صلى الله عليه وسلم كان عند أضاة بني غفار قال فأتاه جبريل عليه السلام فقال إن الله يأمرك أن تقرأ أمتك القرآن على حرف فقال أسأل الله معافاته و مغفرته وإن أمتي

<sup>216</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 35/16-17 (No. 21092).

<sup>217</sup> Çetin, *Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, 73-74.

لاتطيق ذلك ثم اتاه الثانية فقال إن الله يأمرک أن تقرأ أمّک علی حرفین فقال أسأل الله معافاته و مغفرته و إن أمّی لاتطيق ذلك ثم جاءه الثالثة فقال إن الله يأمرک أن تقرأ أمّک القرآن علی ثلاثة أحرف فقال أسأل الله معافاته و مغفرته و إن أمّی لاتطيق ذلك ثم جاءه الرابعة فقال إن الله يأمرک أن تقرأ أمّک القرآن علی سبعة أحرف فأیما حرف قرءوا علیه فقد أصبوا.

“Übeyy b. Kâ'b'dan rivâyet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v.) Benî Gıfârın göletinin yanında bulunuyordu. Bir süre sonra Cebrâil (a.s.) ona gelerek: “Allah ümmetinin Kur’ân’ı bir harf üzere okumasını sana emrediyor!” dedi. Rasûlullah (s.a.v.): “Ben, Allah’tan af ve mağfiretini dilerim. Çünkü benim ümmetim buna güç yetiremez.” dedi. Sonra Cebrâil, ona ikinci defa gelerek: “Allah, ümmetinin Kur’ân’ı iki harf üzerine okumasını sana emrediyor!” buyurdu Rasûlullah (s.a.v.) tekrar: “Allah’tan af ve mağfiretini dilerim! Çünkü ümmetim buna takat getiremez.” dedi. Sonra ona üçüncü defa gelerek yine: “Allah Teâlâ, ümmetinin Kur’ân’ı üç harf üzere okumasını sana emrediyor!” dedi. Resûlullah (s.a.v.): “Allah’tan af ve mağfiretini dilerim! Çünkü benim ümmetim buna güç yetiremez.” dedi. Sonra ona dördüncü defa gelerek: “Allah, ümmetinin yedi harf üzere Kur’ân okumasını sana emrediyor. Onu hangi harf ile okurlarsa, doğru okumuş olacaklardır.” buyurdular.”<sup>218</sup>

Übeyy’in bu rivâyeti, Yedi Harf ruhsatının temelinde kolaylaştırma amacının yattığını, bunun Medine’de Gıfaroğulları Göleti denen bir yerde Hz. Peygamber’e (s.a.v.) geldiğini, bir defada değil, tedricen meydana gelen bir gelişme olduğunu, Yedi Harf terkindeki yedi sayısının da mecâzî değil, hakîki anlamda kullanıldığını ve Yedi Harf bağlamında her okuyuşun Kur’ân’ın bütün özelliklerini taşıdığını göstermektedir.<sup>219</sup>

Bir kısmı vahiy kâtibi, hâfız ve âlim/kâri’ düzeyinde Kur’ân’la ilgili otuza yakın meşhûr sahâbi tarafından rivâyet edilen ahufu’s-seb’a hadisi, giderek yaygınlaşan onlarca tarikleriyle, bilinen ilk yazılı hadis kaynaklarından itibaren farklı tür muhtevadaki İslâmî edebiyat içerisinde yaygın biçimde yer almaktadır. Kısaca veya vürûd sebebi ve keyfiyetini anlatan olaylarla çevrili birer rivâyet yumağı halinde nakledilen bu hadisin senetleri tek tek incelendiğinde büyük bir kısmının farklı derecelerde de olsa sahih hadis şartlarını taşıdığı görülmektedir. Hadisin bütün rivâyetlerinde “Kur’ân yedi harf üzere indirildi” kısmı, lafzî müşterekliği de içine alan ortak payda durumundadır. Sahâbeden itibaren sayıları artan toplulukların rivâyetine dayanan “ahrufu’s-seb’a” hadisinin tevâtürü hakkındaki

<sup>218</sup> Muslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 48 (No. 274).

<sup>219</sup> Emin Aşıkutlu, *Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisleri (Tahriç, Tahlil, Değerlendirme), Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları: Kıraat İlmi ve Problemleri-IV*, İlmi Toplantı, İstanbul 2001, 2002, 4, s. 77.

değerlendirmeler, tevâtür anlayışına göre farklılık arz etmekle birlikte, rivâyeti gerçekleştirenlerin özel konum ve kişilikleri ile o dönemin fiilî durumu dikkate alındığında, mütevâtir olduğunu ifade etmek mümkün gözükmemektedir. Bunun en güçlü delili de hadisin medlûlû konumundaki kıraatlerin, yaşayan birer sünnet (amelî mütevâtir) halinde günümüze kadar ulaşmasıdır. Bundan dolayı amelî tevâtür ile sabit olan bir kıraatin bilinçli bir şekilde inkârı, Kur'ân'ın sübûtunun inkârı anlamına geleceğinden imanla bağdaşmaz.<sup>220</sup>

Rivâyetlerden Kur'ân'ın yedi harf üzerine indirildiği vurgulanmakta, bu meseledeki ruhsata ve kolaylığa dikkat çekilmektedir. Bu mevzuda pek çok görüşün, ortaya çıkmasına, ilgili rivâyetlerde konunun mahiyetini açıklayıcı bir bilginin bulunmaması sebep olmuştur.

Bu konuda kırka yakın görüş bulunmaktadır ki en önemlileri şunlardır:

1. Yedi harf, Arap dilinin yedi lehçesidir. Çoğunluğun görüşüne göre bu lehçeler, Kureyş lehçesi başta olmak üzere Hüzeyl, Sakîf, Hevâzin, Kinâne, Temîm ve Yemen lehçeleridir.

2. Yedi Harf; helal, haram, muhkem, müteşabih, emsâl, inşa ve haber konularını ihtiva eden âyetlere işaret etmektedir.

3. Yedi harf çok sayıda farklı kıraat demektir. Buna göre yedi kavramı ile bilinen yedi sayısı değil teaddüt/çokluk kastedilmiştir ki sayı belirtmeksizin birden fazla kıraatler anlaşılmaktadır.

4. Yedi harf, yedi vecihtir. Yani bir şeyin aynı anlama gelen çeşitli lafızlarla söylenmesidir.

5. Yedi harf tabiri kendi başına müşkil bir terimdir. Bu kapalılık hem harf hem de yedi kelimesinden gelmektedir. Dolayısıyla kesin bir anlam verebilmek mümkün değildir.

6. Yedi harf, Kur'ân'ın mutlaka yedi lehçe ile değil, yer yer farklı lehçelerle okunabileceğinin ifadesidir.

7. Yedi harf, sonradan şöhret bulmuş bilinen yedi meşhûr kıraattir<sup>221</sup>

Ehli sünnetin bilginleri, yedi harfin ne olup ne olmadığı hususunda çok farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bazıları yedi harf ibâresindeki yedinin hakikat ifade ettiğini ve krait ile değil anlamla ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Böyle düşünenler Yedi harfî şöyle tanımlamışlardır:

1. Nâsih, mensûh, umûm, husûs, mücmel, mübeyyen ve müfesserdir.

<sup>220</sup> Aşıkutlu, *Kıraat*, s. 61-62.

<sup>221</sup> Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Hacıveyiszade İlim Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2019, s. 104.

2. Emir, nehiy, taleb, duâ, haber, istihbâr ve zecr'dir.
3. Va'd, va'id, mutlak, mukayyet, tefsir, te'vil ve i'rab'tır.
4. Helâl, harâm, muhkem, müteşâbih, inşâ ve ihbardır.
5. Mukaddem, muahhar, ferâiz hudû, mevâiz, müteşâbih ve emsâldir.
6. Mutlak- mukayyet, umum-husûs, nass-müevvel, nâsih-mensûh, mücmel-müfesser, istisnâ ve kısımlarıdır.

7. İsbât, ve icât ilmi, tevhîd ilmi, tenzih ilmi, zât sıfatları ilmi, fiil sıfatları ilmi, avf ve azâb ilmi, haşr ve hesâb ilmi, nübüvvet ilmi ve imamet ilmidir. Görüldüğü gibi harfin mahiyetini göstermek için ortaya atılan bütün bu görüşler, tamamen Kur'ân'ın muhtevası usûl tarafıyla ilgilidir yani herhangi bir delile Kur'ân ve sünnet nassına dayanmamaktadır.<sup>222</sup>

Mâverdî *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı eserinde yedi harfle ilgili olarak bir fasıl açmıştır. Burada yedi harfle bağlantılı üç hadis zikrederek açıkladıktan sonra müfessirlere ait dört kanaati aktarmıştır. Kendi görüş ve tercihini belirtmemiştir. Bu kanaatların birincisi yedi anlam:emir, nehiy vaat, tehdit, cedel, kıssa, darb-ı meseldir. İkincisi: aynı anlam farklı kelime kastedildiğidir: Gel mânasında “*helümme*”, “*akbil*”, “*teal*” gibi. Üçüncüsü: Yedi fasih lehçedir. Dördüncüsü: Kurraların okuyuşundaki ihtilafıdır.<sup>223</sup>

İbnü'l-Cevzî *Fünûnü'l-efnân* adlı eserinde Nüzülü'l-Kur'ân ala seb'ati ehruf adlı bab açarak yedi harf konusunu işlemiştir. Burada müfessirlere ait on dört kanaati aktarmış ve yedi harfle ilgili kastedilenleri ayrıntılı olarak izah etmiştir.<sup>224</sup>

### 1.7.2. Yedi Vecih

Yedi Harf ruhsatı çerçevesinde bizzat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) okuması, okutması ve izni ile ortaya çıkan okuyuşlar farklı şekillerde tezahür etmiş, icra edilmiştir.

1- Harf ya da noktaların değişmesi suretiyle farklı okunuş:

Örnek : الصراط - السراط / يعلمون - تعلمون<sup>225</sup> / كيف ننشزها - كيف ننشرها

2- İ'rab farklılığıyla mânayı değiştirmeyecek veya mânada bir farklılık meydana gelse de diğer mâna ile çelişki arz etmeyecek şekilde okunuş:

Örnek: فتلقى آدم من ربه كلمات<sup>226</sup> - فتلقى آدم من ربه كلمات

<sup>222</sup> Suyûtî, *el-İtkân*, I, 64-65; Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 13. Baskı, İfav Yayınları, İstanbul 2020, 204.

<sup>223</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 28-30.

<sup>224</sup> Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Funûnu'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*, y.y., Beyrut 1408/1987, 196-219.

<sup>225</sup> Ebü 'Amr 'Osmân b. Sa'id ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fî'l-kırâ'âti's-seb'*, b.y.: Câmi'atu's-Şâriqa, 1428/2007, 52.; el-Bakara 2/259.

<sup>226</sup> el-Bakara, 2/37. ; Dânî, *Câmi'u'l-beyân*, 52

3-İsimlerde müzekker-müennes, müfred, tesniye, cemi' olarak farklı okunması:

Örnek: <sup>227</sup>والذينهم لأماناتهم وعهدهم راعون - والذينهم لأمانتهم وعهدهم راعون

4-Bir kelimenin yerine eş anlamlı bir kelimeyi getirerek okumak. Hz.Ömer (r.a.)'ın

فامضو إلى ذكر الله - فامضو إلى ذكر الله şeklinde okuyuşu.<sup>228</sup>

5-Takdim-tehir edilerek veya noksan ve ziyadelikler yapılarak okunuş.

Örnek: بعذاب بيأس - بعذاب بنيس / وأعد لهم جنات تجري تحتها الأنهار - تجري من

تحتها الأنهار<sup>229</sup>

6-Yazılışı farklı, mânası da değişen ancak önceki mâna ile zıtlık teşkil etmeyen okuyuş.

Örnek: سميعاً عليماً - عزيزاً حكيماً / عزيزاً حكيم - سميعاً عليماً

Çünkü hadislerde, ilgili rivâyetlerde; rahmet âyetini azapla, azap âyetini de rahmet âyetiyle karıştırmadığın sürece hepsi de şâfidir, kâfidir denilmiştir.<sup>230</sup>

7-Fetha ve imâlede<sup>231</sup>, ince, kalın, “hemze”li, “hemze”siz okuyuşta, muzâri harflerini kesre ile okumada, bazı harfleri başka bir harfe kalbederek okumada, cemi' müzekker “mim”inin, cemi' vavına işaret edecek şekilde (işba'<sup>232</sup> ile) okunuşunda ve bazı harekelerin işmâmındaki<sup>233</sup> lehçe farklılıkları.

<sup>227</sup> el Mü'minûn, 8. ; Dâni, *Câmi' u'l-beyân*, 301.

<sup>228</sup> el-Cum'a 62/9

<sup>229</sup> el-A'râf 7/165.

<sup>230</sup> Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 128.

<sup>231</sup> İmâle: المِيل kelimesi bir şeye yönelmek, bir tarafa çekmek anlamlarına gelir. Aynı kökten gelen “el-İmâle” bir şeyi bir tarafa eğmek manasındadır. İstilahta ise fetha harekeyi kesraya doğru, elif harfini de yaya doğru eğmektir. İmâle-i kübrâ fetha harekeyi kesreye yakın bir biçimde meylettirerek okumadır. Âsım'ın Hafs rivâyeti Hud süresi 41. âyetinde مجراها kelimesi bu şekilde okunur. İmâle-i suğrâ, fetha harekeyi halis fetha ile kesre arasında fethaya yakın bir tarzda meylettirerek okumadır. bk. Nihad Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, 91.

<sup>232</sup> İşba': الإِشْبَاع Sözlükte doyurmak mânasındadır. Arap nazmında vezin veya kafiye zaruretinden dolayı kelimeye bir harf katma olarak tanımlanır. Kıraat ıstılahında ise teshili caiz olan bazı harflerin mahrecinden çıkarılmasıdır. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 97.

<sup>233</sup> İşmâm: الإِشْمَام İşmâm kelimesi bir kimseye bir şeyi koklatmak mânasındadır. İstilahta ise harekeyi sessizce işaret etmektir. Bu ancak harfin sükûnundan sonra olabilir. Harekeyi göstermek için sessiz olarak dudakları yummak şeklinde de tanımlanmıştır. Harfi başka bir harfe karıştırmak şeklinde de tarif edilmiştir. es- sırata kelimesinde sad harfi ze harfi mahrecine karışması gibi. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 97.

Örnek: - بلى قادرين على أن نسوي بنانه وهل أتاك حديث موسى -  
 خبيراً - ( ) ; ile imâle kesreye yakın bir şekilde (بلى) ve (موسى-أتى) âyetlerindeki  
 (بصيراً) iki “ra”yı ince, (الصلاة) ve (الطلاق) taki “lam”ları da tağlîz<sup>234</sup> (kalın) okumak.

Bu verdiğimiz örnekler mütevâtir kıraatlerde yer alan yedi harf ruhsatına uygun okuyuş şekilleridir.

<sup>234</sup> Tağlîz: الطغليظ Sözlükte bir şeyi kaba ve kalın yapma, kuvvetli söz alma ve kaba söyleme anlamlarına gelir.

Tecvid ıstılahında Verş sakın “sad”, “tı” ve “zı” harflerinden sonra üstün olarak gelen “lam”ı kalın okur. Meftuh “sad”, “tı” ve “zı” dan sonra gelen meftuh “lam”ı da Ezrak kalın okur. “Sad”, “tı” ve “zı” harfleri ile lam arasına “elif” girerse ezrak bu “lam”ı hulufle tağlîz eder. Meftuh “lam”dan sonra imale harfi “ya” gelirse ezrak meftuh “lam”ı hulf ile tağlîz eder. Meftuh olan “sad”, “tı” ve “zı” dan sonra gelen üstünlü “lam” vakıftan sonra sakınleşirse ezrak yine tağlîz eder. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, 154.

## İKİNCİ BÖLÜM

### MÂVERDÎ VE İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN ESERLERİNDE ATIFTA BULUNMA YÖNTEMLERİ

#### 2.1. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî'nin Eserlerinde Kıraat İmam ve Râvilerine Atıfta Bulunma Yöntemleri

Hz. Peygamber (s.a.v.) bizzat kendisi sahâbîlere Kur'ân-ı Kerîm öğretimi ile meşgul olmuştur. Bu öğretim sonucu bu alanda birçok uzman âlim sahâbî yetişmiştir. Onlarda tabîûna öğretmişlerdir. Böylelikle yetişen âlimler bölgelerinde Kur'ân kıraatini müslümanlara aktarmışlardır. Kur'ân kıraatini iyi bildiklerinden Kıraatler bu otorite, uzman âlimlere nispet edilmiştir. Yine kıraatleri bu imamlardan rivâyet edenlere râvî bu râvilerden rivâyet edenlere de tarîk denmiştir. Her imamın iki râvisi meşhûr olmuştur. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî tefsirlerinde kıraat imamlarına atıfta bulunmuşlardır.

##### 2.1.1. Nâfi' b. Abdurrahmân'a (ö. 169/ 785)<sup>235</sup> Atıfta Bulunma Yöntemleri

<sup>235</sup> Ebû Ruveyym Nâfi' b. Abdurrahmân b. Ebî Nuaym el-Medenî el-Leysî, aslen İsfahan'lı olup yaklaşık (70/690) yılında Medine'de doğmuştur. (169/785) yılında Medine'de ölmüştür. Medine kıraat imamıdır. Yetmiş kadar tâbiünden ders okumuştur. İmam Mâlik (ö. 179/795), Nâfi' kıraatta insanların imamıdır demiştir. Arap dili ve hadis ilmi ile ilgilenmiş, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) onun için sika, Ebû Hâtım (ö. 277/890) saduk ifadesini kullanmıştır. İbn Adî (ö. 365/976), Nâfi'nin Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rec'ten (ö. 117/735), Ebû'z-Zinâd (ö. 130/748) vasıtasıyla 100 kadar hadis rivâyet ettiğini söylemiştir. Kıraatını; Ebû Ca'fer, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, Şeybe b. Nisâh (ö. 130/748), Müslim b. Cündep (ö. 106/724), Yezîd b. Rûmân'dan (ö. 130/747) almıştır. Bunlar da Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ayyâş'tan (ö. 64/684) öğrenmişler; Bunlar da Zeyd b. Sâbit, Übey b. Kâ'b ve Ömer b. el- Hattâb'tan almışlar, Bunlar da Hz. Peygamber (s.a.v)'den öğrenmişlerdir. Medine mescidinde yetmiş yılı aşkın bu ilmin tedrisi ile uğraşmıştır. Kıraatte hüccet kabul edilmiştir. Meşhur râvileri; Ebû Mûsâ İsa b. Mînâ b. Verdân (Kâlûn) (ö. 220/835) ve Ebû Saîd Osman b. Saîd b. Abdullâh el-Mısri (Verş) (ö. 197/812)'tir. Kâlûn'un tarikleri Ahmed b. Yezid Hulvânî (öl. 250/864) ile Ebû Neşit Muhammed (öl. 258/871)'dir. Verş'in tarikleri ise İsfehânî (öl. 296/908) ile Ezrak (öl. 240/854)'tır. İmam Mâlik'e göre Medine'lilerin kıraati sünnettir ve bu kıraat Nâfi'nin kıraatidir. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'de (ö. 290/903) babasına hangi kıraatten hoşlandığını sorduğunda, babası "Medine'lilerin kıraati, bu olmadığında Âsım b. Behdele'nin kıraatidir" demiştir. Kıraat ilmindeki rumuzu eliftir. (bk.

Mâverdî'nin *en-Nüket ve 'l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat imamı Nâfi ' b. Abdîrrahman'ın kıraatine yapılan atıflara örnek;

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرَبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

"Tâlût ordu ile hareket edince, "Şüphesiz Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Kim onu tatmazsa işte o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alan başka." dedi. İçlerinden pek azı hariç, hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve onunla beraber iman edenler ırmağı geçince, (geride kalanlar) "Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yok." dediler. Allah'a kavuşacaklarını kesin olarak bilenler (ırmağı geçenler) ise şu cevabı verdiler: "Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah sabredenlerle beraberdir".<sup>236</sup>

âyetinde geçen وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ

"Kim onu tatmazsa işte o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alan başka." ifadesi için

Nâfi ' , İbn Kesîr ve Ebû Amr, غُرْفَةً "ğarfeten" şeklinde fetha ile okuyuşlarını,

Diğer kurrâların ise غُرْفَةً "ğurfeten" şeklinde damme ile okuyuşlarını verebiliriz.

İki okuyuş arasındaki fark, "ğurfe" isminin içilen suya, "ğarfe" isminin ise içme eylemini ifade etmesidir.<sup>237</sup>

İbnü'l-Cevzî'nin *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde kıraat imamı Nâfi ' b. Abdîrrahman'ın kıraatına yapılan atıflara örnek olarak aynı âyette yer alan إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ ifadesini: Nâfi ' , İbn Kesîr ve Ebû Amr "ğayn"ın fethasıyla "ğarfeten" okuyuşlarını, İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâi'de "ğayn"ın zammesiyle "ğurfeten" okuyuşlarını verebiliriz. Zeccâc şöyle demiştir: "ğayn"ı meftuh okuyanlar, eliyle bir defa almayı, mazmum okuyanlarda el dolusu almayı kastetmişlerdir.<sup>238</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî bu âyette geçen kelimeyi Nâfi ' 'nin nasıl okuduklarını belirtmiş kendilerinin herhangi bir tercihlerini belirtmemişlerdir.

Ebû ' Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. ' Osmân ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'alâ't-tabakâti ve'l-a'sâr* b.y.: y.y., 1417/1997, 107-111; İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât.*, 53-65)

<sup>236</sup> el-Bakara 2/249.

<sup>237</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve 'l-uyûn*, I, 317.

<sup>238</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 226.

Bir başka örneğimiz Mâverdî'nin tefsirinde;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

"Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm'a) girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır." <sup>239</sup> âyetinde geçen يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً "Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm'a) girin" ifadesinde Nâfi', İbn Kesîr ve Kisâî فِي السِّلْمِ şeklinde "sin" harfini fethalı okuyuşu, kalan kıraat âlimleri kesre olarak فِي السِّلْمِ şeklinde okuyuşlarıdır.

Lugat âlimleri fetha ve zamme okuyuşla ilgili olarak;

1. Bunlar birbiri yerine kullanılabilen lehçelerdir.

2. İkisinin anlamı farklıdır. Fark esre okunan "es-silm" İslâm, "es-selm" ise barışmak anlamındadır. Üstün okuyuşa delil وَإِنْ جَنَحُوا لِلسِّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Çünkü o hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." <sup>240</sup> âyetinde geçtiği gibidir. <sup>241</sup>

İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-mesîr adlı tefsirinde aynı âyette; "silm" kelimesinde üç lûgat vardır: "sin" in kesri ve "lam" in sükunu ile "silm" Ebû Amr ile İbn Âmir, Bakara'da böyle okumuşlar; Enfal ile Muhammed süresinde sinin fethi ile "selm" okumuşlardır. Nâfi', İbn Kesîr ve Kisâî de üç yerde böyle okumuştur. "lam" in ve "sin" in fethasıyla "selem" de vardır ki bunu da Â'meş (ö. 148/765) özel olarak Bakara'da okumuştur. <sup>242</sup>

Değerlendirme; Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî bu âyette geçen kelimeyi Nâfi' 'nin nasıl okuduklarını ve diğer kıraat imamlarının okuyuşlarını ifade etmiş, kendilerinin herhangi bir tercihlerini belirtmemişlerdir. Ayrıca bu okuyuşun lehçe farklılığı olduğu belirtilmiş, dilcilerin görüşlerine yer verilmiştir.

Diğer bir örneğimiz Mâverdî'nin en-Nüket ve 'l-uyûn adlı tefsirinde;

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

"Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın. Ölüden diriye çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsın." <sup>243</sup> âyetinde geçen وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ

<sup>239</sup> el-Bakara 2/208.

<sup>240</sup> el-Enfâl 8/61.

<sup>241</sup> Mâverdî, en-Nüket ve 'l-uyûn, I, 267.

<sup>242</sup> İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, I, 174.

<sup>243</sup> Âl-i İmrân 3/27.

وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ “Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın.” **الْمَيِّتِ** ve **الْمَيِّتِ** ifadelerini

1.Nafi‘, Hamza ve Kisâ‘i “ye” harfî şeddeli **الْمَيِّتِ** “el-meyyiti” ve **الْمَيِّتِ** “el-meyyite” şeklinde okumuş.

2.Diğerleri ise “sükûn” üzere **الْمَيِّتِ** “el-meyt” şeklinde okumuşlardır.

Sükûn ve şeddeli okuyuşa göre mânanın nasıl olacağına ihtilaf etmişlerdir.

Kûfeliler, “sükûn” üzere **الْمَيِّتِ** “el-meyt” okuyuşunda mânanın “ölmüş olan”, şeddeli olarak **الْمَيِّتِ** “el-meyyit” okuyuşunda ise “henüz ölmemiş olan” şeklinde olacağı görüşüne varmışlardır.<sup>244</sup>

İbnü’l-Cevzî’nin *Zâdü’l-mesîr* adlı tefsirinde aynı âyette; İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebû Bekir, Âsım’dan rivâyetle **الْمَيِّتِ** “el-meyti” ve **الْمَيِّتِ** “el-meyte” okumuşlardır. **لَبَدَ مَيِّتٍ** “libeledin meytin” (A’raf :57); **اَوْ مِنْ كَانَ مَيِّتًا** “evemen kane meytin” (En’am: 122) **الْأَرْضِ الْمَيِّتَةِ** “el ardul meytet” (Yasin: 33) hepsi şeddesizdir. Nafi‘, Hamza ve Kisâ‘i de **وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ** “ve in yekûn meyteten” (En’am: 139), **لَبَدَ مَيِّتٍ** “li beledin meyyitin”, **اَوْ مِنْ كَانَ مَيِّتًا** “evemen kane meyyiten”, **وَلَحْمَ أَخِيهِ مَيِّتًا** “ve lahme ehihi meyyiten” (Hucurat: 12) şeddeli okumuş, Kur’ân’daki diğer yerleri gerçek ölü olmadıkça şeddesiz okumuştur. Ebû Ali şöyle demiştir: Esas olan şeddeli okumaktır, şeddesizde bile şedde hazfedilmiştir, ölsün ölmesin bu bapta kullanım aynıdır demiştir.<sup>245</sup>

Değerlendirme; Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî bu âyette geçen kelimeleri ayrıntılı olarak Nâfi‘’nin nasıl okuduklarını ve diğer kıraat imamlarının okuyuşlarını ifade etmiş, kendilerinin herhangi bir tercihlerini belirtmemişlerdir. İbnü’l-Cevzî farklı olarak diğer âyetlerden örnekler getirerek, kıraati delillendirmiştir.

### 2.1.2. Ebû Mûsâ İsâ b. Mînâ b. Verdân’a (Kâlûn)<sup>246</sup>(ö. 220/ 835) Atıfta Bulunma Yöntemleri

<sup>244</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 384-385.

<sup>245</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 271.

<sup>246</sup> İsâ b. Mînâ b. Verdân b. İsâ ez-Zürekî el-Medenî, Rum asıllı olup, 120/738 yılında Medine’de doğmuş, (220/ 835) yılında Medine’de ölmüştür. Künyesi Ebû Musâ’dır. Dedesinin dedesi Hz. Ömer zamanında esir

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde kıraat imamı Nâfi' b. Abdurrahman'ın birinci râvisi Kâlûn kıraatına yapılan atıflara örnek olarak Neml sûresi yirmi sekizinci âyette şu bilgileri verir;

اِذْهَبْ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ

“Benim şu mektubumu götür onlara at, sonra da yanlarından ayrıl ve ne sonuca varacaklarına bak.”<sup>247</sup>

Süleyman (a.s.) bir mektup yazdı, onu kendi mührü ile mühürledi Hüdhüd'e verdi ve: “Şu mektubumu götür; onu onlara bırak (izheb bikitabi haza feelkih ileyhim)”: ifadesini İbn Kesir, İbn Âmir ve Kisâi sonunda ye ile “feelkhiy” okumuşlardır. Kâlûn, Nâfi'’den “he”nin kesri ile işba yapmadan hafifçe okumuştur. Bundan da Sebe halkını kasdetmiştir.<sup>248</sup>

Değerlendirme: İbnü'l-Cevzî, Kâlûn'a kıraat atfı yaparak kelimenin farklı okunuşunu belirtmiştir. Mâverdi, aynı âyette kıraat atfı bulunmamaktadır.

Yine İbnü'l-Cevzî, Kâlûn'a kıraat atfı ile ilgili ikinci örnekte şu bilgileri vermiştir:

لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا

“Fakat O Allah benim Rabbimdir. Ben Rabbime hiç kimseyi ortak koşmam.”<sup>249</sup>

“lakinne huvallahu rabbi”: İbn Kesir, Ebû Amr, Âsım, Hamza, Kisâi ve Kâlûn da Nâfi'’den, vasılda elifi düşürerek, vakıfta yerine koyarak “lakin hüvallahu rabbi” okumuşlardır. Nâfi', Müseyyebî'nin (ö. 236/850) naklinde vasılda da vakıfta da “elif”le okumuştur. İbn Âmir ise iki halde de “elif”i yerine koymuştur. Ebû Reca (ö. 105/723) ise iki halde de “elif”siz olarak sâkin “nun” ile “lakin” okumuştur. İbn Ya'mur (ö. 89/708), iki halde de

---

olarak Medine'ye getirilip orada satılmış Kâlûn da Benî Zühre'nin kölesi olarak dünyaya gelmiştir. Zürekî nisbesiyle anıldığı gibi Zührî nisbesiyle de bilinir. Nâfi'’nin üvey oğlu olduğu söylenir. Kıraatinin güzelliğinden dolayı O'nun tarafından Rumca da güzel anlamına gelen Kâlûn lakabı verilmiştir. Kıraat ilmini Nâfi' b. Abdurrahman'dan almıştır. İsa b. Verdan'a arz yoluyla Kur'an Kıraatini öğrenmiştir. Muhammed b. Ca'fer b. Ebû Kesir, Abdurrahman b. Ebû'z-Zinâd ve Nâfi' b. Abdurrahman'dan hadis rivâyet etmiştir. Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878), Mûsâ b. İshâk el- Ensârî, Ali b. Hasan el-Hisincânî, İbrâhim b. Deyzil gibi râviler hadis rivâyet etmiştir. Remzi “be”dir. Ebû Neşîr Muhammed (öl. 258/871) ve Ahmed b. Yezid Hilvânî (öl. 250/864) Kâlûn'un tarîkleridir. Hocasının meclisinde uzun yıllar bulunmuş ondan okuduklarını kitabına yazmış Nâfi'’nin vefatından sonra Medine Şeyhu'l-Kurrâsı olarak onun yerine geçmiştir. Nahiv ilmine de vakıf olan Kâlûn, kulakları iyi duymadığı için talebelerinden hatalı okunuşlarını dudak hareketlerinden takip ederek, kulağını talebenin ağzına iyice yaklaştırarak tespit ettiği ifade edilmiştir. Kıraat ilmindeki güvenilirliğinin yanında hadislerinin de genel olarak yazılabileceği belirtilmiştir. (bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 155-157.)

<sup>247</sup> en-Neml 27/28.

<sup>248</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 359.

<sup>249</sup> el-Kehf 18/38.

“nun”un şeddesi ile “elif”siz olarak “lakinne” okumuştur. Hasen de “lakin” de sâkin “nun” ve “ene” de elifle: “lakin ene huvallahu rabbi” okumuştur. Ferrâ, bunda: Lakinna, lakinne, lakinnehu şeklinde üç lûgat vardır ve Ebû Sarvan buna kanıt için şöyle bir şiir okumuştur, demiştir:

وترمينني بالطرف أي أنت مذنب وتقلينني لكن إياك لا أقل

“Sen günahkârsın dercesine bana dik dik bakıyor

Ve benden nefret ediyorsun, ancak ben senden nefret etmiyorum (lakinne).”

Ebû Ubade de bunun mecazı şöyledir, demiştir. “lakin ene huvallahu rabbi”, ilk “elif” atıldı, iki “nun”dan biri diğerine idğam<sup>250</sup> edilip şeddelendi. Zeccâc şöyle demiştir: Bu “elif” vasılda hazfedilir, vakıfta yerinde bırakılır. Onu vakıfta olduğu gibi yerinde bırakan. “ene kumtû” lehçesini benimsemiş ve “elif”i yerinde bırakmış olur. Şair şöyle demiştir:

أنا سيف العشيرة فاعرفوني

“Ben aşiretin kılıcıyım, beni iyi tanıyın.”

Bu fasih bir lehçedir, çünkü “ene” nin “hemze”si hazfedilmiş, “hemze”nin yerine bedel olarak “elif” bırakılmıştır.<sup>251</sup>

Değerlendirme: İbnü’l-Cevzî Kâlûn’a kıraat atfı yapmış ve “hemze”nin hazfi ile ilgili geniş bilgi vermiş, Arap şiiriyle desteklemiştir. Arapçanın zenginliğini göstermiştir. Mâverdi bu âyette kıraat bilgisi vermemiştir.

### 2.1.3. Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Abdillâh el-Kıbtî, el-Mısrî (Verş)’e (ö. 197/812)<sup>252</sup>

#### Atıfta Bulunma Yöntemleri

<sup>250</sup> İdğâm: Sözlükte katmak anlamındadır. İstilahta iki harfin belirli koşullarda birbirine katarak şeddeli olarak ikinci harf gibi telaffuz etmektir. İstilahta ise birbirinin aynı veya aynı cinsten yahut birbirine yakınlığı olan harflerden birincisini diğerine katmaya denir. Müdgam, müdgamün fih olmak üzere iki rûknü bulunur. Uygulamada tam, nakıs olmak üzere iki çeşittir. Hareke açısında kebîr sağır olarak iki guruptur. Tenvin veya sâkin nuna göre mealğunne, bilâğunne, misleyn, mütecaniseyn, mütekaribeyn, şemsiye olmak üzere altı sınıftır. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 85.

<sup>251</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III, 85.

<sup>252</sup> Ebû Amr, Ebü’l-Kasım künyeleri ile bilinen, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Abdillâh b. Amr b. Sâbık el-Mukrî, el-Kıbtî, el-Mısrî, Afrika asıllı olup (110/728) yılında Mısır’da doğmuştur. Dedeleri Davut, Adî ve Gazvan’dır. İyi bir Kur’ân öğrenimi için (155/772) yılında Nâfi’b. Abdurrahman’nın yanına Medine’ye gidip çokça hatim okudu. Açık tenli olmasından dolayı hocası Verş (sütten yapılan bir çeşit peynir) lakabı ile andığı söylenir. Ayrıca üstâdı, güvercin olarak bilinen bir kuş olan “Vereşan” adıyla, Haydi ya Vereşan, oku ya Vereşan şeklinde çağırmıştır. Sonraları Üstadım beni isimlendirdi dediği hoşlandığı, “Verş” olarak değiştiği ifade edilir. Ömrünün ilk dönemlerinde “Ravvas” diye bilinen kellecilik işi ile uğraşmış, sonraları Arapça ve Kur’ân ile meşgul olmuştur. Sarışın, mavi gözlü, orta boylu, tıknaz, iyi

Mâverdi'nin *en-Nüket ve 'l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat imamı Nâfi ' b. Abdurrahman'ın ikinci râvisi Verş kıraatine yapılan atıflara örnek olarak Nisa suresi 154. âyette şu bilgiler verilmiştir:

وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمْ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا

"Verdikleri sağlam söz(ü yerine getirmemeleri) sebebiyle "Tûr"u üzerlerine kaldırdık ve onlara, "Tevazu ile kapıdan girin" dedik. Yine onlara, "Cumartesi (yasakları) konusunda haddi aşmayın" dedik ve onlardan sağlam bir söz aldık." <sup>253</sup>

“Yine onlara, "Cumartesi (yasakları) konusunda haddi aşmayın" dedik.” sözü hakkında:

1. لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ âyetinde geçen لَا تَعْدُوا ifadesini; Verş, Nâfi ' 'den rivâyetle “lâ teaddu” “ayın” harfi fethalı, “dâl” harfî şeddeli şekilde okumuşlardır. Bu الإعتداء fiilinden türemiştir.

2.Diğer kıraat âlimleri “ayın” harfini sâkin “lâ ta dū” olarak okumuşlardır. Bu da عَدُوْتُ fiilinden türemiştir.

Bu kıraatlere göre

1.İlk kıraat; Onların sınırı aştıkları, hukukları, düşmanlıkları,

2.İkinci kıraat; görevlerini terk idi. <sup>254</sup>

İbnü'l-Cevzî'nin *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde aynı âyette;

giyimliydi. Eğitimi bitince Memleketi Mısır'a dönüp Reisü'l-Kurrâ olarak Nâfi'kıraatinin öğretimini devam ettirdi. Ahmed b. Sâlih el-Hafız (ö. 350/961), Ebû Ya'kub el-Ezrak, Dâvûd b. Ebû Taybe, Abdussamed b. Abdurrahman b. el-Kâsım, Yûnus b. Abdul'alâ (ö. 264/878), Süleyman b. Dâvûd kıraat öğrencilerindendir. Kıraat ilminde sika ve hüccet olarak değerlendirilmiştir. (197/812) yılında Mısır'da vefat etmiştir. Kıraat-i aşere ile ilgili telif eserlerde Verş'in tercih edilmesi onun bu ilimdeki derecesini göstermektedir. Bu sebeple rivâyeti geniş coğrafyada etkili olmuştur. Zamanımızda Âsım b. Behdele'nin Hafs rivâyetinden sonra en çok okunan kıraatin, Nâfi ' kıraatinin Verş rivâyetidir. Verş rivâyeti bugün özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde, Fas Tunus, Cezayir'de yaygındır. Kıraat uygulamalarından bazıları; kendisinden sonra harekeli harf bulunan çoğul “mim” lerinin zamme ve sıla ile okunması, aynı kelimedede yan yana bulunan harekeli hemzelerden ikincisinde teshil yapılması, sâkin hemzelerde ibdâl yapılması, medlerde farklı uygulamalar sayılabilir. bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 152-155; Tayyar Altıkulaç, “Verş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2013, XLIII, 63.

<sup>253</sup> en-Nisâ 4/154.

<sup>254</sup> Mâverdi, *en-Nüket ve 'l-uyûn*, I, 541.

لَا تَغْذُوا فِي السَّبَبِ Nafi ‘ ‘ayn”ın sükûnu ile okumuş, Verş de ondan rivâyetle “ayn”ın fethası ve “dal”ın şeddesiyle “taaddu” okumuştur. Diğerleri ise şeddesiz “tadu” şeklinde okumuşlardır. Hepside “dal”ı zammeli okumuşlardır.<sup>255</sup>

Değerlendirme; Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî aynı kıraatleri kullanmışlar, Mâverdî kıraatlerin mânaya etkisi ve fiil köklerini belirtmiştir.

#### 2.1.4. Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bahilî’ye (ö. 216/831)<sup>256</sup> Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdî’nin *en-Nüket ve ’l-uyûn* isimli tefsirinde kıraat imamı Nâfi ‘ b. Abdurrahmân’ın râvilerinden olan el-Asmaî kıraatine yapılan atıflara örnek olarak; Mâverdî’nin *en-Nüket ve ’l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat imamı Nâfi ‘ b. Abdurrahman’ın râvilerinden el-Asmaî kıraatine yapılan atıflara örnek olarak;

فلما سمعت بمكرهن أرسلت اليهن واعتدت لهن متكئا واتت كل واحدة منهن سكينا وقالت اخرج عليهن فلما راينه اكبرنه و قطعن ايديهن و قلن حاش لله ما هذا بشرا ان هذا الا ملك كريم

“Kadın, bunların dedikodularını işitince haber gönderip onları çağırdı. (ziyafet düzenleyip) onlar için oturup yaslanacakları yer hazırladı. Her birine birer de bıçak verdi ve Yûsuf’a, “Çık karşılarına” dedi. Kadınlar Yûsuf’u görünce onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler. “Haşa! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir” dediler.”<sup>257</sup>

<sup>255</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 493.

<sup>256</sup> Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bahilî el-Lugavî el-Basrî, 120/740 yılında Basra’da doğduğu belirtilmektedir. Künyesi Ebû Saîd’tir. Ebû Amr b. Alâ, Nâfi b. Abdurrahman, Hammad b. Seleme (ö. 167/784), İmam Şâfi gibi hocalardan ders aldı. Nâfi ‘ ’nin râvilerindendir. Kendisi 16.000 urcûze hıfzettiğini beyan etmiştir. İmam Şâfi’nin övgüsünü kazanmış, Yahya b. Maîn (ö. 233/848), Ebû Dâvûd Hadis ilminde güvenilir olduğunu belirtmişlerdir. Ehli Sünnet ve müttakî bir âlim olduğu ifade edilmektedir. Kıraat ilminde de önemli bir yer edinmiştir. Kur’ân ve Sünnet hakkında te’vile yol açacak herhangi bir görüş, kanaat bildirmekten kaçınırdı. Halife Harun Reşit (ö. 193/809) zamanında Bağdat’a giderek çocuklarının eğitimine yardımcı olmuştur. Basra’da (216/831) yılında vefat etmiştir. Ebû Dâvûd ve Tirmizi ondan hadis rivâyet etmiştir. (Bk. Ebü’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Buğyetu’l-vu’ât fî tabakâti’l-luğaviyyîn ve’n-nuḥât*, thk. Muhammed Ebû’l-Faḍl İbrahim, el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, Beyrut ts., II, 112-113; Süleyman Tülücü, “Asmaî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1991, III, 499-500.

<sup>257</sup> Yûsuf 12/31.

âyetinde geçen **وَقُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ** “*Haşa! Allah için*” (*Aman Allah’ım*) dediler” ifadesi için;

1. Ebû Amr ve Nâfi‘ den rivâyetle Asmaî’nin kıraati, **حَاشَا** “*hâşâ*” şeklinde “*elif*”’ledir.
2. Diğer kıraat âlimleri, “*elif*”’i iskat ederek **حَاش** “*hâşe*” şeklinde okumuşlardır. Her iki manâda aynıdır.<sup>258</sup>

İbnü’l-Cevzî’nin *Zâdü’l-mesîr* isimli tefsirinde aynı âyette; **وَقُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ** “*Hâşâ Allah için*” (*Aman Allah’ım*) dediler” ifadesi için; Ebû Amr vasılda “*elif*” ile “*hâşâ*” olarak iki yerde okumuştur. Kurrâ vakıf yapıldığında “*elif*”’in hazfinde birleşmişlerdir. Aslı üzere tam olarak “*hâşâ*” okuyan Ebû Amr’dır. Diğerleri ise “*elif*”’i hafzetmişlerdir. Bu kelime iki yerde kullanılır; İlki istisna. Diğer kötülükten uzak tutmak için. Aslı “*hâşâ*” dır. **كُنْتَ فِي حَاشَا فُلَانٍ** “*Küntü fi haşâ fülânin*” (Falancanın tarafındaydım) ifadesinden gelir. “*haşâ*” ise taraf anlamına gelmektedir.

Şiirde şöyle ifade edilir; “*Bize katılmayan yoldaş hangi taraftadır? Yani hangi yöndedir? Mâna da: Yûsuf insan olmaktan uzaktır, çünkü yüzü meleğe benzemektedir. Aziz’in karısı yalanından dolayı bir kenarda kaldı diyenlerde çıkmıştır. İbn Abbas (ö. 68/688) ile Mücahit (ö. 103/721) de **حَاشَ لِلّٰهِ** “*hâşe lillah*”, “*maazallah*” mânasındadır, demişlerdir.*”<sup>259</sup>

Diğer örneğimiz;

**وَاتَمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَإِنْ أَهْصَرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَخْلُقُوا رُؤُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسْكَ فَإِذَا أَمَنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَ سَبْعَةَ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ**

“*Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer nedenlerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin bu kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fîdye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umre ile faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum) ailesi Mescid-i Haram*

<sup>258</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 33.

<sup>259</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, II, 436.

*civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin.*”<sup>260</sup>

İbnü'l-Cevzî'nin *Zâdü'l-mesîr* isimli tefsirinde;

âyet-i kerîmede geçen; **وَاتِمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ** “*Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın.*” ifadesinde **الْعُمْرَةُ** “*el-ümrâ*” kelimesini, kurrânın çoğu mef’ûl ve nasb ile, İbn Mes’ûd (ö. 32/653), Ebû Rezin, Hasen (ö. 110/728), Şa’bî (ö. 104/722), Nâfi’ ’den nakille Asmaî, Ebû Amr’dan naklen Kazzâz (ö. 412/1021), Ebû Ca’fer’den nakille Kisâî’nin **الْعُمْرَةُ** “*el- ümrâtü*” şeklinde dammeli okuyuşları örnek gösterilebilir.<sup>261</sup>

Mâverdînin en-Nüket ve’l-uyûn adlı tefsirinde geçen aynı âyeti İbn Mes’ûd’tan Alkame (ö. 62/682) rivâyeti ile **وَاتِمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ بِالْبَيْتِ** “*ve etimmü’l-hacce ve’l-umrate bi’l-beyti*” “*(Beyt-i Harâm’da haccı ve umreyi tamamlayın)*” şeklindeki okuyuşu belirtilmiştir.<sup>262</sup>

Değerlendirme; İlk örnekte Mâverdî, Asmaî’nin rivâyetini ve kıraat imamlarının okuyuşunu kullanmış, İbnü'l-Cevzî, kelime kökü üzerinde durmuştur. Diğer örnekte İbnü'l-Cevzî, Asmaî rivâyetini ve kıraat imamlarının okuyuşunu kullanmış, Mâverdî, İbn Mes’ûd’un okuyuşu üzerinde durmuştur. Diğer kıraat imamları ve râvileri ile ilgili okuyuş bildirmemiştir.

### 2.1.5. Ebû'l-Abbâs el-Velîd b. Müslim ed-Dimaşkî’ye<sup>263</sup> (ö. 195/810) Atıfta Bulunma Yöntemleri

<sup>260</sup> el-Bakara 2/196.

<sup>261</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 158.

<sup>262</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 254.

<sup>263</sup> el-Velîd b. Müslim el-Kuraşî ed-Dimaşkî, (119/ 737) yılında dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû'l-Abbâs’tır.

Kıraat ve hadis alanında kendini yetiştirmiştir. Şam âlimlerindendir. Evzâî (ö. 157/774) Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), İbn Cüreyc, İbn Aclân (ö. 148/765), İbn Ebû Zî’b (ö. 159/776), Leys b. Sa’d (ö. 175/791) ve Mâlik b. Enes’ten hadis eğitimi almıştır. İbn Âmir’in öğrencisi Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî (ö. 145/763), Süleyman b. Cemmâz ve Saîd b. Abdülazîz’den (ö. 167/783) kıraat okudu. Kendisinden de Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (ö. 234/849), Saîd b. Mansûr (ö. 227/842), Ali b. el-Medîni (ö. 234/848), Sahnûn (ö. 240/854), İmam Şâfiî’nin talebesi Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834), İbn Sa’d (ö. 230/845), Ebû Amr İbn Zekvân hadis öğrendi. İbn Sa’d onun çok güvenilir olduğunu söylemiştir. Kütüb-ü Sitte içerisinde birçok hadisi bulunmaktadır. Hac vazifesini yerine getirdikten sonra dönüşte, Şam yakınlarında (195/810) tarihinde irtihal etmiştir. Erdinç Ahatlı, “Velîd b. Müslim”, TDV İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul 2013, XLIII, 34-35; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî İbn Hacer el-‘Askalânî, *Tehzîbu’t-tehzîb*, Dâiratü'l-Me‘ârifî'l-‘Osmâniyye, Hindistan 1326/1908, XI, 151-155.

İbnü'l-Cevzî'nin *Zâdü'l-mesîr* isimli tefsirinde;

ورأوته التي هو في بيتها عن نفسه و غلقت الباب و قالت هيت لك قال معاذ الله انه ربي  
احسن مثواي انه لا يفلح الظالمون

“Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek “Haydi gelsene!” dedi. O ise, “Allah’a sığınırım, çünkü o (kocan) benim efendimdir, bana iyi baktı. Şüphesiz zâlimler kurtuluşa eremezler” dedi.”<sup>264</sup>

Âyetinde geçen هيت لك “haydi gelsene” ifadesinde; İbn Kesîr, “he” harfini üstün “ye” harfini sâkin, “te”yi zamme ile heytü leke هَيْتُ لَكَ olarak, Nâfi‘, İbn Âmir, “he”yi meksur, “ye”yi sâkin, “te”yi üstün ile هَيْتُ لَكَ “hîte leke” olarak okumuştur. Hz. Ali (ra) den de böyle rivâyet edilmiştir. İbn Âmir, “he” harfini meksur, “ye” yerine sâkin “hemze”, “te”yi zammeli هَيْتُ لَكَ “hi’tü leke” olarak okumuştur. Bu aynı zamanda İbn Abbas, Ebû’d-Derdâ ve Katâde’nin (ö. 117/735) okuyuş usûlüdür. Zeccâc, bunu “senin için hazırlık yaptım.” anlamına gelir demiştir. İbn Abbas gibi ve “hemze”siz okuyan İbn Muhaysın ve Talha b. Musarri’f’tir (ö. 112/730). Ayrıca İbn Muhaysın’dan “he”yi üstün, “te”yi meksur okuyuşta nakledilmiştir. Bu da Humeyd (ö. 130/748) ve Ebû Rezin’in okuyuşudur. Velid b. Utbe, “he” ve “te”yi meksur, “hemze” ile okumuştur. Ebû’l-Âliye (ö. 90/709) de bu şekilde okumuştur. Velid b. Müslim, Nâfi‘ den “he”yi meksur, “te”yi üstün ve “hemze”li olarak rivâyet etmiştir. İbn Semeyfa‘ (ö. 215/830), İbn Ya‘mur, Cahderî (ö. 128/744), İbn Mes‘ûd, “he” ve “te”yi mazmum, “ye”yi şeddeli, kesra ile müteakiben “hemze”yi sükûnla حَيْتُ لَكَ “huyyi’tü lek” şeklinde okumuşlardır. Übey b. Kâ’b: ها انا لك “ha ene lek” okumuş, diğerleride “he” ve “te”yi fethalı, “hemze”siz olarak okumuşlardır. Dil âlimi Zeccâc, Arap dilinde ekseriyetle kullanılan en iyi lûgat budur ve mânasıda “davet ettiğim şeye gel” dir.

Şair şiirinde şöyle demiştir:

Emira’l-müminîn’e, Irak’ın kardeşi, Hz. Ali’ye şunu iletin:

Sen Irak’a geldiğinde, Irak ve ehli boynunu sana uzatmış, seni beklerler ve “haydi gel gel” derler.<sup>265</sup>

Değerlendirme; İbn Cevzi, kıraat imamlarını, râvilerini ve özellikle Velid b. Müslim kıraatini referans olarak göstermiştir. Dil âlimlerinin görüşleri, Arap dilinin inceliklerini, kullanımını ayrıntılı bir şekilde aktarmış ayrıca bir şiirle istihsad yapmıştır. Mâverdî’nin, Velid b. Müslim’e atfina rastlanılmamıştır.

<sup>264</sup> Yûsuf 12/23.

<sup>265</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, II, 426.

### 2.1.6. Ebû İshâk İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî el-Medenî<sup>266</sup> (ö. 180/796) Atıfta Bulunma Yöntemleri

İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde İsmail b. Ca'fer'e kıraat atfına örnek olmak üzere Tevbe sûresi doksan dokuzuncu âyette şu bilgileri verir:

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَّا  
إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ

"Bedevîlerden kimileri de vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır. Harcayacaklarını, Allah katında yakınlığa ve Peygamberin dualarını almağa vesile sayarlar. Bilesiniz ki bu, (Allah katında) onlar için yakınlıktır. Allah onları rahmetine sokacaktır. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." <sup>267</sup>

Âyette geçen "kurubat", "kurbet" kelimesinin cemisidir. Allah'ın rızasına yaklaştıran şeydir. Zeccâc şöyle demiştir: "kurubat"ta üç okuyuş vardır: "ra"nın zammı, fethi ve sükûnu.

"elâ innehâ kurbetün lehum": İbn Kesir, Ebû Amr, Âsım, Hamza ve Kisâi sukun ile "kurbetun lehum" okumuşlardır. Verş, İsmail b. Cafer de Nâfi'den, Mufaddal (ö. 178/794) da Âsım'dan "ra"nın zammesiyle "kurubetun lehum" şeklinde nakletmişlerdir.<sup>268</sup>

Değerlendirme: İbnü'l-Cevzî, İsmail b. Ca'fer'e kıraat atfı yaparak kaynak göstermiştir. Farklı okuyuşlara işaret etmiştir. Mâverdî bu âyette herhangi bir kıraat bilgisi vermemiştir.

<sup>266</sup> İsmâil b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Kârî el-Ensârî el-Medenî, (100/718) yılında doğduğu belirtilmiştir. Künyesi Ebu İshâk'tır. Kıraat ve hadis bilginidir. İbn Nisâh'tan (ö. 180/796) arz ile kıraat öğrenmiştir. Daha sonra Nâfi b. Abdurrahman, Süleymân b. Müslim b. Cemmâz, İsa b. Verdân'dan arzen, Ebû Ca'fer el-Kârî'den semâ ile kıraat aldığı ifade edilmektedir. Abdullah b. Dînâr (ö. 127/744), Rebîa b. Ebû Abdurrahman (ö. 136/753), Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760), Hişâm b. Urve (ö. 146/763), Mâlik b. Enes'ten hadis nakillerinde bulunmuştur. Medîne hadis şeyhi, Medîne kıraat üstadı olarak bilinir. Ali b. Hamza el-Kisâi, Ebû Amr ed-Dûrî, Halef b. Hişâm, Süleyman b. Dâvûd el-Hâşimî (ö. 219/834) gibi kıraat imam ve râvileri onun öğrencisi olduğu ifade edilmektedir. Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855), Ali b. Hucr (ö. 244/858), Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Muhammed b. Selâm el-Bikendî (ö. 225/839), Muhammed b. Sabbâh ed-Dûlâbî (ö. 227/841), kendisinden hadis naklinde bulunanlardır. İmam Malik ve ceh-tâdil, rical âlimleri onun için sika, sika saduk, me'mûn kavramlarıyla güvenilirliğini ifade etmişlerdir. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizi, İbn Mâce, Mâlik b. Enes onun hadislerini kitaplarına almışlardır. (180/796) yılında Bağdat'ta dâr-ı bekâyâ göçmüştür. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 144-145; Zekerîya Tüfekçioğlu, "İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2001, XXIII, 90-91.

<sup>267</sup> et-Tevbe 9/99

<sup>268</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, II, 291.

### 2.1.7. İbnü'l-Muttalib Abdullah b. Kesîr ed-Dârî el-Mekkî'ye<sup>269</sup> (ö. 120/738) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsirinde kıraat imamı İbn Kesîr'e yapılan atıflara örnek olacak şekilde Bakara sûresi 283. âyeti gösterebiliriz:

وان كنتم على سفر ولم تجدوا كاتباً فرحاناً مقبوضة فإن امن بعضكم بعضاً فاليود الذي اؤتمن امانته واليتق الله ربه ولا تكتموا الشهادة ومن يكتمها فإنه آثم قلبه والله بما تعملون عليم

“Eğer yolculukta olur da bir yazıcı bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeterlidir. Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Rabbi olan Allah'tan sakınsın. Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.”<sup>270</sup>

Allah'ın *وان كنتم على سفر ولم تجدوا كاتباً فرحاناً مقبوضة* “Eğer yolculukta olur da bir yazıcı bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeterlidir.” Sözünde geçen **فرهان** “ferihânün” kelimesini

1. İbn Kesîr ve Ebû Amr **فَرُهْنٌ** “ferühünün” olarak okumuştur.

2. Kalan kıraat âlimleri **فرهان** “ferihânün” olarak okumuştur.

Bununla ilgili iki görüş vardır; Birincisi, “ruhün” kelimesi malın rehin verilmesini, “rihân” ise atların rehin verilmesini belirtir. Diğer görüş ise Kisâi ve Ferrâ'ya göre “rihân” “rehin” kelimesinin cemîsidir, “ruhün” de cemînin cemîsidir. Meyveler mânasına gelen “simârun” **ثَمَرٌ** isminin “sümürun” olarak tekrar cemî yapılması gibi.<sup>271</sup>

<sup>269</sup> Fârisî asıllı olup, (45/665) yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû Ma'bed'tir. Kıraatte Mekkelilerin imamıdır. Yedi Kıraat imamından biridir. Aktarlık yaptığı için Mekke'de Dârî olarak tanınmıştır. Buhârî Abdüddâr oğullarının Kureyşli olmasından dolayı Dârî denildiğini ifade etmiştir. Dirbâs (ö. ?), Mücâhid ve Abdullah b. Sâib el-Mahzûmî'den (ö. 70/689) kıraat okumuştur. İbn Kesîr, Abdullah b. Zübeyr, Abdurrahman b. Mut'im (ö. ?), Ömer b. Abdülazîz'den hadis naklinde bulunmuştur. Ebû Amr b. Alâ, Şibl b. Abbâd (ö. 160/776), Mâ'rûf b. Müşkân (ö. 165/782), İsmâil b. Abdullah b. Kostantin (ö. 170/787) kıraat öğrencilerindendir. Eyyûb es-Sahtiyânî, İbn Cüreyc, Cerîr b. Hâzim (ö. 170/786), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuştur. Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî onun sika biri olduğunu söylemiştir. İbn Kesîr (ö. 120/738) yılında Mekke-i Mükerrreme'de irtihal etmiştir. Süfyan b. Uyeyne, İbn Kesîr'in iyi bir Kur'ânı Kerîm tilâveti olduğunu, dersten önce öğrencilerine nasihatte bulunduğunu belirtmiştir. Abdullah b. Kesîr, beyaz sakallı, uzun boylu, vakûr, düzgün, fasîh ve belîğ konuşan, esmer, şehlâ gözlü bir insandı. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 86-88; Tayyar Altıkulaç, “İbn Kesîr, Ebû Ma'bed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1999, XX, 131-132.

<sup>270</sup> el-Bakara 2/283.

<sup>271</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 358-359.

İbnü'l-Cevzî'nin *Zâdü'l-mesîr* isimli tefsirinde İbn Kesîr'e atfı ile ilgili aynı âyette şu ifadeleri kullanmıştır.

“Eğer yolculukta olursanız” ifadesi yolculuktan özel olarak bahsedilmesi, çoğunlukla yazıcı ve şâhidin olmamasındandır. Amaç şudur ki: “Eğer yazı ve şâhitle işi sağlama alamazsanız, o zaman rehin alın.”

“ferihânün”: İbn Kesîr, Ebû Amr ve Abdülvâris (ö. 180/796) “ra” ve “he”yi “elifsiz” ötre “ferühünün” okumuşlardır. Abdülvâris ile bir cemaat “he”yi sükûnla okumuştur. Nâfi, Asım, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî, “ra”yı meksur, “he”yi meftuh ve “elif”le “ferihânün” okumuşlardır. İbn Kuteybe, “Kim “ferihânün” okursa, “rehn”in cemisini kastetmiştir. Kimde “ferühünün” okursa çoğulun çoğulunu amaçlamıştır.” demiştir.<sup>272</sup>

İbn Kesîr'e atıfta ikinci örneğimiz Mâverdi'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsirinde Âl-i İmrân sûresi yüz altmış birinci âyette;

وما كن لنبي ان يغلل ومن يغلل يأت بما غل يوم القيامة ثم توفي كل نفس ما كسبت وهم لا يظلمون

“Hiçbir peygamberin emanete hıyânet etmesi düşünülemez. Kim hıyânet ederse, kıyamet günü, hıyânet ettiği şeyle birlikte gelir. Sonra da hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın herkese kazandığının karşılığı tastamam ödenir.”<sup>273</sup>

Geçen “Hiçbir peygamberin emanete hıyânet etmesi düşünülemez.” ifâdesi için;

1. İbn Kesîr, Âsım ve Ebû Amr “yâ”nın fethi, “ğayn”ın dammesiyle يَغْل “yeğulle” olarak okumuştur.

2. Diğer kıraat âlimleri, “yâ”nın dammesi, “ğayn”ın fethi ile يُغْل “yüğalle” olarak okumuştur.

Birinci kıraatte yanın fethi, “ğayn”ın dammesiyle يَغْل “yeğulle” okunuşun tevilinde üç görüş bulunmaktadır. Birinci olarak, İkrime ve Saîd b. Cübeyr'e (ö. 94/713) göre Bedir günü kırmızı renkli kadife bir elbise kaybolmuştu. Bazıları onu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aldığını ifade etti. Bunun üzerine âyet indi. İkinci olarak, İbn Abbâs ve Dahhâk'a göre Allah Rasûlü gözetleme için bir yere gönderdiği gözetleyiciler hakkında inmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) gözcülere ganimetten pay vermemişti. Bunun üzerine وما كان لنبي ان يغلل “Hiçbir peygamberin emanete hıyânet etmesi düşünülemez.” âyeti inmiştir. Üçüncü olarak, “Hiçbir

<sup>272</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 253.

<sup>273</sup> Âl-i İmrân 3/161.

*peygamber Allah'ın gönderdiği hakikatleri insanlardan çekinmesi veya bir beklenti sebebiyle saklayamaz.”*

İkinci kıraate “ya”nın dammesi, “ğayn”ın fethinde يُغَالُّ “yüğalle” okunmasında iki görüş bulunmaktadır. Birinci olarak, “Hiçbir peygamberi arkadaşlarının itham etmesi düşünülemez”, mânasındadır. İkinci olarak Katâde ve Hasan’a göre “Hiçbir peygamberin ashabını ganimeti zimmetine geçirmek ve ihânetle suçlaması düşünülemez.” mânasındadır.<sup>274</sup>

İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr* isimli tefsirinde aynı âyet için; Kurrâ “yeğulle” kelimesi için ihtilaf etmişlerdir. İbn Kesîr, Âsım ve Ebû Amr “ye”yi üstün “ğayn”ı ötreyle okumuştur. Anlamı hıyanettir. Hıyanet konusunda iki yorum vardır: Birincisi, mala hıyanet etmektir. Bu çoğunluğun kanaatidir. Diğer “ye”yi ötre “ğayn”ı meftuh okunması: Bunun da iki açıklaması vardır. Birincisinde anlam hıyanet edilmektir, bunu Hasan ve İbn Kuteybe söylemiştir. İkincisi “yuhavvenür”dür. Bunu da Ferrâ söylemiştir.<sup>275</sup>

Değerlendirme; İlk örnekte Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî, İbn Kesîr’in okuyuşunu aynı atıfla eserlerine almış, İbnü’l-Cevzî kıraat imamlarının tek tek isimlerini zikretmiş kelime kökleri hakkında bilgi vermiştir. Mâverdî İbn Kesîr’in adını belirtmiş diğer imamlar için وَقَرَأَ الْبَاقُونَ lafzını kullanmıştır. İkinci örnekte de ortak atfta bulunmuşlardır. İbnü’l-Cevzî, kıraatleri âyetle desteklemiş “ğulul”, “ğılâle”, “ğalel”, “ğill” kelimelerinin anlamları üzerinde detaylı açıklamalar yapmıştır.

### 2.1.8. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî’ye<sup>276</sup> (ö. 250/864) Atıfta Bulunma Yöntemleri

<sup>274</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 432-434.

<sup>275</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 341-343.

<sup>276</sup> İbnü’l-Kâsım b. Nâfi‘, b. Ebû Bezze, Fârisî veya Hemadan asıllı olup, (170/786) yılında Mekke’de dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû’l-Hasen’dır. Atalarından Ebû Bezze’ye nisbet edilerek, Bezzî denmiştir. Buhârî, Mahzûmîlerin mevlâsıdır demiştir. Kâriü’l-Mekke, Mukriü’l-Mekke, Müezzinü’l-Mescidi’l-Haram olarak anılmıştır. Kıraat eğitimini İkrime b. Süleymân, Ebûl-İhrît Vehb b. Vâdîh (ö. 190/806), Abdullah b. Ziyâd, Mevlâ Ubeyd b. Amîr el-Leysi’den, İsmâîl b. Abdullah el-Kıst’tan ahzen almıştır. Ebû Rebîa Muhammed b. İshak (ö. 294/906), İshâk b. el-Huzâî, el-Hasen b. Hubâb (ö. 301/913), Ahmed b. Ferah (ö. 303/915), Ebû Abdurrahman, Ebû Ca’fer, Muhammed b. Hârûn (ö. 307/919) kıraat öğrenmişlerdir. Müemmel b. İsmâîl (ö. 260/824), Mâlik b. Süayr, Ebû Abdurrahmân el-Mukrî (ö. 213/828), Süleymân b. Harb’ten (ö. 224/839) hadis tahsil etti. el-Hasen b. Hubâb, Hasan b. Abbas er-Râzî (ö. ?), Muhammed b. Yûsuf b. Musâ (ö. ?), Yahyâ b. Muhammed b. Sâ’d (ö. ?), Mudar b. Muhammed el-Esedî (ö. ?) ve diğerleri ondan hadis rivâyet etti. Buhârî *Târih*’inde hadis naklinde bulunmuştur. Kıraatte otorite olan Bezzî, İbn Kesîr’in iki meşhur râvisinden biridir. Ebû Hâtim hadis rivâyetinde ihtiyatlı olunmasını, hadislerinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Mescid-i Haram’da kırk yıl müezzinlik yapmıştır. Duhan

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde, kıraat imamı İbn Kesîr'in râvisi Bezzî'ye atfı ile ilgili örnek olarak;

رب اجعلني مقيم الصلاة ومن ذريتني ربنا وتقبل دعاء

“Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat. Rabbimiz! Duamı kabul eyle.”<sup>277</sup>

Âyetinde geçen رَبَّنَا وَتَقْبَلْ دَعَائِي “Rabbimiz! Duamı kabul eyle” ifadesinde İbn Kesîr, Ebû Amr, Hamza ve Hubeyre de Hafs’dan (ö. 248/862), O da Âsım’dan rivâyetle, vasılda “ye” ile وَتَقْبَلْ دَعَائِي “ve tekabbel duâi” olarak okumuştur. Bezzî de İbn Kesîr’den, vakıf ve vasılda “ye” ile okuduğunu söylemiştir. Kunbul da İbn Kesîr’den rivâyetle “ye”yi vasılda işmamla okuduğunu, tam “ye” ile okumadığını, “elif” ile de vakıf yaptığını belirtmiştir. Kalanlar her iki durumda da “ye”siz okumuştur. Ebû Ali de esas olan vakıf ve vaslı “ye” ile yapmaktır, işmam da caizdir, çünkü bu kesra harekeye delâlet etmektedir.<sup>278</sup>

Değerlendirme; Mâverdî’nin *en-Nüket ve'l-uyûn* tefsirinde kıraat imamı İbn Kesîr’in râvisi Bezzî ile ilgili olarak ilgili âyette bir atıf geçmemektedir. İbnü'l-Cevzî tefsirinde, ise Bezzî'ye atıf yaparak âyette geçen dua kelimesinin okunuşu ile ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir.

### 2.1.9. Ebû Ömer Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Hâlid b. Sa’îd el-Mahzûmî el-Mekkî’ye<sup>279</sup> (Kunbul) (ö. 291/904) Atıfta Bulunma Yöntemleri

sonraki surelerin sonunda tekbir getirilmesi ile ilgili hadisi Hâkim, *Müstedrek*’ine almış ve bu yaygınlık kazanmıştır. (250/864) yılında Mekke’de dâr-ı bekâya göçmüştür. bk. Zehebî, *Ma’rifetü'l-kurrâ*, I, 173-178; Tayyar Altıkulaç, “Bezzî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992, VI, 114-115.

<sup>277</sup> İbrâhîm 14/40.

<sup>278</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, II, 516.

<sup>279</sup> Kunbul, mukriu ehl-i Mekke, Mekkelilerin mevlâsı gibi ünvanlarla tanınmıştır. (195/811) yılında Mekke’de dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû Ömer’dir. Mekke’de Kanâbil diye bilinen bir kabileden olduğu için Kunbul nâmıyla anılmıştır. Ebû'l-Hasen el-Kavvâs (ö. ?) ve Bezzî’den kıraat eğitimi almıştır. Uzaktan yakından pek çok kıraat öğrencisi Kunbul’dan istifade etmiş, onun derslerini takib etmiştir. Ebû Bekir b. Mucâhid, Ebû'l-Hasen b. Şenebûz, Muhammed b. İsa el-Cessâs, İbrâhîm b. Abdürrezzâk el-Antakî (ö. ?), Kunbul’dan kıraat okumuştur. Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ ez-Zenebî (ö. ?), Muhammed b. Abdülazîz b. es-Sabbâh (ö. ?) ondan istifade eden diğer öğrencileridir. İbn Kesîr’in bizatihi öğrencisi olmadığı halde kıraatinin kalitesi, başarısı, saygınlığı ve bu alanın otoritesi olmasından dolayı râvi olarak tercihe layık görülmüştür. Kunbul, İbn Kesîr’in meşhûr iki râvisinden biridir. Kunbul’dan İbn Kesîr’e rivâyet senedi; Kunbul-Ahmed b. Muhammed b. Avn en-Nebbâl (ö. 240/854)-Ebû'l-İhrît Vehb b. Vâdih-İsmâil b. Abdullah el-Kıst-Şibl b. Abbâd-Ma’rûf b. Müşkân-İbn Kesîr. Kunbul yaşantısının ortalarında ilim ve fazilet sahibi olduğundan Mekke Emniyet teşkilatı sorumluluğunu üstlenmiştir. Şeyhü'l-Mukriîn olan Kunbul, ölümünden yedi yıl önce kıraat tedrisatını bıraktığı ifade edilmiştir.

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* isimli tefsirinde İbn Kesîr'in râvisi Kunbul'un kıraatine atfı ile ilgili örneğimiz;

وما ابرئ نفسي ان النفس لامارة بالسوء الا ما رحم ربي ان ربي غفور رحيم

“Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”<sup>280</sup>

Âyetinde geçen لامارة بالسوء “aşırı derecede kötülüğü emreder.” ifadesinde, İbn Âmir ile Kûfe âlimleri-ancak Rüveys hariç-iki “hemze” ile بالسوء okumuştur. Ebû Amr’la İbn Şenebûz (ö. 388/998), ikinci “hemze”yi yerinde tutup birinciye düşürerek okumuştur. Nazif de Kunbul’dan birinciye tutup ikinciye “ye”ye ibdal<sup>281</sup> ederek okumuştur. Ebû Ca’fer, Verş ve Ruveys de birinciye yerinde tutup ikinciye yumuşatarak okumuştur. İbn Fülejh (ö. ?) de ikinciye yerinde bırakıp birinciye “vav”a dönüştürerek, “vav”ı da “va”va idğam ederek okumuştur.

Değerlendirme: Mâverdî, eserinde kıraat imamlarının râvilerine çok sık yer vermemiştir. Bu âyette İbnü'l-Cevzî hem imamlara hem râvilerine hemde bölgelerin okuyuşuna yer vermiştir. Kıraat bilginlerinden isbât,<sup>282</sup> iskat,<sup>283</sup> teshil,<sup>284</sup> ibdâl ve idğamla ilgili okuyuşları örneklemiştir.

291/904 yılında vefat etmiştir. bk. Zehebî, *Ma’rifetü'l-kurrâ*, I, 230; Tayyar Altıkulaç, “Kunbul”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara 2002, XXVI, 375.

<sup>280</sup> Yûsuf 12/53.

<sup>281</sup> İbdâl: Lügatte bir şeyi başkasının yerine koymak, değiştirmek manasındadır. Bazı harfleri bazı harflerin yerine koymaya da ibdâl denir. İstilahta sâkin bir hemzeyi makablinin harekesi cinsinden bir harf-i medde çevirmektir. Eğer hareke zamme ise, hemzeyi vava, kesre ise yaya, fetha ise elife tebdil edilir. Bunu vakf ve vasl halinde Verş, Sûsî ve Ebû Ca’fer yapar. Yalnız vakf halinde Hamza yapar. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 84.

<sup>282</sup> İsbât: Lügatte yerinde bırakmak gerçekleştirmek ve isbât etmek anlamlarına gelir. Sâbit ve payidar eylemek anlamlarında da kullanılır. Hamza ile Hişâm “السفهاء” gibi kelimelerin sonlarındaki hemzeleri vakf halinde iskat ile (düşürerek) okurlar. Bu iki imamın dışında kalan kurrâ ise bu hemzeleri vakf halinde de olsa, tam okurlar ki işte bu ve benzeri kıraatlere isbât adı verilmektedir. Uygulama mutlaka bir şeyhten alınmalıdır. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 93.

<sup>283</sup> İskât: Lügatte indirmek, harfî düşürmek anlamına gelir. Düşürme, düşürülme, yok etme manalarına da gelmektedir. Kıraat istilahında iskat bir harfî tamamen kaldırmak, düşürmek manalarında kullanılmıştır. Vakıf halinde “السفهاء” kelimesinin sonundaki hemzenin düşürülmesi gibi. Vaslolunan iki kelime, iki sâkin biraraya gelir ve birinci sâkin harf-i med ise iskat olunur. Yani telaffuzdan düşer. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 93-94.

<sup>284</sup> Teshîl: “السهل” kelimesi kolaylık manasındadır. İstilahta ise birbirini takip eden iki hemzeden ikinci hemzeyi hemze ile hemzenin harekeli cinsi olan elif harfî arasında ha şaibesini olmayarak şekilde okumaktır. Hemze-i müsehhele üçe ayrılır. İkinci hemzenin harekesi fetha ise hemze- elif arası (اعجمي,) kesra ise

Pâlûvî de *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde bu örnekle ilgili şu bilgileri vermiştir:

“بِالسَّوْهَلَا بِالسَّوْهَلَا ifâdesi için Kâlûn ve Bezzî

بِالسَّوْهَلَا بِالسَّوْهَلَا “bissû(h)iilla” (kesralı şeddeli “vav”)

Verş, Kunbül, Ebû Ca‘fer ve Ruveys ikinci teshil ile okumuştur. Verş ve Kunbül bir de “ya”ya ibdal ile بِالسَّوْهَلَا “bissûiyllâ” şeklinde okumuştur. Ebû Amr da hazif<sup>285</sup> okumuştur.<sup>286</sup>

Diğer bir örneğimiz yine İbnü'l-Cevzî'den;

قال فرعون امنتم قبل ان اذن لكم ان هذا لمكر مكرتموه في المدينة لتخرجوا منها اهلها فسوف تعلمون

“Firavun, “Ben size izin vermeden ona iman ettiniz ha!” dedi. “Şüphesiz bu halkını oradan çıkarmak için şehirde kurduğunuz bir tuzaktır. Göreceksiniz!”<sup>287</sup>

Âyetinde geçen امنتُمْ “âmentüm” kelimesini, Nâfi‘, İbn Âmir, Ebû Amr, istifham (soru) olarak “med” ve “hemze” ile امنتُمْ okumuştur. Hamza, Kisâî, Ebû Bekir (ö. 193/809) de Âsım’dan nakille ikincisi “med”li olarak iki امنتُمْ okumuştur. Hafs da Âsım’dan nakille haber olarak امنتُمْ “âmentüm” okumuştur. İbn İhrît, İbn Kesîr’dan امنتُمْ “kale Fir’avnü ve’mentüm” şeklinde istifham hemzesini “va”va çevirerek ve ikincisini yumuşatarak okuduğunu nakletmiştir. Kunbul da Kavvâs’tan (ö. ?) İbn İhrît kıraatini aynen aktardığını nakletmiştir. Ancak o “vav”dan sonra “hemze” getirirdi. Ebû Ali de: “vav”dan sonra “hemze” vardır, çünkü bu “vav” “istifham hemzesi”nden sonra “efealtüm”ün hemzesi”dir, demiş ve buna göre okumuştur.<sup>288</sup>

Değerlendirme; Mâverdi, tefsirinde kıraat imamlarının râvilerine genellikle atıf yapmamıştır. İbnü'l-Cevzî ise çoğunlukla kıraat-i seb‘a imamlarına ve râvilerine çokça atıfta bulunmuş, ayrıntılı olarak işlemiştir. İbdâl ve teshil ile okuyuşu göstermiştir.

Pâlûvî *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde aynı âyetteki kıraatler hakkında şu bilgileri vermiştir: “امنتُمْ “âmentüm” ifadesini Hafs ve Ruveys امنتُمْ “âmentüm” şeklinde okumuştur. Ebûbekir Şû‘be, Hamza, Kisâî, Ravh ve Halef iki “hemze”yle امنتُمْ “eâmentüm” şeklinde

hemze-ye arası (أَنْتُمْ) zamme ise hemze-vav arası (أَنْتُمْ) sesle okunur. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 164.

<sup>285</sup> Hazif: Lugatte düşürmek, kaldırmak, bir şeyden bir parça kesmek ve koparmak anlamındadır. Kıraat ıstılahında ise bazı kelimelerden bir harfin kaldırılması şeklinde tanımlanmıştır. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 75.

<sup>286</sup> Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân fî vüçûhi'l-Kur‘ân*, (İstanbul: 1312/1894), 74.

<sup>287</sup> el-A‘râf 7/123.

<sup>288</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, II, 144-145.

okumuştur. Nâfi‘, Bezzî, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer **اهمنتّم** “e(h)âmentüm” şeklinde okumuştur. Verş ise **اهمنتّم** “e(h)âmentüm” olarak kasr, tevassut ve tûl ile okumuştur. Kunbûl ise **فرعون وهامنتّم** “firavnü ve(h)âmentümû” şeklinde teshil ile okumuştur.<sup>289</sup>

### 2.1.10. Ebû Amr b. el-Alâ’ya<sup>290</sup> (ö. 154/771) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdî, *en-Nüket ve ’l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat imamlarından Ebû Amr’a kıraat atıfı ile ilgili örnek olarak;

او كالذي مر على قرية وهي خاوية على عروشها قال انى يحي هذه الله بعد موتها فاماته الله  
مائة عام ثم بعثه قال كم لبثت يوم ما او بعض يوم قال بل لبثت مائة عام فانظر الى طعامك  
وشرابك لم يتسنه وانظر الى حمارك ولنجعلك اية للناس وانظر الى العظام كيف ننشزها ثم نكسوها لحما  
فلما تبين له قال اعلم ان الله على كل شيء قدير

“Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, “Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?” demişti. Bunun üzerine, onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: “Ne kadar (ölü) kaldın?” O, “Bir gün veya bir günden daha az kaldım” diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: “Hayır, yüz sene kaldın.

<sup>289</sup> Pâlûvî, *Zübdetü ’l-irfân*, 61.

<sup>290</sup> Ebû Amr (68/687) yılında Mekke’de dünyaya gelmiştir. Kıraat ve nahiv de Basralıların imamıdır. Tercih edilen görüşe göre ismi Zebbân’dır. Ondokuz ismi olduğu söylenmiştir. Basrî nisbesiyle bilinir, künyesi Ebû Amr’dır. Kıraat eğitimini ilk olarak Basralı ve Hicazlı ilim ehlerinden almıştır. Sonra Mekke’de arz yoluyla Mücahid, İkrime, Ata, Saîd b. Cübeyr, İbn Kesîrden, Medine’de Yezîd b. Rûmân, Şeybe b. Nisâh, Ebû Ca‘fer el-Kârî, Kûfe’de Âsım b. Behdele’den, Basra’da Yahyâ b. Ya‘mer (ö. 89/708), Nasr b. Âsım (ö. 89/708), Hasan-ı Basrî’den elde etmiştir. Kıraat senedi; Ebû Amr b. Alâ, Mücahid b. Cebr, Saîd b. Cübeyr, Abdullah b. Abbâs, Übey b. Ka‘b ve Hz. Peygamber (s.a.v)’dir. Enes b. Mâlik, Ata b. Ebî Rebâh, Nâfi‘ ve Ebû Sâlih Semmân (ö. 101/719)’dan hadis rivâyetinde bulundu. Yahyâ b. el-Mubarek el-Yezîdî (ö. 202/817), Abdülvâris b. et-Tennûrî, Şücaa el-Belhî (ö. ?), Abdullah b. el-Mubarek ondan kıraat tahsil etmiştir. Ebû Ubeyde, el-Asmaî, Şebâbe (ö. ?), Hammad b. Zeyd ondan hadis naklinde bulundu. Kıraatte hüccet olarak değerlendirilmiş, Hadiste ise Yahyâ b. Maîn “sika” olduğunu söylemiştir. Ebu Ubeyde, onun Arap dilinin inceliklerine vâkıf olduğunu, garip kelimeleri ve şiirde iyi olduğunu ifade etmiştir. Kıraatte rumuzu ( ح ) harfidir. Kıraatinin bazı hususiyetleri şunlardır; hüve ve hiye zamirlerini fehve, lehve, vehve olarak, tevrâh, kâfirîn, ebsârihim gibi kelimelerde tevrîh, kîfirîn, ebsîrihim gibi imâle ile, sâkin hemzeler bir önceki harfin harekesine göre medle bi’s, ye’huzu, yû’mînü kelimelerini bîse, yâhuzu, yûminü olarak ibdal ile okur. İki aynı harf ayrı kelimelerde yan yana bulunursa idgam yapılır. Mahreçleri yakın olan harflerde de idgam yapılır. (Sûsî) Meşhûr râvileri Ebû Ömer Hafs b. Ömer ed-Dûrî (248/862) ve Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd es-Sûsî’dir (261/874). Ebû Amr, (154/771) yılında Kûfe’de ölmüştür. bk. Zehebî, *Ma’rifetü ’l-kurrâ*, I, 100-105; Tayyar Altıkulaç, “Ebû Amr b. Alâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994, X, 94-96.

Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?” Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: “Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.””<sup>291</sup>

Bakara sûresi 259. âyetinde geçen **وانظر الى العظام كيف ننشئها** “Kemiklere de bak nasıl onları bir araya getiriyor.” ifadesi için iki kıraat bulunur.

Birincisi **نُنْشِئُهَا** olarak “ra” ile okunan. Ebû Amr, Nâfi‘, İbn Kesîr bu şekilde okumuştur. Mânası “diriltiyoruz”dur. **النشور** ölümden sonraki yaşantıdır. Elbisenin neşrinden alınmıştır. Çünkü meyyit dürülen gibidir. Ölümle tasarrufu alınır. Dirilişle tasarruf açılır. Bu **أُنْشِرَ** olarak ifade edilir.

İkincisi ise, diğer âlimler tarafından keskin “ze” ile **نُنْشِئُهَا** “nünşizüha” olarak okunmuştur. Bazılarını bazılarının üstüne yükseltiyoruz mânasında “en-nüşüz” aslında yükselmektir.<sup>292</sup>

İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr* adlı tefsirinde aynı âyet için;

**كيف ننشئها** “keyfe nünşizüha” İbn Kesîr, Nâfi‘, Ebû Amr, birinci “nun”u mazmum, “şin”i meksur, “ra”yı mazmum “nünşiruha” **نُنْشِئُهَا** olarak okumuştur. Anlamı “onları diriltiyoruz” dur. “enşezallahu’l-meyyite” **انشز الله المية** denir ki “Allah ölüleri kaldırdı” anlamına gelir. Asım, İbn Âmir, Hamza, Kisâf de “nun” ve “ze”yi mazmum “nünşizüha” olarak okumuşlardır. Bu da yükseklik anlamına gelen **النشز** “en-neşz”dendir. Anlam da “onları diriltmek için birbirinin yanına kaldırıyoruz” demektir. A’meş ise, “nun”u meftuh, “şin”i zam ve “ze” ile “nenşüzüha” olarak okumuştur. Hasen ile Eban (ö. 163/779) da Asım’dan nakille, “nun” ve “rayı” meftuh, “nenşereha” olarak okumuşlardır. Bu dürülü olanı sermektir. Yani ölüm dürmüş, diriltme açmıştır.<sup>293</sup>

Değerlendirme: “nünşizüha” kelimesi üzerinde Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî, kıraat imamlarının ve râvilerinin okuyuşlarını aynı ifadelerle aktarmıştır. Mâverdî kıraat imamlarından sadece üçünün adını verip “bâkûn” lafzını kullanarak diğer imamların okuyuşunu aktarmaktadır. Sadece iki okuyuşu tercih etmiştir. Kelimelerin anlamlarını izah ile yetinmiştir. İbnü’l-Cevzî ise Ebu Ca ‘fer, Yâ ‘kûb ve Halef’in dışında kıraat imamlarına yer

<sup>291</sup> el-Bakara 2/259.

<sup>292</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, I, 332-333.

<sup>293</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 233-234.

vermiştir. Aynı zamanda râvilerin okuyuşuna değinmiştir. Dört farklı okuyuş ve anlamları üzerinde durmuştur. Kelimeleri ayrıntılı olarak izah etmiştir.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde aynı kelimenin iki farklı okunuşunu kıraat imamlarının rumuzları ile belirtmiştir. Şöyleki:

“نُنْشِرُهَا” *nünşiruha* okuyanlar Nafi ‘, İbn Kesir, Ebu Amr, Ebu Ca ‘fer, Ya ‘kub’tur.

“نُنْشِرُهَا” *nünşizüha* okuyanlar İbn Amir, Asım, Hamza, Kisai ve Halef’tir.

Ayrıca ayet sonundaki “قال اَعْلَمُ” *kale a ‘lemü* ifadesini İbn Kesîr, Nâfi ‘, Ebu Amr, İbn Âmir, Âsım, “قال اَعْلَمُ” *kale a ‘lemü* şeklinde okumuşlardır. Hamza ve Kisâî ise “قال اَعْلَمُ” *kal ‘alem* şeklinde “hemze-i vasıl” ile okumuşlardır.”<sup>294</sup>

Mâverdî’nin *en-Nüket ve l-uyûn* adlı tefsirinde, Ebû Amr’a kıraat atfı ile ilgili diğer örneğimiz Âl-i İmrân sûresi 125. Âyettir.

بلى ان تصبروا وتتقوا ويأتوكم من فورهم هذا يمددكم ربكم بخمسة الاف من الملكة مسومين

“Evet, sabrettiğiniz ve Allah’a karşı gelmekten sakındığınız takdirde; onlar ansızın üzerinize gelseler bile Rabbiniz nişanlı beşbin melek size yardım eder.”<sup>295</sup>

Âyette geçen “Rabbiniz nişanlı beşbin يمددكم ربكم بخمسة الاف من الملكة مسومين” ifadesi için İbn Kesîr, Âsım, Ebû Amr, “vav”ı meksur مَسُومِينَ *müsevvimîne* olarak okumuştur. Buna göre mâna “atlara nişan takılı olduğu halde”dir. Kalan kıraat imamları “vav”ı üstün مَسُومِينَ *müsevvemîne* olarak okumuştur. Buna göre de mâna “sâime, otlağa salınan atlar”dır.”<sup>296</sup>

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* isimli tefsirinde aynı âyet için şu bilgileri vermiştir. مَسُومِينَ

“müsevvimîne”; İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım “vav”ı meksur, diğerlerini meftuh okumuştur. Meftuh okunduğunda “Allah onlara nişan vurdu” demiştir. Meksur okunduğunda “melekler kendilerine bizzat nişan vurdular” demektedir. Hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) Bedir’de şöyle söylediği nakledilmiştir: “Atlarınıza nişan vurun, melekler de vurdular.”<sup>297</sup> Fiili onların yaptığını ifade eder. Bu meksur olduğunun kanıtıdır. İbn Kuteybe şöyle söylemiştir: “müsevvimîn”in anlamı savaş nişanı takılan atlardır. Bu da “sima” dan

<sup>294</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 37.

<sup>295</sup> Âl-i İmrân 3/125.

<sup>296</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve l-uyûn*, I, 421.

<sup>297</sup> İbn Ebî Şeybe (14/258) ve Taberî (7775). Umeyr b. İshâk’tan tahrir etmiştir. Zayıftır. Mürseldir.

alınmıştır, “sevme” de atlının bizatihi kendine koyduğu nişandır. Hz. Ali şöyle demiştir: “Bedir de meleklerin atlarının nişanı kuyruk ve alınlarındaki beyaz yündü.”<sup>298</sup>

Değerlendirme; Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî kıraat imamı Ebû Amr'a “müsevvimîn” kelimesinin okunuşu ile ilgili atıfta bulunmuştur. İbnü'l-Cevzî, hadis ile anlamı pekiştirmiştir. Ayrıca Hz. Ali ve İbn Kuteybe'den konu ile ilgili görüşlerini aktarmıştır. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî burada aynı kıraat imamlarının okuyuşunda ittifak etmişlerdir.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde مُسَوِّمِينَ “müsevvimîn” kelimesinin “vav”ını fetha ile okuyanlar Nâfi‘, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ebû Ca‘fer ve Halef’tir demiştir.<sup>299</sup> Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî'nin okuyuşlarını teyid etmiştir. Ayrıca kıraat-i aşere imamlarından da delillendirmiştir.

Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirin de Ebû Amr kıraati ile ilgili üçüncü örneğimiz Yûsuf sûresi 110. âyettir.

حتى اذا استينس الرسل وظنوا انهم قد كذبوا جاءهم نصرنا فنجي من نشاء ولا يرد بأسنا عن القوم المجرمين

“Nihâyet peygamberler ümitlerini kesecek hale gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi de böylece dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi. Azabımız ise, suçlular topluluğundan geri çevrilemez.”<sup>300</sup>

Âyette وَظَنُوا أَنَّهُمْ قَدْ كَذَّبُوا “yalanlanlandıklarını düşündükleri sırada” ifadesinde geçen كَذَّبُوا “küzzibû” kelimesini;

1. Mekkeli kıraat imamları, Ebû Amr, İbn Âmir, كَذَّبُوا olarak “kef”i mazmum, “zâl”i meksûr, şeddeli okumuştur. Bunun tevilinde iki vecih vardır; Biri, “halkı resullerinin kendilerini yalanladıklarını zannetmesi”, diğeri “resuller, halkının kendilerini yalanladığını kesin olarak gördükleri” şeklindedir ki bunu İbn İsmâ (ö. ?) demiştir.

2. Kûfeli kıraat imamları كَذَّبُوا olarak “kef”i mazmum “zal”i şeddesiz okumuştur. Bunun da iki açıklaması vardır. Biri, resullere ittiba edenler, resullerin anlattıklarında yalan söylediğini düşündükleri anlamındadır. Diğeri ise resullerin, kendilerine uyanların iman ettiklerine dair yaptığı hal hareketlerinde yalan söylediklerini düşündüğü mânasındadır.<sup>301</sup>

İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde aynı âyette Ebû Amr ile ilgili şu bilgiyi vermiştir;

<sup>298</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 321.

<sup>299</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 43.

<sup>300</sup> Yûsuf 12/110.

<sup>301</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, II, 89.

وظنوا أنهم قد كذبوا ifadesi için: İbn Kesîr, Nâfî', Ebû Amr ve İbn Âmir “zal”i şeddeli “kâf”ı zammeli “küzzibû” كُذِّبُوا olarak okumuştur. “Peygamberler yalanlandıklarını iyice bildiler”. O zaman bu zan yakın anlamında olur. Bu mânâ Hasen, Katâde ve Ata’nın (ö. 114/732) kanaatidir. Asım, Hamza, Kisâi şeddetsiz “küzzibû” okumuşlardır. O zaman anlam: “Kavimleri peygambere va’d edilen yardım konusunda yalancı çıkarıldılar.” Bu doğru değildir. Çünkü peygamberler böyle düşünmezler. Ebû Rezin, Dahhak, Mücahit “kef” ve “zal”i meftuh şeddetsiz كَذَّبُوا “kezebû” olarak okumuşlardır. Bunu da Zeccâc söylemiştir.

“Onlara yardımımız geldi” Yani peygamberlere. “fenüncî men neşâu” فَنَجِي مِنْ نَشَاء ifadesi için: İbn Kesîr, Nâfî', Ebû Amr, Hamza, Kisâi İki “nun”la, birincisi mazmum, diğeri sâkin, “ye” de sükunlu “fenüncîy” okumuşlardır. İbn Âmir, Ebû Bekir, Hafs, hepside Âsımdan nakilde bulunarak ve Ya’kûp, şeddeli “cim”, “ye”yi fetha ve tek “nun”lu “fenüccîye” okumuş ve müminlerin inen azaptan kurtarıldığı anlamı vermişlerdir.<sup>302</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî âyette geçen “küzzibû” kelimesi ile ilgili Ebû Amr’ın okuyuşunu ifade etmişler mânâlar üzerinde durmuşlardır. İbnü’l-Cevzî detaylıca izah etmiştir. Tabiîn görüşlerine tafsilatlı olarak yer vermiştir. İbnü’l-Cevzî “fenüccîye” kelimesindeki kıraat farklılığına da değinmiştir.

Pâlûvî ise Zübdetü’l-irfân adlı eserinde “ فَنَجِي ” “fenüccîye” ifadesini iki “nun”la ikincisi sâkin, “cim”i şeddetsiz ve “ye”nin iskanı ile “fenüncî” olarak okuyanlar İbn Âmir, Âsım ve Ya’kub dışındakilerdir.”<sup>303</sup> şeklinde teyid etmiştir.

## 2.1.11. Hafs b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dûrî’ye<sup>304</sup> (ö. 248/862) Atıfta Bulunma Yöntemleri

<sup>302</sup> İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l-mesîr, II, 477-478.

<sup>303</sup> Pâlûvî, Zübdetü’l-irfân, 75.

<sup>304</sup> Hafs b. Ömer b. Abdülazîz (150/767) yılında Bağdat’da dünyaya gelmiştir. Ebû Amr’ın meşhur iki râvisinden biridir. Bağdat Kurrâsı ve dil edebiyat âlimi olarak bilinir. Kıraatini İsmâil b. el-Ca’fer, el-Kisâi, Yahyâ el-Yezîdî, Süleym ve Ebû Bekir’den aldı. Ebû Amr kıraatini Yahyâ el-Yezîdî vasıtasıyla elde etmiştir. Kıraatleri ilk cem edip, eser telif edenin Dûrî olduğu söylenmiştir. Ebû İsmâil el-Müeddîp (ö. ?), İsmâil b. Ayyâş (ö. 181/797), Süfyân b. Uyeyne, Ebû Muaviye ed-Darîr (ö. 195/810), Muhammed b. Mervan es-Süddî (ö. 127/745), Osman b. Adurrahmân el-Vakkâsî (ö. ?), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) ve aynı zaman da akranı olan Ahmed b. Hanbel’den hadis rivâyetinde bulunmuştur. Ebû Hâtîm er-Râzî, Ebû Zûr’a er-Râzî ve Ahmed b. Hanbel kendisinden hadis naklinde bulunmuştur. Ebû Hâtîm onun için “saduk” diye nitelendirmiştir. Ebû Dâvûd, Ahmet b. Hanbel’in ondan hadis yazdığını gördüm demiştir. İbn Mâce onun hadislerini “Sünen”ine almıştır. Ahmed b. Ferah ed-Darîr (ö. ?) Halku’l-Kurân hakkında görüşünü sorduğunda “Kurân-ı Kerîm Kelâmullahtır gayr-ı mahluktur” demiştir. Kıraatü’n-

İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde Hafs b. Ömer ed-Dûrî'ye yaptığı atıf ile ilgili olarak Rûm sûresi 49. âyet örnek olarak verebiliriz.

وان كانوا من قبل ان ينزل عليهم من قبله لمبلسين

“Oysa onlar daha önce kendilerine yağmur yağdırılmadan evvel kesin bir ümitsizliğe kapılmışlardı.”<sup>305</sup>

“*min kablihi*” de bulunan “*he*” zamiri, hidâyete döner; bu halde anlam şu şekildedir. “Onlar yağmur yağmadan önce, hidâyetten evvel ümit keserlerdi, hidâyet ve İslâm geldiğinde ümitsizlik bitti.” Bunu İbn Enbârî (ö. 328/940), Ebû Ömer ed-Dûrî ile Ebû Ca‘fer b. Kâdim’den nakletmiştir. “*müblisûn*” ise ümit kesenler anlamındadır.<sup>306</sup>

Değerlendirme: Hafs b. Ömer ed-Dûrî'ye sadece İbnü'l-Cevzî atıfta bulunmuş, Mâverdî'nin Dûrî'ye atfı ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.

#### 2.1.12. Ebû Şuayb es-Sûsî'ye<sup>307</sup> (ö. 261/874) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Değerlendirme: Ebû Amr'ın râvilerinden Ebû Şuayb es-Sûsî'ye her iki eserde de kıraat atfına rastlanılmamıştır.

#### 2.1.13. Muhammed b. Ca'fer el-Kazzâz'a<sup>308</sup> (ö. 412/1021) Atıfta Bulunma Yöntemleri

*Nebî* risâlesi ona aittir. Kıraattteki rumuzu (ط) dır. (248/862) yılında ölmüştür. bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 191-192; Tayyar Altıkulaç, “Dûrî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994, X, 5-6.

<sup>305</sup> er-Rûm 30/49.

<sup>306</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 427.

<sup>307</sup> Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdillâh b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Cârûd b. Mesrah er-Rüstübî es-Sûsî (170/786) yılında Sûs şehrinde dünyaya geldi. Künyesi Ebû Şuayb'dır. Sûsî nisbesiyle anıldığı gibi Rüstübî ve Rakkî nisbesiyle de bilinir. Rakka kurrâsındandır. Kıraatini Ebû Amr'ın öğrencisi el-Yezîdîden tahsil etmiştir. Küfe şehrinde Abdullah b. Nümeyr (ö. 199/814), Esbât b. Muhammed (ö. ?), Harem-i Şerifte Süfyan b. Uyeyne'den hadis dersleri aldı. Oğlu Ebû Masûm, Mûsâ b. Cerîr en-Nahvî (ö. ?), Ali b. el-Hüseyn (ö. ?), Ebû'l-Hâris Muhammed b. Ahmed (ö. ?), Ebû Osman en-Nahvî (ö. 249/863) kendisinden kıraat okumuştur. Ebû Bekir b. Ebî Âsım (ö. 287/900), Ebû Arûbe el-Harrânî (ö. 318/931), Ebû Ali Muhammed b. Saîd er-Rakkî (ö. ?) kendisinden hadis naklinde bulunmuştur. Ebû Hâtim kendisinden hadis yazmış ve onun için “saduk” değerlendirmesini yapmıştır. Ebû Amr'ın meşhûr iki râvisinden biridir. Kıratte rumuzu (ع) dır. (261/874) yılında Rakka'da ölmüştür. bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 193; Tayyar Altıkulaç, “Sûsî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2009, XXXVII, 576.

<sup>308</sup> Kazzâz, Kayrevan'da dünyaya gelmiştir. İpek işi ile uğraştığı için Kazzâz lakabıyla tanınmıştır. İbnü'l-Vezân (ö.?), ed-Derâvînî (ö. ?), el-Huşenî (ö. ?) gibi âlimlerden lûgat, nahiv dersleri almıştır. Lûgat ve nahivle ilgili eserler yazarak ilim çevrelerinin takdirini kazandı. (412/1021) tarihinde Kayrevan'da vefat etmiştir. Nahiv ve lûgatta “Kayrevan'ın şeyhi” ünvanı ile anılmıştır. *el-Câmi fi'l-luga* Kazzâz'ın en tanınmış eseridir. İbn

İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-mesîr* isimli tefsirinde Kazzâz'a kıraat atfı ile ilgili el-En'âm sûresi 119. âyeti örnek verebiliriz.

وما لكم الا تأكلو مما ذكرسم الله عليه وقد فصل لكم ما حرم عليكم الا ما اضرتكم اليه وان كثيرا  
ليضلون باهوائهم بغير علم ان ربك هو اعلم بالمعتدين

“Allah, yemek zorunda kaldıklarınız dışında size neleri haram kıldığını tek tek açıklamışken, üzerine adının anıldığı hayvanları yememenizin sebebi nedir. Gerçekten birçokları nefislerinin arzularına uyarak bilmeden (halkı) saptırıyorlar. Şüphesiz senin Rabbin, haddi aşanları çok iyi bilir.”<sup>309</sup>

“*Ve ma leküm ellâ te'külû*” “niçin yemiyorsunuz”: Zeccâc burada anlam “*Ve eyyü şey'in yekau leküm fî en lâ te'külû*” “en” mahallen mansub çünkü “*fî*” düşmüştür anlam “en” ile bitişmiş bu yüzden onu nasb etmiştir.

“*Ve kad fassale leküm*”: İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir raf “*fussile leküm ma hurime aleyküm*” okumuşlardır. Nâfi', Hafs da Âsım'dan rivâyetle, Ya'kup, Kazzâz da Abdülvâris'ten “*fe*”yi meftuh “*fassale*”, “*ha*”yı meftuh “*harrame*” okumuşlardır. Hamza, Kisâi ve Ebû Bekir de Âsım'dan nakille “*fe*”yi meftuh “*fassale*” “*ha*”yı mazmum “*hurime*” olarak okumuşlardır.

Zeccâc da şöyle söylemiştir: Yani “size helal haramdan ayırt edildi, zora düşüncede, haram olan size helal edildi.”

Değerlendirme: Mâverdî, Kazzâz'la ilgili eserinde isim vermeden kıraati aktarmıştır. Yorumlarda bulunmuştur. İbnü'l-Cevzi ise isim vererek atıfta bulunmuştur. Ayrıca diğer müfessirlerin görüşlerine de başvurmuştur. Dilcilerden nakillerde bulunarak îrab analizi yapmıştır. Hareke değişimine, anlam farklılığına değinmiştir.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde “*وقد فصل لكم ما حرم عليكم*” ifadesinde geçen *فصل* “*fassale*” kelimesini İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir “*fe*”yi mazmum “*sad*”ı meksur *فصل* “*fussile*” olarak okumuştur. *ما حرم* “*mâ harrame*” kelimesini “*mâ harrame*” şekilde okuyanlar Nâfi', Hafs, Ebû Ca'fer, Ya'kup'tur. *ما حرم* “*mâ hurime*” şeklinde “*ha*”yı mazmum “*ra*”yı meksur olarak okuyanlar İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebûbekir Şûbe, Hamza, Kisâi ve Halef'tir.<sup>310</sup>

Manzûr, Firûzâbâdî (ö. 817/1415), Zebîdî (ö. 1205/1791) başta olmak üzere birçok lûgat ve nahiv âliminin eserlerine kaynaklık etmiştir. bk Mustafa Kılıçlı, “Kazzâz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara 2022, XXV, 160-161.

<sup>309</sup> el-En'âm 6/119.

<sup>310</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 56.

#### 2.1.14. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a<sup>311</sup> (ö. 224/838) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdî *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde Ebû Ubeyd'e atıfla ilgili şu âyeti örneklendirebiliriz;

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سَيِّئًا بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ

“Elçilerimiz Lût'a gelince onların yüzünden üzüldü, göğsü daraldı ve “Bu çok zor bir gün” dedi.”<sup>312</sup>

Âyette geçen **عَصِيبٌ** “Bu çok zor bir gün” dedi.” ifadesi için halkının onlara bir kötülük yapmasından çekindiği içindi. Korkusundan dolayı “*asîbun*” **عَصِيبٌ** demiştir. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Şair şöyle söylemiştir. **يَكُنْ لَكَ يَوْمَ بِالْعَرَقِ عَصِيبٌ** “Irak'ta sana zor bir gün olur.”

Ebû Ubeyde şöyle söylemiştir. “o güne “*asîbun*” şeklinde ifade etmesi yapacakları kötülük ile insanları sıkıntıya düşür etmesindendir.”<sup>313</sup>

İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr* isimli tefsirinde aynı âyette;

Ebû Ubeyd de şöyle demiştir; Çok çetin, çok şiddetli (şedîd) güne, **يَوْمَ عَصِيبٍ** “*yevmun asîbun*” ve **يَوْمَ عَصِيبٍ** “*yevmün asabsabun*” denmiştir.<sup>314</sup>

Değerlendirme; Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî, eserlerinde Ebû Ubeyd'e atıfta bulunmuşlardır. İki müellif de şiirle istişhadda bulunarak mânâyı kuvvetlendirmişlerdir.

<sup>311</sup> Ebû Ubeyd el-Ensârî el-Bağdâdî 154 yılında Herat'ta dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû Ubeyd, nisbesi el-Herevî'dir. Şiir, dil, edebiyat, kıraat, hadis, tefsir ve fıkıh sahalarında öne çıkmış meşhur âlimlerdendir. Ebû Amr ed-Dânî'nin bildirdiğine göre Kıraatini sema' ve arz usûlüyle Kisâî, Şucâa b. Ebû Nasr (ö. 190/806), İsmâil b. Ca 'fer, Haccâc b. Muhammed, Ebû Müshir (ö. 218/833) ve Hişam b. Ammâr'dan almıştır. Süfyân b. Uyeyne, İbnü'l-Mubârek (ö. 181/797), Abbâd b. Ibâd, Cerîr b. Abdülhamid (ö. 188/804), Ebû Bekir b. Ayyâş'tan hadis tahsil etti. Ebû Muhammed ed-Dârimî (ö. 255/869), Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî, Ebû Hâtim, Belâzurî (ö. 279/892), Muhammed b. Yahyâ el-Mervezî (ö. 288/900) kendisinden hadis rivâyet etmiştir. On sekiz yıl süren Tarsus Kadılığı yapmıştır. Dânî onun için bütün ilimlerde zamanının imamı “sahib-u sünneh”, “sika me'mun” ifadelerini kullanmıştır. Dârakutnî onun için “sika”, “imamun cebel” terimlerini zikretmiştir. Garîb, nâdir kelimelerle ilgili çalışmaları, hadislerde geçen garip kelimeleri açıklaması ve eserleri şöhretini zirveye taşımıştır. İshâk b. Râhûye onun için Arap dili ve belâgatını ve fıkıh en iyi bilendir demiştir. Ebû Ubeyd (224/838) yılında Mekke'de ölmüştür. bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 170-173; Zülfikar Tüccar, “Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994, X, 244-246.

<sup>312</sup> Hûd 11/77.

<sup>313</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, II, 487-488.

<sup>314</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, II, 388-389.

### 2.1.15. Abdullah b. Âmir b. Yezîd b. Temîm el-Yahsubî'ye<sup>315</sup> (ö. 118/736) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdî, *en-Nüket ve 'l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat imamı İbn Âmir'e yaptığı kıraat atfı için örnek olarak Âl-i İmrân sûresi 36. âyeti örneklendirebiliriz.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَئِنَّ الذَّكَرَ كَأَلْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

“Onu doğurunca, “Rabbim!” dedi, “Onu kız doğurdum.” -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilir- “Erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum.””<sup>316</sup>

Âyette geçen وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ “Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilir” ifadesinde kıraat imamı İbn Âmir, Âsım’dan nakille Ebû Bekir, “te” harfini mazmum وَضَعْتُ “vada’tü” olarak okumuştur. Şu hâlde bu ifade İmran’ın karısına râcidir. Yani “Allah ne doğurduğumu en iyi bilendir.” mânasına gelir.

Kalan kıraat imamları “te” harfini sâkin وَضَعْتُ “vada’at” olarak okumuştur. Burada da mâna, “Allah onun ne doğurduğunu kendisinden daha iyi bilendir” olarak cevap mahiyetindedir.<sup>317</sup>

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde kıraat imamı İbn Âmir'e yaptığı kıraat atfı için örnek olarak aynı âyette; “vallahu a'lemu bima vada'at”: İbn Âmir, Âsım -Hafs hâriç- ve Yakup, “ayn”ı sâkin, “te”yi mazmum olarak “bima vada'tü” olarak okumuştur. Diğerleri “ayn”ı meftuh, “te”yi sâkin “vada'at” okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: “te”yi sâkin,

<sup>315</sup> Abdullah b. Âmir b. Yezîd b. Temîm b. Rebîa el- Kâdî el- Yahsubî, (8/632) yılında Ürdün'de dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû İmrân'dır. Nisbesi Yahsubî olarak bilinmektedir. Dokuz yaşlarında Şam'a geçmiştir. Kıraat-i seb'a imamlarından ve tabiûndandır. Kıraat eğitimini arz usûlüyle Hz. Osman, Ebû'd-Derdâ, Muğîre b. Ebû Şihab'tan (ö. 91/710) almıştır. Kıraatte Şam ehlinin İmamıdır. Ebû İdris Havlânî'den (ö. 80/699) sonra, Şam kadılığı yapmış, hadis ile ilgilenmiştir. Ordu kadılığında bulunmuş, Mescid reisliği görevini ifa etmiştir. Hz. Osman, Muâviye b. Ebû Süfyan (ö. 60/680), Fedâle b. Ubeyd (ö. 53/673), Nû'mân b. Beşîr (ö. 64/684), Vâsile b. Eska'dan (ö. 85/704) hadis naklinde bulunmuştur. Kendisinden de Muhammed b. el-Velîd el-Yezîdî (ö. ?), Rebîa b. Yezîd (ö. ?), Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir (ö. 98/716) ve diğerleri hadis nakletmiştir. Müslim Sahihî'ne onun hadislerini almıştır. Abdullah el-İclî (ö. 261/875), Nesâî, onun için sika, Zehebî saduk nitelemesinde bulunmuştur. Yahyâ b. el-Hâris (ö. ?), İsmâil b. Ubeydullah (ö. ?), Rebîa b. Yezîd gibi şahsiyetler kendisinden kıraat tahsil etmiştir. Meşhûr râvileri Hişâm b. Ammâr ve İbn Zekvân'dır. (118/736) yılında Şam'da ölmüştür. Kıraattaki rumuzu (ك) dır. bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 82-86; Tayyar Altıkulaç, “İbn Âmir”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1999, XIX, 308-310.

<sup>316</sup> Âl-i İmrân 3/36.

<sup>317</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve 'l-uyûn*, I, 386-387.

“ayn”ı meftuh okuyanlar kelimada takdim tehir etmiştir. Takdiri şöyledir: “*Ben onu dişi olarak doğurdum, erkek de dişi gibi değildir, Allah ise onun ne doğurduğunu çok iyi bilir.*” “te”yi mazmum okuyan da Meryem’in annesinin sözünü devam ettirmiş demektir.

“*Erkek dişi gibi değildir.*”: Bu kadının özür cümlesidir, anlamı, dişi erkeğin mescitte yapacağı hizmeti ve onda ikamet gibi şeyleri kâmil yerine getiremez, çünkü hayız ve nifas gibi durumları bulunmaktadır. Süddî’ye (ö. 127/745) göre “*o karnındaki erkek olarak düşünmüştü kız doğurunca af diledi.*” Meryem ismi Arapça değildir. “*racîm*”de iki kanaat bildirilmiştir. İlki, Katâde’ye göre “*mel’un*”dur. Diğeri Ebû Ubeyde’ye göre “*mercum*” (taşlanmış) demektir. “*Katîl maktûl*” anlamındaki gibi. Bu durumda “*racîm*”, yıldızlar atıldığı içindir.<sup>318</sup>

Değerlendirme; Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî aynı âyet için İbn Âmir’e kıraat atfında bulunmuşlardır. Mâverdî’nin atıfta kıraat-i seba imamları ağırlıktadır. İbnü’l-Cevzî, ek olarak dil analizi ve diğer âlimlerin görüşlerini de ifade etmiştir. Farklı okunuşlarda değişen anlamlar açıklanmıştır.

Pâlûvî ise *Zübdetü’l-irfân* adlı eserinde وَضَعَتْ “*vadaat*” kelimesini İbn Âmir, Ebûbekir ve Ya’kub “ayn”ı iskan, “te”yi mazmum olarak “*vadatü*” şeklinde okuduğunu belirtmiştir.<sup>319</sup>

Mâverdî’nin *en-Nüket ve’l-uyûn* adlı tefsirinde İbn Âmir’le ilgili ikinci örneğimiz, En’âm süresi 111.âyeti örneklendirebiliriz.

وَلَوْ أَنَّا نَزَّلْنَاهُ إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ يَجْهَلُونَ

“*Biz onlara melekleri de indirseydik, kendileriyle ölümler de konuşsaydı ve her şeyi karşılarında (hakikatın şahidleri olarak) toplayaydık Allah dilemedikçe yine de iman edecek değillerdi. Fakat onların çoğu bilmiyorlar.*”<sup>320</sup>

Âyetinde geçen قُبُلًا “*kubulen*” kelimesini; “*Biz onlara melekleri de indirseydik, kendileriyle ölümler de konuşsaydı ve her şeyi karşılarında (hakikatın şahidleri olarak) toplayaydık*” ifadesinde bulunan قُبُلًا “*kubulen*” kelimesini;

Nâfi ‘, İbn Âmir, قَبْلًا “*kibelen*” şeklinde okumuştur. Bu İbn Abbas ve Katâde’ye göredir. Açık, gözle görülür anlamındadır.

<sup>318</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 276.

<sup>319</sup> Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 40.

<sup>320</sup> el-En’âm 6/111.

Diğer kıraat âlimleri قُبُلًا “kubulen” olarak okumuşlardır.

Bu kelime ile ilgili üç kanaat bulunmaktadır.

1. القُبُلُ “el-kubulu”, kefil mânasına قَبِيلٌ “kabilun” isminin cemisi olup, kefiller anlamındadır.

2. Mücâhid’e göre, kabile kabile, saf saf mânasındadır

3. İbn Zeyd (ö. 179/795) ve İbn İshâk’a (ö. 151/768) göre mukabil anlamındadır.<sup>321</sup>

İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l-mesîr adlı eserinde aynı âyetle İbn Âmir kıraati ile ilgili olarak şu bilgileri vermiştir.

İbn Âmir ve Nâfi‘, “kubulen” kelimesinde; “kaf”ı meksur, “be”yi meftuh “kibelen”olarak okumuştur. İbn Kuteybe de anlamı gözle görmektir demiştir. İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza ve kisâi de “kaf” ve “be”yi mazmum “kubulen” okumuşlardır. Anlam ile ilgili üç kanaat oluşmuştur.

İlki, “kabil” kelimesinin cemisidir. Sınıf ve grup demektir. Anlam da “onlara her şeyi sınıf sınıf grup grup toptasaydık” olur. Bu Mücâhid’in görüşüdür. Ebû Ubeyde ve İbn Kuteybe de bu kanaati seçmişlerdir.

İkincisi; Yine “kabil” in çoğuludur, fakat kefil demektir. O takdirde anlam “her şeyi onlara toptasak da senin dediğinin doğruluğuna kefil olsalar” demektir. Ferrâ da bunu seçmiştir. Ona itiraz edilmiş, “Meleklerin inmesine ve ölümlerin konuşmasına iman etmezlerse, senin sözün demek olan kefaletle hiç iman etmezler. Buna da o toptanan şeyler kefil olsa da konuşmayan şeyler konuşsa, bu da apaçık âyet olurdu”, diye cevap vermişlerdir.

Üçüncüsü; O, karşılamak anlamındadır; o takdirde mâna: “Her şeyi onlara toptasak da onlarla karşılaşsalar” olur. Bunu İbn Zeyd demiştir. Ebû Zeyd de şöyle söylemiştir. “Lekîtu fulânen kibelen ve kabelen ve kubulen ve kabilen ve kabeliyyen ve mukabeleten”, denir ki tamamı aynıdır. Anlamı yüzyüze gelmektir. Ebû Ali de demiştir ki: Ebû Zeyd’in ifadesine göre Kur’ân’daki bu kelimeler lafızları farklı olsa da aynı anlamdadır.<sup>322</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî, İbn Âmir ile ilgili âyetle geçen kelimenin okunuşunda aynı kıraati nakletmişlerdir. Kelimenin farklı okunuşundaki mânaları aynı şekilde izah etmişlerdir. Müfessir ve dilcilerin görüşlerine yer vererek oluşan anlam hakkında yorum yapmışlardır.

<sup>321</sup> Mâverdî, en-Nüket ve’l-uyûn, II, 157-158.

<sup>322</sup> İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l-mesîr, II, 67.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde قُبُلًا “kubulen” kelimesi ile ilgili olarak Nâfi‘, İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer’in “kaf”ı meksur “be”yi meftuh “kubelen” şeklinde okuduklarını ifade etmiştir.<sup>323</sup>

Mâverdî’nin *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde, İbn Âmir’e kıraat atfı ile ilgili 3. örneğimiz Kehf sûresi 74. âyeti örnek verebiliriz.

فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي بِغَيْرِ نَفْسٍ لَّقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا

“Yine yola koyuldular. Nihâyet bir erkek çocukla karşılaştıklarında adam (hemen) onu öldürdü. Mûsâ, “Bir cana karşılık olmaksızın suçsuz birini mi öldürdün? Andolsun çok kötü bir iş yaptın!” dedi.”<sup>324</sup>

İbn Kesîr, Ebû Amr, Nâfi“zâkiyyeten” زَاكِيَّة okumuşlardır.

İbn Âmir, Hamza, Âsım ve Kisâî aynı kelimeyi “elif”siz “zekiyyeten” زَكِيَّة okumuştur.

Bu kıraatler neticesinde iki kanaat oluşmuştur.

Birincisi bunların mânaları aynıdır. Bunun üzerine altı görüş bildirilmiştir.

1. Katâde’ye göre tövbe eden anlamındadır.

2. İbn Îsâ’ya göre temiz anlamındadır.

3. Müfessirlerin çoğunluğuna göre ziyadeleşen demektir. Şair Nâbiğa (ö. 65/685) şöyle söylemiştir; *وان قدمت عاد لك الزكاء* “Neyi de önden gönderirsen sana artarak gelir.”

4. İbn Abbas’a göre Müslüman anlamındadır ve öldürülen kişi yetişkin biridir.

5. Ebû Amr’a göre kanı helal olmayan biridir.

6. Saîd b. Cübeyr’e göre hiç kusuru olmayan biridir.

İkinci kanaat iki kıraat arasında mâna farkı vardır ve hakkında üç görüş vardır.

1.Ebû Ubeyde’ye göre “ez-zâkiyyetu” الزَاكِيَّة vucudtadır. “ez-zekiyyetu” الزَكِيَّة ise dindedir.

2.Sa’leb’e göre “ez-zekiyyetu” الزَكِيَّة isminde “ez-zâkiyyetu” isiminden daha çok mubalağa vardır.

3.Ebû Amr’a göre “ez-zâkiyyetu” الزَاكِيَّة hiç günah işlememiş, “ez-zekiyyetu” الزَكِيَّة ise günah işleyip tevbe eden ve bağışlanandır.<sup>325</sup>

İbnü’l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde İbn Âmir’e yapılan atıfla ilgili olarak aynı âyette *E katelte nefsen zekiyyeten biğayri nefsi* “E katelte nefsen zekiyyeten biğayri nefsi” Kûfe halkı ve İbn Âmir elif olmaksızın ve “ye”yi teşdîd ile “zekiyyeten” okumuşlardır. Kalanlar elifli ve

<sup>323</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 56.

<sup>324</sup> el-Kehf 18/74.

<sup>325</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 327-330.

şedde olmaksızın “*zâkiyeten*” şeklinde okumuşlardır. İkisi de lugattır. “*Kâsiye*” ve “*kasiyye*”de olduğu gibi. Bunda altı yorum vardır.

1.Tevbe edendir. İbn Abbâs’tan tevbe edendir dediği nakledilmiştir. Dahhak da aynı görüştedir.

2.Müslümandır, bu da İbn Abbâs’tan nakledilmiştir.

3.Hata yapma dönemine girmemiş temiz masum çocuktur, bu da Saîd b. Cübeyr’in görüşüdür.

4.Gelişmekte olan çocuktur, bu da Katâde’nin görüşüdür. İbn Enbârî de gücü kuvvetli şeklinde açıklamıştır.

5.Ebû Ubeyde’ye göre “*zekiye*” temiz anlamındadır.

6.Zeccâc’a göre “*zekiye*” ölümünü gerektirecek bir şey olmayan kimsedir.

Bazıları “*zekiyye*” ile “*zâkiye*”de fark görmüşlerdir. Ebû Amr b. Alâ’dan şöyle nakledilmiştir. “*zâkiye*” Hiç günah işlemeyen, “*zekiyye*” ise günah işleyip tevbe edendir. Ebû Ubeyde, “*zâkiye*” bedende “*zekiyye*” dinde olur demiştir.<sup>326</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî aynı kıraat lafızlarıyla bir kelimenin iki farklı okunuşunu belirtmişlerdir. Farklı anlamları örneklerle izah etmişlerdir. Müfessirler ve dil uzmanlarının görüşlerine yer vermişlerdir.

Pâlûvî ise *Zübdetü’l-irfân* adlı eserinde زَكِيَّة “*zekiyyeten*” ifadesi için Nafi’, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Câ’fer ve Ruveys زَاكِيَّة “*zâkiyeten*” şeklinde okuduğunu aktarmıştır. Hem kıraat-i aşere hemde râvilerine yer vermiştir.<sup>327</sup>

## 2.1.16. Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân’a<sup>328</sup> (ö. 242/857) Atıfta Bulunma Yöntemleri

<sup>326</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III, 98-100.

<sup>327</sup> Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 86.

<sup>328</sup> İbn Beşîr b. Zekvân (173/789) tarihinde Şam’da dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû Amr, nisbesi Behrânî’dir. Mukri-u Dimaşk, İmâmu’l-Câmi olarak şöhret bulmuştur. Kıraatini Eyyûb b. Temîm’den ve diğer başkalarından almıştır. Hârûn b. Mûsâ el-Ahfeş, İbn Mûsâ es-Sûrî (ö. 307/919), Muhammed b. el-Kâsım el-İskenderânî (ö. ?), Ahmed b. Yûsuf et-Tağlebî (ö. 237/852) ondan kıraat okuyan öğrencileridir. Hadis ile ilgilenmiş, İbnü’l-Velîd (ö. ?), Irâk b. Hâlid (ö. ?), Süveyd b. Abdülazîz (ö. ?), Velîd b. Müslim (ö. ?), Veki b. el-Cerrâh’tan ö. 197/812 hadis tahsil etmiştir. Oğlu Ebû Ubeyde, İsmâil b. Kıyrat (ö. ?), Abdullah b. Muhammed b. Müslim el-Makdisî (ö. ?), Muhammed b. İshâk (ö.236/851), Ebû Hâtım er-Râzî, Ebû Zûr’a er-Râzî, Ebû Zûr’a ed-Dimaşkî ondan hadis öğrenmiş, hadis naklinde bulunmuştur. Ebû Dâvûd ve İbn Mâce onun hadislerini Sünen’lerine almıştır. Ebû Hâtım onun için saduk nitelemesinde bulunmuştur. Kıraat-i seba imamlarından İbn Âmir’in meşhûr iki râvisinden biridir. Kıraatteki rumuzu (م ) dir. (242/857) yılında Şam’da ölmüştür. bk. Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâ*, I, 198-

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde İbn Zekvân'a kıraat atfı ile ilgili Beled suresi on üçüncü âyette şu bilgileri vermiştir:

فَكَ رَقَبَةً

"O tutsak bir boynu çözmek (köle azat etmek) tir."<sup>329</sup>

Bu âyette İbn Kesîr, Ebû Amr, Abdülvâris nakli hariç-Kisâî, Dâcûnî (ö. 324/936) de İbn Zekvân'dan naklederek "kâf"ın fethi ile mansup olarak "rakabeten", "hemze"nin ve "mim"ın fethi, "tı"nın sukunu ve "elif"siz olarak "ev et'ame" okumuşlardır. Âsım, İbn Âmir, Nâfi' ve Hamza, ref ile "fekkü" cer ile "rekabetin", "elif"le de "ev it'âmun" okumuşlardır. "fekkü rakabetin" Boynu esaret boyunduruğundan kurtarmaktır. Salıverdiğin her şeye "fek" denir. Kim fiil kalıbı ile "fekke rakabeten" okursa o yokuşa dalmayı fiille tefsir etmiş olur.<sup>330</sup>

Değerlendirme: İbnü'l-Cevzî, İbn Zekvân'a kıraat atfı yaparak kelimenin farklı okunuşunu izah etmiştir. Mâverdî, bu âyette kıraat bilgisi vermemiştir.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde فَكَ رَقَبَةً "fekkü rakabetin" ifadesini İbn Kesîr, Ebû Amr ve Kisâî'nin "kâf"ı meftuh ve tenvinli "te"yi mansup olarak "fekke rakabeten" şeklinde okuduğunu belirtmiştir. Ayrıca İbn Kesîr, Ebû Amr ve Kisâî'nin "ev it'âmun" ifadesini ikinci "hemze"yi meftuh "elif"siz "mim"ide tenvinsiz meftuh "ev et'ame" olarak okuduğunu ifade etmiştir.<sup>331</sup>

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* adlı eserinde İbn Zekvân'a kıraat atfı ile ilgili ikinci örnek Beyyine sûresi yedinci âyette şu bilgileri vermiştir:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ

"Şüphesiz, iman edip, salih ameller işleyenler var ya; işte onlar yaratıkların en hayırlısıdır." <sup>332</sup>

"Ülâike hum hayrul beriyyeh": Nafi', İbn Zekvân da İbn Âmir'den iki yerde de "hemze"yle (beriy'e) okumuşlardır. Diğerleri ise ikisinde de "hemze"siz okumuşlardır. İbn Kuteybe, "halk": Yaratılmış mânasınadır, demiştir. Araplar ve kurraların çoğu, dilde çok kullanılması hasebiyle bu kelimeyi "hemze"siz okumuşlardır. O, "mef'ûle" mânasında "fa'île" veznindedir. Bazıları da onun "bereytü'l-ûde" (çubuğu yonttum) sözünden alındığını iddia ederler, bazıları da onun toprak mânasına olan "bera"dan alındığını iddia ederler ki:

201; Tayyar Altıkulaç, "İbn Zekvân, Ebû Amr", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1999, XX, 462.

<sup>329</sup> el-Beled 90/13.

<sup>330</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 448-449.

<sup>331</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 144.

<sup>332</sup> el-Beyyine 98/7.

Toprakta yaratılmış demek olur. Bunun için de “hemze”sizdir derler. Zeccâc da şöyle demiştir: Eğer toprak mânasına olan “bera”dan gelseydi, “hemze”li olmazdı; o “bereallahul halka” (Allah mahlukatı yarattı) kavlinden türemiştir. Hattâbî (ö. 388/998) de şöyle demiştir: “beriyye”nin aslı “hemze”lidir, ancak onu terketmede uzlaşmışlardır.<sup>333</sup>

Değerlendirme: İbnü'l-Cevzî, İbn Zekvân'a kıraat atfı yapmış kelime kökü ve farklı mânalar üzerinde durmuştur. Mâverdî, İbn Zekvân'a bu âyette kıraat atfı yapmamıştır.

### 2.1.17. Hişâm b. Ammâr b. Nusayr'a<sup>334</sup> (ö. 244/858) Atıfta Bulunma Yöntemleri

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsîrinde İbn Âmir'in râvisi Hişâm için kıraat atfı olarak Necm süresi onbirinci âyeti örnek verebiliriz:

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى

“Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı.”<sup>335</sup>

Ebû Ca'fer, Hişâm da İbn Âmir'den, Eban da Âsım'dan naklederek, “zel”in teşdidi ile “ma kezzebe”, kalan kurra şeddesiz olarak okumuşlardır. Şeddeli okuyan “Gözünün gördüğünü gönlü yalanlamadı”, demek istemiştir. Şeddesiz okuyan da “Gönlü görmediği şeyi gördü zannetmedi, aksine gönlü onun gördüğünü tasdik etti.” demiştir. Gören hakkında iki kanaat vardır:

1.İbn Abbas, Enes (ö. 93/711), Hasen ve İkrime'ye göre; O azîz ve celîl olan Allah'tır demişlerdir.

2.İbn Mes'ud ve Hz. Âişe'ye (ö. 58/678) göre; O Cebrail'i yaratıldığı suretinde görmüştür, demişlerdir.<sup>336</sup>

<sup>333</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 476.

<sup>334</sup> İbn Nusayr b. Meysere (153/770) yılında Şam'da dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû'l-Velîd, nisbesi Zaferî'dir. Şam halkının şeyhi, hatîbi, muhaddisi, mukrîsi ve müftüsü olarak şöhret bulmuştur. Kıraatini Irâk b. Hâlid, Eyyûb b. Temîm'den (ö. 131/749) almıştır. Mâlik b. Enes, Müslim b. Hâlid ez-Zencî (ö. ?), Yahyâ b. Hamza (ö. ?), İsmâil b. Ayyâş, Süfyân b. Uyeyne, İbn Hişâm es-Sakafî (ö. ?) gibi âlimlerden hadis tahsil etti. Ebû Ubeyd, Ahmed b. Yezîd Hulvânî (ö. 250/864), Hârûn b. Mûsa el-Ahfeş, Ebû Ali İsmâil b. el-Huveyris (ö. ?) kendisinden kıraat okumuşlardır. Ebû Ubeyd, Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ondan hadis naklinde bulunmuştur. Buhârî *Sahih*'ine, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce *Sünen*'lerine onun hadislerini almıştır. Yahyâ b. Maîn onun için sika, Dârakutnî, sadûkun, kebîru'l-mahal tabirlerini kullanmıştır. Kıraatteki rumuzu ( ٢ ) dir. (244/858) yılında Şam'da irtihal etmiştir. bk. Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâ*, I/194-198; Tayyar Altıkulaç, “Hişâm b. Ammâr”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1998, XVIII, 151.

<sup>335</sup> en-Necm 53/11.

<sup>336</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 186.

Mâverdî *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde aynı âyetle ilgili olarak iki farklı kırat vardır;

Birincisi, isim belirtmeksizin, “*ma kezebe*” şeklinde şeddeli okuyanlara göre “*Gözün gördüğünü kalbi inkâr etmedi*” demiştir.

İkincisi yine isim belirtmeksizin “*ma kezebe*” şeklinde şeddesiz okuyanlara göre suyu serab olarak görme gibi tevehhum olarak değil aksine kalbin gördüğünü tasdikidir. Bu durumda mâna “*Gönül görmediği şeyi gördü vehmine kapılmadı, aksine kalbi onun gördüğünü tasdik etti.*” olur.<sup>337</sup>

Değerlendirme: İbnü'l-Cevzî âyetin okunuşundaki iki kıraat farkını Hişâm ve diğer kurraları kaynak göstererek atıf yapmıştır. Mâverdî ise *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde aynı âyetle ilgili olarak iki kıraatı “şeddeli okuyanlara göre ve şeddesiz okuyanlara göre” şeklinde aktarmış fakat isim vermemiştir.

#### 2.1.18. Âsım b. Behdele'ye<sup>338</sup> (ö. 127/745) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdî *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat imamlarından Âsım ile ilgili kıraat atıflarına örnek olmak üzere; En'âm sûresi 57. âyeti örneklendirebiliriz.

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّنْ رَبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنَّ الْخُكْمَ لِلَّهِ يَقْضُ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ

<sup>337</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 391-394.

<sup>338</sup> Âsım b. Ebî'n-Nücûd el-Esedî (40-60/660-680) tarihinde Kûfe'de dünyaya gelmiştir. Kûfe'lilerin mevlâsıdır. Künyesi Ebû Bekir, nisbesi Kûfî'dir. Esedî nisbesiyle de anılmıştır. Kıraat-i seb'a imamlarındandır. Doğru olan görüşe göre babası Behdele'dir. Ebû Abdurrahman es-Sülemî vasıtasıyla Ali b. Ebû Talip kıraatini, Zîr b. Hubeyş vasıtasıyla da Abdullah b. Mes'ûd kıraatini tahsil etmiştir. Bu iki kıraat âlimin yanı sıra Mus'ab b. Sa'd, Ebû Vâil ve daha birçok tabiûndan hadis naklinde bulundu. Hâris b. Hasan el-Bekrî ve Rifâa b. Yesribî et-Temîmî'den (ö. 44/664) rivâyette bulunduğu da ifade edilmektedir. Süleyman et-Teymî (ö. 143/761), Atâ b. Ebû Rebah, Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/719), Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Bekir Şu'be, Ebû Amr b. Alâ kendisinden hadis naklinde bulunmuştur. Ebû Amr b. Alâ, Hamza b. Habîb, Ebû Bekir b. Ayyâş, Hafs b. Süleyman, Halil b. Ahmed, el-A'meş ondan kıraat öğrenmişlerdir. Hocasından sonra kıraat okutma makamına geçmiştir. Kıratı, ilim ve üstün ahlakı ile tebarüz etmiştir. Sesinin güzelliği ve Kur'ân tilâvetinde insanların en iyisi idi. Ahmed b. Hanbel onun için sika, Racülün sâlih değerlendirmesinde bulunurken, Ebû Hâtım saduk demiştir. İclî ondan Sâhib-u sünne ve'l-kıraat olarak bahsetmiştir. Kıraattaki rumuzu ( ن ) dur. Meşhûr râvileri Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş (ö. 193/809) ve Hafs b. Süleyman'dır. (ö. 180/796). Âsım (127/745) yılında Kûfe'de ölmüştür. bk. Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 88-94; Mehmet Ali Sarı, “Âsım b. Behdele”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1991, III, 475-476.

“De ki: “Şüphesiz ben, Rabbinden (gelen) kesin bir belge üzereyim. Siz ise onu yalanladınız. Sizin acele istediğiniz azap benim elimde değil. Hüküm yalnızca Allah'a aittir. O, hakkı anlatır. O, hakkı batıldan ayırt edenlerin en hayırlısıdır.””<sup>339</sup>

Âyette geçen **يَقْصُ الْحَقَّ** “Allah hakkı anlatır.” ifadesini Nâfi‘, İbn Kesîr ve Âsım, “sad” harfiyle, haber vermek mânasındaki **قَصَصَ** “kasasun” isminden türemiş olan **يَقْصُ** “yekussu” fiiliyle okumuşlardır.

Kalan kıraat imamları datla **القضاء** “el-kadâu” kelimesinden, hüküm vermek mânasına gelen **يَقْضِي** “yakdî” fiiliyle okumuşlardır. Bu da hakkı yerine getirmek tamamlamak, itmâm etmek mânasına gelir.<sup>340</sup>

İbnü’l-Cevzî *Zâdü’l-mesîr* adlı tefsirinde Âsım’la ilgili aynı âyet için şu bigileri vermiştir.

**يَقْصُ الْحَقَّ** “yekussu’l-hakka” ifadesini İbn Kesîr, Âsım ve Nâfi‘, “sad”ın teşdidi ile “yekussu’l-hakka” okumuşlardır ki “kasas”tan gelir, anlamı da “O nun haber verdiği her şey haktır.”

Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî de “kaza” kökünden gelmek üzere “yakdî’l-hakka” şeklinde okumuşlardır. Bu durumda da anlam: “Allah hak hüküm verir.” olur.<sup>341</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî kıraat farklılıklarını kıraat imamı Âsım’ın ismini vererek ve **قَرَأَ عَاصِمَ** şeklinde kıraat lafızını kullanarak kaynak göstermişlerdir. Aynı kıraat imamlarına atıf yapmışlardır. Oluşan farklı mânalar üzerinde durmuşlardır.

Pâlûvî ise *Zübdetü’l-irfân* adlı eserinde **يَقْصُ الْحَقَّ** “yekussu’l-hakka” ifadesini Nafi‘, İbn Kesîr, Âsım ve Ebû Ca‘fer **يَقْصُ الْحَقَّ** “yekussu’l-hakka” şeklinde okuduğunu bildirmiştir. Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ya‘kûb ve Halef **يَقْضِي الْحَقَّ** “yakdî’l-hakka” şeklinde okuduklarını beyan etmiştir.<sup>342</sup>

Kıraat imamı Âsım’ın okuyuşuna örnek olmak üzere ikinci örneğimiz Mâverdî’nin *en-Nüket ve’l-uyûn* adlı tefsirinde, Â’raf süresi iki yüz birinci âyettir;

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ

“Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhal Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini

<sup>339</sup> el-En’âm 6/57.

<sup>340</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, II, 121.

<sup>341</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, II, 36.

<sup>342</sup> Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 54.

açarlar.”<sup>343</sup> âyetinde geçen **إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ** “Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman” ifadesi için

1.Nâfi‘, Âsım, İbn Âmir ve Hamza **طائف** “*tâifun*” olarak okumuşlardır.

2.Diğer kıraat imamları **طيف** “*tayfun*” olarak okumuşlardır.

İki kıraat arasında ki farkla ilgili olarak iki kanaat vardır:

Birincisi: Lafızlar farklı olsa da anlam aynıdır. Buna göre âyet için dört yorum yapılmıştır.

1.İnsana hayal gibi görünen şeylerdir.

2.Ebû Amr’a göre vesvesedir.

3.Mücâhid’e göre öfkedir.

4.Saîd b. Cübeyr’e göre korkudur.

İkincisi: İki kelime birbirinden farklıdır. **الطائف** “*et-tayfu*” kötü düşünceler, **الطائف** “*et-tâifu*” ise insanın başına dolanan her şeydir.<sup>344</sup>

İbnü’l Cevzî *Zâdü’l-mesîr* adlı tefsirinde aynı âyetle ilgili olarak şu bilgileri vermiştir. **إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ** “*Bir vesvese dokunduğu zaman*” ifadesi için İbn Kesîr, Ebû Ubeyde ve Kisâî, “*elif*” olmaksızın “*tayfun*” okumuşlardır. Nâfi‘, Âsım, İbn Âmir ve Hamza da “*elif-i memdûde*” ve “*hemze*”li “*tâifün*” okumuşlardır. İbn Abbâs, İbn Cübeyr, Cahderî ve Dahhak “*ye*”yi teşdid ile ve “*elif*” olmaksızın “*tayyifün*” okumuşlardır. “*tayyif*” ile “*tâif*” aynı anlamda mıdır değildir bununla ilgili iki kanaat vardır:

Birincisi: Onlar aynı anlamdadır, bunlar da hayal gibi, gözünün önünden geçen şeydir. Bunu Ferrâ açıklamıştır. Ahfeş de “*tayf*” Arap dilinde “*tâif*”ten daha fazladır, demiştir. Şâir de şöyle demiştir:

*Ey halkım, o uzaktaki baygın ve nazlı bakışlı*

*Kadının hayali (tayfi) ne kadar da güzeldi.*<sup>345</sup>

Diğeri: Ebû Amr’a göre; “*tâif*”, bir şeyin etrafında dolaşan ve tavaf edendir. “*tayf*” ise iğvâ, vesvese, akıldan geçen hatıralardır. İbn Abbas’ın şöyle dediği nakledilmiştir: “*tâif*”, Şeytan’ın fitidir; “*tayf*” ise öfkedir. İbn Enbârî’de şöyle demiştir: “*tâif*”, “*tayf*”ten gelir, “*fail*”

<sup>343</sup> el-Â’râf 7/201.

<sup>344</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, II, 289.

<sup>345</sup> Şiir ve metin tercemelerinde Avnullah Enes Ateş’in ve Abdülvehhab Öztürk’ün yaptıkları çeviri ve katkılardan da istifade edilmiştir. bk. İbnü’l-Cevzî, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri Zâdü’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr*, trc. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul 2015.; Mâverdî, *Mâverdî Tefsiri en-Nüket ve’l-uyûn tefsîru’l-Mâverdî*, trc. Avnullah Enes Ateş, Beka Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2022.

veznindedir. “*tayf*” de dil uzmanlarına göre Şeytan’ın dürtüsüdür. Mücahit de onun öfke olduğunu söylemiştir.

“*iyi düşünürler*” Bununla ilgili de 3 yorum vardır.

1.Mücahid’e göre; Günahlara niyet ettikleri zaman Allah’ı iyice düşünür, onları işlemezler.

2.Zeccâc’a göre; Allah’ın onları açıkladığı delil ve hüccetleri iyi tefekkür ederler.

3.Allah’ın gazabını iyi düşünürler. Anlam da “*Şeytan onları helal olmayan şeye sürüklediği zaman Allah’ın gazabını düşünür geri çekilir ve düşünmekle hatalarını hemen görürler.*”<sup>346</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî kıraat imamı Âsım’la ilgili kıraat farklılığını aynı ifadelerle eserlerine almış, kelime anlamları üzerinde durmuştur. Ayrıca İbnü’l-Cevzî şiirle mânâyı pekiştirmiştir.

Pâlûvî ise *Zübdetü’l-irfân* adlı eserinde طائف “*tâifun*” ifadesini İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî ve Ya’kûb “*ta*” ile “*fe*” arasında “*elif*” ve “*hemze*” olmaksızın “*ya*”yı da sâkin olarak طيف “*tayfun*” şeklinde okuduklarını ifade etmiştir.<sup>347</sup>

Mâverdî’nin *en-Nüket ve’l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat imamı Âsım ile ilgili üçüncü örneğimiz Kehf sûresi 34. âyettir;

وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا

“*Derken onun büyük bir serveti oldu. Arkadaşıyla konuşurken ona dedi ki: “Benim malım seninkinden daha çok. Adamlardan yana da senden daha üstünüm.”*”<sup>348</sup> âyetinde geçen

وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ “*Derken onun büyük bir serveti oldu*” ifadesinde:

1.Âsım, ث ve م harflerini meftuh ثَمَرٌ “*semerun*” olarak okumuştur.

2.Ebû Amr, ث harfi mazmum, م harfi cezimli ثَمْرٌ “*sümrun*” olarak okumuştur.

3.Kalan kıraat imamları da “*se*” ve “*mim*” harfi mazmum ثَمْرٌ “*sümürun*” olarak okumuştur.

“*se*” harfinin mazmum ve meftuh okunmasıyla oluşan farklı iki kıraat için 2 kanaat vardır.

1.İkisinin mânası birdir. Buna üç yorum yapılmıştır:

<sup>346</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, II, 181-182.

<sup>347</sup> Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 63.

<sup>348</sup> el-Kehf 18/34.

Birincisi, Katâde'ye göre kelime altın gümüş mânâsıdır. Zira ziyadeleşen mallardandır.

İkincisi, İbn Abbas'a göre bu kelime farklı gruplardan oluşan çok maldır. Zira bu malların artması daha çoktur.

Üçüncüsü, İbn Zeyd'e göre bu nemalanıp artan sermayedir. Zira nemalanmada malın artması vardır.

2.Bu iki kelimenin mânâsı farklıdır. Farkla ilgili dört yorum vardır.

Birincisi, Meftuh okunursa “*semerun*” isminin cemisidir. Mazmum okunursa “*simârun*” isminin cemisidir.

İkincisi, meftuh okunursa hurmanın yemişleri anlaşılır. Mazmum okunursa bütün malları kapsar.

Üçüncüsü, meftuh okunursa geliri aslından türeyen ürünler anlaşılır. Mazmum okunursa geliri başka şeylerden olan ürünler anlaşılır.

Dördüncüsü, İbn Zeyd'e göre mazmum okunursa asıl, meftuh okunursa fer anlaşılmaktadır.<sup>349</sup>

İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesir* adlı tefsirinde kıraat imamı Âsım'ın okuyuşu ile ilgili olarak aynı âyette şu bilgileri vermektedir.

“*Onun vardı*”: Yani kâfir kardeşin vardı, “*semer*”: İbn Kesîr, Nâfi ‘, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî, ikisinde de mazmum olarak “*ve kane lehu sümür*” “*ve uhîta bi sümürîhi*” okumuşlardır. Âsım ise ikisinde de meftuh olarak “*ve kâne lehu semer*” ve “*ve uhîta bisemerîhi*” okumuştur. Ebû Amr da bir ötre ve sâkin “*mim*”le “*sümrr*” ve “*bisümrihi*” okumuştur. Ferrâ da “*se*” ve “*mim*”i meftuh “*semer*”; yenen şeydir, ötre ile “*sümür*” ise maldır demiştir. İbn Enbârî meftuh “*semer*”: birinci çoğuldur. Ötre ile “*sümür*” ise “*semer*”in çoğuludur. “*semer*” ve “*sümür*” denir, tıpkı: “*esed* ve “*üsüd*” gibi. “*sümür*”ün “*simarın*” çoğulu olması da mümkündür, zira: “*himar*” ve “*humur*”, “*kitap*” ve “*kütüp*” denir. Kim mazmum okursa: “*sümür*” daha kapsamlıdır, çünkü yenen meyveye de toplanan mala da ihtimali vardır, der. Ebû Ali el-Fârisî şöyle demiştir: Ebû Amr'ın “*sümür*” okumasında “*simar*” ın cem'i olması caizdir, tıpkı “*kitap*” ve “*kütüp*” gibi. Bazen sâkin olarak: “*kütb*” de denilir. “*sümür*” ise “*semere*”nin çoğulu olması caizdir, tıpkı “*bedene*” ve “*büdn*,” “*haşebe*” ve “*huşb*” gibi. “*sümür*”ün “*unuk*” ve “*tunûb*” gibi tekil olması da caizdir.

Müfessirler mazmum “*sümür*” kıraatinde üç kanaat bildirmişlerdir:

Birincisi: İbn Abbas'a göre: O, mal çeşitlerinden çok maldır.

İkincisi: O altın ve gümüşdür. Bu da Mücahit'e göredir.

<sup>349</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 305-306.

Üçüncüsü: o “*semere*”nin cemîsidir. Zeccâc: “*semere*”, “*simar*” ve “*semer*”, denilir demiştir.

Eğer: “İki bahçe denildikten sonra meyveden sözetmenin ne faydası vardır; bahçe sahibinin az çok meyvesi olur?” denilirse bunun üç cevabı vardır:

Birincisi: İbn Abbas’a göre; Toprağın mülkiyeti onun değildi, sadece meyve onundu.

İkincisi: İbn Enbârî’ye göre; Meyveden bahsedilmesi onun iki bahçeden ve diğerlerinden çok meyveye sahip olduğunu gösterir.

Üçüncüsü: Biz, meyveden kasıt çeşitli mallar olduğunu ve onun altın ve gümüş olduğunu söylemiştik; bu ise yenen meyveye zıt bir şeydir; buna Ebû Ali el-Fârîsî şöyle ifade etmiştir: Kim o altın ve gümüşdür, derse, böyle “*sümür*” denilmesi, hayra yormak içindir; çünkü meyve sahibinde bir gelişme olduğunu gösterir. Burada onun mahsül olması altın ve gümüşe daha çok benzemektedir. Bunu da “*Meyvesi kuşatıldı, sabahleyin infak ettiği şeye ellerini oğuşturmaya başladı*” kavli destekler; çünkü infak gümüşten (paradan) olur ağaçtan olmaz.<sup>350</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî Âsım’a kırat atfı ile ilgili olarak aynı lafızları kullanarak kaynak göstermişlerdir. Sonrada kelimenin Arap dilinde kullanımı ile ilgili örnekler vermişlerdir.

Pâlûvî ise *Zübdetü’l-irfân* adlı eserinde ثَمْر “semerun” ifadesini Âsım, Ebû Câ’fer ve Ya’kûb ثَمْر “semerun” şeklinde, Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Halef ثَمْر “sümürun” şeklinde, Ebû Amr ثَمْر “sümrun” şeklinde okuduğunu belirtmiştir.<sup>351</sup>

## 2.1.19. Ebû Bekir Şu’be el-Kûfî’ye<sup>352</sup> (ö. 193/809) Atıfta Bulunma Yöntemleri

<sup>350</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 83-84.

<sup>351</sup> Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 84.

<sup>352</sup> İbn Sâlim el-Esedî el-Kûfî, Hârûn el-Hâtem’e göre (95/713) yılında dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû Bekir, nisbesi Esedî’dir. Kıraatini Âsım’dan üç defa Kur’ân-ı Kerîm’i hatmetmek süretiyle almıştır. Aynı şekilde Atâ b. es-Sâib (ö. 136/753), Eslem el-Minkârî (ö. ?)’den arz usûlüyle kıraat eğitimi almıştır. Kıraat ilmine derin vukufiyeti, ilim ve amelinin çokluğu ile temayüz etmiştir. Kıraat konusunda huccet, en çok güvenilen biri olmuştur. Ebû’l-Hasen el-Kisâî, Yahyâ el-Uleymî (ö. 243/857), Ya’kûb el-A’sâ (ö. ?), İbn Sâlih el-Burcumî (ö. 230/845), İbn Ebû Hammâd (ö. ?), ed-Dûrî, İbn Muhammed el-Esedî (ö. ?) ondan kıraat öğrenmiştir. Hadisle de ilgilenmiş hocası Âsım, Ebû İshâk, Süleyman el-A’mes, Hişâm’dan hadis öğrenmiştir. Kendisinden de İbn Mübârek, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), Ahmed b. Hanbel, Ebû Kureyb (ö. 248/863), İbn Muhammed et-Tanâfisî (ö. 205-820), İbn Abdülcebbâr el-Utâridî (ö.272/886), Ebû Hişâm er-Rifâî (ö. 248/863) hadis naklinde bulunmuştur. Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel onun için sika, sâhibu’l-Kur’ân değerlendirmesinde bulunmuştur. Kıraateki rumuzu

Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde Ebû Bekir Şû'be ile ilgili Ahkaf sûresi 4. Âyeti örneklendirebiliriz;

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَوَاتِ إِيْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“De ki: “Allah’ı bırakıp da taptıklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin, yeryüzünden neyi yaratmışlardır? Yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var? Eğer doğru söyleyenler iseniz bundan önceki bir kitap yahut bir bilgi kalıntısı olsun getirin bana!””<sup>353</sup>

Âyetinde geçen **أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ** “yahut bir bilgi kalıntısı” ifadesi ile ilgili olarak Hasen ve bir grup, “elif”siz “eseretin” okumuştur.

Cumhur “*esâretin*” okumuştur. Bununla ilgili beş görüş vardır:

Birincisi: Yahyâ’ya (ö. 203/818) göre o, ilimden bir rivâyettir.

İkincisi: Ebû Bekir b. Ayyâş’a göre o, izdir. Şâir şöyle söylemiştir:

وَذَاتِ أَثَارَةٍ أَكَلَتْ عَلَيْهَا نَبَاتًا فِي أَكْمَتِهِ قَفَارًا

Yani yağın izidir.

Üçüncüsü: Mücâhid’e göre, başkalarından kalan ilimdir.

Dördüncüsü: İlmî gayrettir, çünkü ictihad ilimledir denmiştir.

Beşincisi: İlimde tartışmalara hamledilir.

**أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ** “*eseretin min ilmin*” okuyanlara göre beş görüş vardır:

Birincisi: İbn Abbâs’ın Hz. Peygamber’den (s.a.v.) rivâyetine göre o bir çizgidir.

İkincisi: İkrime’ye göre o, ilimden mirasdır.

Üçüncüsü: Katâde’ye göre o, özel bir ilimdir.

Dördüncüsü: Atiyye’ye (ö. 121/739) göre o, İlim bakiyesidir.

Beşincisi: Hasen’e göre o, ortaya çıkaranın yaydığıdır.<sup>354</sup>

İbnü’l-Cevzî’nin *Zâdü’l-mesîr* adlı tefsirinde aynı âyetle ilgili şu bilgiler verilmiştir:

De ki: “Gördünüz mü? Bana bir kitap getirin.” Âyette kısaltma vardır, takdiri: “Eğer yaratılanlar içerisinde ilahlarını yaptığı bir şey olduğunu iddia ederlerse, bana bir kitap getirin de. “Bundan önce”: yani Kur’ân’dan önce, içinde putlarınızın Allah’ın ortakları olduğuna ilişkin delil bulunan bir kitap getirin.” Bunda üç kanaat vardır.

Birincisi: O, çıkaranın yaydığı şeydir. Bu Hasen’in kanaatidir.

(ص) tır. (193/809) yılında Kûfe’de ölmüştür. bk. Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâ*, I, 134-138; Tayyar Altıkulaç, “Ebû Bekir b. Ayyâş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994, X, 109-110.

<sup>353</sup> el-Ahkâf 46/4.

<sup>354</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 271.

İkincisi: Evvelkilerden rivâyet edilen ilim mirasıdır. İbn Kuteybe böyle söylemiş, Ferrâ ile Ebû Ubeyde buna katılmıştır.

Üçüncüsü: İlimden bir alamettir. Bu da Zeccâc'ın ifadesidir.

İbn Mes'ûd, Ebû Rezin, Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) ve Ya'kup "se"yi meftuh "şeceretin" vezninde "eseretin" okumuşlar sonra da mânası hakkında üç yorum yapmışlardır.

1.O, çizgidir, bunu da İbn Abbâs söylemiş ve devamla o Arapların yere çizdikleri bir çizgidir, Ebû Bekir b. Ayyâş da: O fallâ (kuşun uçuşması) ile ilgili bir çizgidir, demiştir.

2.O, başkalarından tevarüs eden ilimdir.

3.O, özel bir ilimdir. Bu Katâde'nin kanaatidir.

Übey b. Kâ'b, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Hasen, Katâde, Dahhak ve İbn Ya'mur, "se"yi sâkin ve "elif" olmaksızın "nazratin" vezninde "esretin" okumuştur.

Ferrâ da demiştirki: "esâretin" ve "eseretin" şeklinde okunmuştur ki bunlar da geçerli lugatlerdir. Hepsinin mânası: İlim kalıntısıdır. Eskilerin kitaplarından nakledilen bir şey derler. Kim "esâretin" okursa, semahat ve şecaat vezninde olur; kim de "eseretin" okursa, onu eserden getirmiş olur. Kim de "esretin" okursa, "hatfe" ve "recfe" vezninde olur.

Yezîdî şöyle söylemiştir: "esâre": Kalıntıdır, "esere" de "eserehu", "ye'süruhu"nun mastarıdır ki bir şeyi zikredip rivâyet etmektir. Me'sur hadis de ondan gelir.<sup>355</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî, Ebû Bekir Şu'be'yi kaynak göstermiş anlama etki ile ilgili âlimlerin görüşlerini aktarmış, farklı okuyuşları belirtmişlerdir. Mâverdî atıfta cumhur ve bir gurup ifadesini kullanmıştır.

Ebû Bekir Şu'be ile ilgili kıraat atfı için ikinci örneğimiz Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyun* adlı tefsirinde Âl-i İmrân sûresi yüz kırkinci âyeti örneklendirebiliriz.

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلَهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

"Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldıysanız, şüphesiz o topluluk da (Müşrikler de Bedir'de) benzeri bir yara almıştı. İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür dururuz. (Bazen bir topluma iyi ya da kötü günler gösteririz, bazen öbürüne.) Allah, sizden iman edenleri ayırt etmek, sizden şahitler edinmek için böyle yapar. Allah, zâlimleri sevmez."<sup>356</sup>

Âyetinde geçen *إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلَهُ* "Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldıysanız, şüphesiz o topluluk da (Müşrikler de Bedir'de) benzeri bir yara almıştı." ifadesi için;

<sup>355</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 102-103.

<sup>356</sup> Âl-i İmrân 3/140.

Ebû Bekir Âsım'dan nakille, Hamza ve Kisâî “kaf” harfini mazmum “kurhun” olarak okumuştur.

Kalan kıraat imamaları meftuh “karhun” olarak okumuştur.

Bu kıraatlerle ilgili iki kanaat vardır:

Biri: Bunlar lehçe farklılığıdır, mânaları aynıdır.

Diğeri: Çogunluğa göre, “karhun” yara, “kurhun” yaranın acısıdır.<sup>357</sup>

“Eğer size bir yara dokunuyorsa”: İbn Abbâs şöyle söylemiştir: Onlar Uhut'ta yara aldılar, karşılaştıkları şeyi Peygamber (sas)'e şikâyet ettiler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. “mess” yara almaktır. İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Nâfi “kaf” meftuh “karh” okumuşlardır. Hamza, Kisâî, Ebû Bekir de Âsım'dan nakille kafî mazmum “kurh” okumuşlardır. Bu iki kıraatin anlamları aynı mı farklı mı diye ihtilâf etmişler, Zeccâc da bu ikisi lugatta aynı anlamdadır. Anlamı da yaralanma ve acısıdır demiştir.<sup>358</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî Ebû Bekir Şu'be'ye kıraat atfı yapmışlar ve kelimelerin farklı anlamı üzerinde durmuşlardır.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde قَرَحَ “karhun” ifadesini Ebûbekir, Hamza, Kisâî ve Halef “kaf”ın zammı ile “kurhun” şeklinde okuduğunu aktarmıştır.<sup>359</sup>

Ebû Bekir Şu'be'ye kıraat atfı ile ilgili üçüncü örneğimiz Nisâ sûresi yirmibeşinci âyettir. Mâverdî *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde şu bilgileri vermiştir.

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ  
الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُ فَاَتِكُوهُنَّ بِأَذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ  
مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتٍ أَخْدَانٍ فَإِذَا أَحْصَيْتِ فَاَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى  
الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Sizden kimin, hür mü'min kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mü'min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilir. Hepiniz birbirinizdensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları halinde sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır. Bu

<sup>357</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 425-426.

<sup>358</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 328-329.

<sup>359</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 44.

(cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”<sup>360</sup>

Âyette geçen **فَإِذَا أُحْصِنَ** “*feizâ ühsinne*” “evlendikten sonra” ifadesi için;

Hamza, Kisâî ve Âsım’dan nakille Ebû Bekir **أَحْصَنَ** “*ahsanne*” olarak “*elif*” meftuh okumuştur. Böylelikle mâna “*İslâm’a girdiler*” demek olur. Burada kasıt câriyenin müslüman olmasıdır. Bu İbn Mes’ûd ve Şâ’bî’nin kanaatidir. Zührî’de (ö. 124/742) “*Ömer, hazînenin mülkiyetinde olan bekâr câriyeleri zina etmelerinden dolayı kırbaç cezası verdi.*” demiştir.

Kalan kıraat imamı **أُحْصِنَ** “*uhsinne*” “*elif*” mazmum okumuşlardır. O zaman mâna olarak câriyenin evlenmesi kastedilmiş olur. Bu da İbn Abbâs ve Mücâhid’in kanaatidir.<sup>361</sup>

İbnü’l-Cevzî *Zâdü’l-mesîr* adlı tefsirinde aynı âyetle ilgili Ebû Bekir Şu’be’ye kıraat atfı hakkında şu bilgileri verir:

“*feiza uhsinne*”: İbn Kesîr, Nâfî ‘, Ebû Amr ve İbn Âmir: “*hemze*”yi mazmum “*uhsinne*” okumuştur. Hamza Kisâî, Ebû Bekir ve Mufaddal, Âsım’dan nakille “*elif*” ve “*sad*”ı meftuh “*ahsanne*” okumuştur. İbn Cerîr de şöyle söylemiştir: Meftuh okuyan “*Müslüman olur, İslâm sayesinde namuslarını haramdan korumuş olur.*” demiştir. Mazmum okuyan “*evlenip kocaları vesilesiyle namuslarını haramdan korumuş olur.*” demek istemiştir.<sup>362</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî, Ebû Bekir Şu’be’ye kıraat atfı ile ilgili iki farklı okuyuşu aynı lafızlarla aktarmışlardır. İbnü’l-Cevzî ayrıntıyla izah etmiştir.

Pâlûvî ise *Zübdetü’l-irfân* adlı eserinde **أُحْصِنَ** “*uhsinne*” ifadesini Ebûbekir, Hamza, Kisâî ve Halef “*elif*”i ve “*sad*”ı meftuh **أَحْصَنَ** “*ahsanne*” şeklinde okuduğunu beyan etmiştir.<sup>363</sup>

## 2.1.20. Ebû Ömer b. Süleyman el-Esedî’ye<sup>364</sup> (ö. 180/796) Atıfta Bulunma Yöntemleri.

<sup>360</sup> en-Nisâ 4/25.

<sup>361</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 473.

<sup>362</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr*, I, 394.

<sup>363</sup> Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 46.

<sup>364</sup> Ebû Ömer b. Süleymân el-Esedî (90/709) yılında Kûfe’de dünyaya gelmiştir. Kıraat imamı Âsım’ın üvey oğludur. Kur’ân-ı Kerim kıraati eğitimini Âsım’dan almıştır. Ebû Amr ed-Dânî’ye göre Amr b. es-Sabbâh (ö. 221/835) ve kardeşi Ubeyd b. es-Sabbâh (ö. 235/849), Ebû Şuayb el-Kavvâs, İbn Muhammed el-Mervezî, İbnü’l-Kâsım, Halef el-Haddâd kendisinden arz ve semâ yoluyla kıraat almıştır. Hafs, Hadis ilmi ile de meşgul olmuş, Âsım, Alkame b. Mersed, Sâbit el-Benânî (ö. 127/744), Ebu İshâk, Kesîr b. Zâzân (ö. 129/), İsmâil es-Süddî, Leys b. Ebî Süleym’dan hadis naklinde bulunmuştur. Kendisinden de Hüseyin b. Muhammed el-Mervezî, Bekir b. Bekâr, Âdem b. Ebû İyâs,

Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyun* adlı tefsirinde Ebû Ömer Hafs b. Süleyman'a kıraat atfı ile ilgili birinci örneğimiz Kehf sûresi doksan üçüncü âyettir.

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا

“İki dağ arasına ulaşınca, bunların önünde, neredeyse hiçbir sözü anlamayan bir halk buldu.”<sup>365</sup>

Âyetinde geçen السَّدَّيْنِ “İki dağ arasına ulaşınca” ifadesi için:

İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım’dan nakille Hafs السَّدَّيْنِ “es-seddeyni” olarak “sîn”i meftuh okumuştur.

Kalan kıraat imamları السُّدَّيْنِ “es-süddeyni” olarak “sîn”i mazmum okumuşlardır.

İki kıraatle ilgili farklı iki kanaat vardır:

Birincisi: İki okuyuş lehçe farklılığıdır, mâna aynıdır.

Diğeri: Anlamlar farklıdır; Şöyleki:

1.Mazmum olan السُّدَّ “es-süddü” Allah Teâlâ’nın fiili, meftuh olan insanların fiilidir denmiştir.

2.İbn Abbâs, Katâde ve Dahhak’a göre mazmum olan isim, meftuh olan masdardır demişlerdir.<sup>366</sup>

İbnü’l-Cevzî *Zâdü’l-mesîr* adlı tefsirinde Hafs’a kıraat atfı ile ilgili olarak aynı âyette şu bilgileri aktarmıştır:

Kurrâ “seddeyn” lafzında ihtilâf etmişler; İbn Kesîr, Ebû Amr, Hafs da Âsım’dan naklen “sîn”i meftuh okumuşlardır. Nâfi‘, İbn Âmir, Ebû Bekir’de Âsım’dan naklederek, Hamza ve Kisâî de mazmum okumuşlardır. Anlamın aynı olup olmamasıyla ilgili iki kanaat vardır:

Birincisi: Aynıdır, İbn el-Ârâbî’ye göre karşısına çıkıp da önünü tıkayan her şey “sed” ve “süd”dür, tıpkı “da’f” ve “du’f”, “fakr” ve “fukr” gibi. Kisâî ve Sa’leb (ö. 291/904) şöyle söylemişlerdir. “sed” ve “süd” anlamı aynıdır., bu Zeccâc’ın mezhebidir.

İkincisi: Onlar farklıdır.

---

Hişâm b. Ammâr, Ali b. Hucr, Amr en-Nâgîd hadis rivâyetinde bulunmuştur. Hadislerini Tirmizî ve İbn Mâce Sünenlerine almıştır. Kur’ân kıraatinde huccet kabul edilmiştir. Kıraat rivâyeti ve hıfzının sağlam olması hakkında âlimler birleşmişlerdir. Ahmed b. Hanbel onun için “mâ bihi be’sun”, “sâlih” değerlendirmelerinde bulunmuştur. Kıraateki rumuzu ( ع ) dır. (180/796) yılında ölmüştür. bk. Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâ*, I, 140-141; Tayyar Altıkulaç, “Hafs b. Süleyman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1997, XV, 118-119.

<sup>365</sup> el-Kehf 18/93.

<sup>366</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, III, 340-341.

İkisinin arasındaki farkta iki görüş vardır:

Birincisi: Mazmum olan Allah Teâlâ'nın yaptığı şeydir (süd), meftuh olan insanların yaptığı şeydir (sed). Bunu İbn Abbâs, İkrime ve Ebû Ubeyde söylemişlerdir. Ferrâ dil bilgini şeyh ve ilim ehlinde böyle gördüm demiştir.

İkincisi: “sin”i üstün ile “sed”: İki şey arasında engeldir, mazmum “süd” ise gözdeki perdedir. Bunu da Amr b. Ala demiştir.<sup>367</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî Hafs ile ilgili kıraat atfı hakkında aynı lafızlarla kaynak göstermişlerdir. Farklı kıraatler hakkında âlimlerin, dil uzmanlarının görüşlerini aktarmışlardır.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde السَّيِّئِ “es-seddeyni” ifadesini İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hafs السَّيِّئِ “es-seddeyni” şeklinde diğerleri السَّيِّئِ “es-süddeyni” olarak “sîn”i mazmum okuduğunu belirtmiştir.<sup>368</sup>

### 2.1.21.İbn Habîb et-Teymî'ye<sup>369</sup> (ö. 156/773) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat imamı Hamza'ya kıraat atfı ile ilgili olarak Bakara sûresi otuz altıncı âyeti örneklendirebiliriz:

فَازِلَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَآخَرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ

<sup>367</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 108.

<sup>368</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 86.

<sup>369</sup> Hamza b. Habîb b. Umâre b. İsmâil ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî, aslen Fârisî olup (80/699) yılında dünyaya geldi. Kıraat-i seb'a imamlarından. Sahâbeye yetişmiş, bazılarını gördüğü söylenmiştir. Kıraatini A'meş, Humrân (ö. ?), İbn Ebû Leylâ (ö. 83/702), Mansûr, Ebû İshâk'tan arz usûlüyle almıştır. Kendisinden kıraat-i seb'a imamlarından Kisâi, Süleym, el-İclî, İbn Harb, Abdurrahman b. Ebû Hammâd (ö. ?), Âbid b. Ebû Âbid (ö. ?), İbn Atiyye, İshâk el-Ezrak, Yahyâ b. Ali el-Cezzâr, (ö. ?) Saîd b. Ebû'l-Cehm (ö. ?) gibi çok sayıda önde gelen talebe kıraat eğitimi almıştır. Hadisle de ilgilenmiş, Talha b. Musarrif, İbn Ebû Sâbit, el-Hakem, Mansur, Adî b. Sâbit'ten hadis naklinde bulunmuştur. Kendisinden de es-Sevrî, Şerik (ö. 177/794), Mindel (ö. ?), Şuayb b. Harb (ö. ?), Cerîr b. Abdülhmit (ö. 188/804), Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818), Bekir b. Bekâr, Abdullah b. Sâlih el-İclî hadis rivâyet etmişlerdir. Hamza için kıraatte imam, huccet ifadeleri kullanılmıştır. İbn Mücahid, Hamza'nın kıraatini, kıraat-i seb'adan kabul etmiştir. Yahya b. Maîn, Ahmet b. Hanbel, el-iclî onun için sika tabirini kullanmışlardır. Kütüb-i Sitte'de onun hadislerine yer verilmiştir. Halef b. Hişâm (ö. 229/843) Hallâd b. Hâlid (ö. 220/835) onun meşhûr râvilerindendir. Kıraatteki rumuzu (ف) dir. (156/773) yılında Hulvan'da ölmüştür. bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 111-118; Tayyar Altıkulaç, “Hamza b. Habîb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1997, XV, 511-513.

“Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırđı. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de "Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır" dedik.”<sup>370</sup>

Âyetinde geçen فَازَلَّهُمَا “fe ezellehuma” ifadesini kıraat-i seb’a imamlarından sadece Hamza زَلَّتْ عَنْ الْمَكَانِ “fe ezâlehumâ” “onları uzaklaştırdı” mânasında okumuştur. “mekandan uzaklaştım” ifadesinde olduğu gibi.

Diğer kıraat imamları “lâm”ı teşdîd ile فَازَلَّهُمَا “fe ezellehuma” olarak okumuşlardır. Burada mâna “ayaklarını kaydırđı”, yani “hataya düşürdü” olur. Hataya زَلَّ “zelelun” denmiştir. Zira işlenen hata haktan uzaklaşmadır. زَلَّةٌ “zelletun” kelimesi de böyledir. Aslı زَوَالٍ “zevâlun” dür. “Onları haktan uzaklaştıran şeytandır”.<sup>371</sup>

İbnü’l-Cevzî Zâdü’l-mesîr adlı tefsirinde Hamza ile ilgili olarak aynı âyet için şu bilgileri vermiştir:

Burada geçen “ezellehuma” “istezelelehumâ” anlamındadır. Hamza “fezâlehumâ” okumuştur. Yerlerinden etti mânasınadır. Ebû Ali el-Fârisî de: “Sen ve eşin cennete oturun” ifadesinin anlamı orada sabit olun demek olup onlar da sebat edince Hamza de sebatın karşılığı olan zevâl ile okumuştur. Onları çıkardı kıraati de onun okuyuşunu destekler.<sup>372</sup>

Değerlendirme: Mâaverdî ve İbnü’l-Cevzî kıraat imamı Hamza ile ilgili kıraat atfını örneklemiştir. Kıraat farklılıklarını aynı lafızla belirtmişler, kaynak göstermişlerdir.

Pâlûvî ise Zübdetü’l-irfân adlı eserinde فَازَلَّهُمَا “fe ezellehuma” ifadesini Hamza’nın فَازَلَّهُمَا “fe ezâlehumâ” şeklinde okuduğunu aktarmıştır.<sup>373</sup>

Kıraat imamı Hamza ile ilgili ikinci örneğimiz Mâverdînin en-Nüket ve’l-uyûn adlı tefsirinde Bakara sûresi seksen beşinci âyettir.

ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ  
وَإِنْ يَأْتُواكُمْ أُسَارَىٰ تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا  
جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ  
عَمَّا تَعْمَلُونَ

“Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu halde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak

<sup>370</sup> el-Bakara 2/36.

<sup>371</sup> Mâverdî, en-Nüket ve’l-uyûn, I, 106-107.

<sup>372</sup> İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l-mesîr, I, 56.

<sup>373</sup> Pâlûvî, Zübdetü’l-irfân, 22.

geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar. Çünkü Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.”<sup>374</sup>

Âyette geçen *أَسَارَى* “size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz.” ifadesinde “*üsârâ*” kelimesini Hamza “*esrâ*” olarak okumuştur. Bununla ilgili görüş vardır:

Birincisi: “*esrâ*” “*esîrun*” isminin cemisidir, “*üsârâ*” ise “*esrâ*”nın cemisidir.

Diğeri: “*esrâ*” bağlı olmasa da eldeki esirlere kullanılan isimdir. Bu, Ebû Amr b. Alâ'nın görüşüdür, “*üsârâ*” ise bağlı olan esirlerdir.<sup>375</sup>

İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde kıraat imamı Hamza'ya kıraat atfı ile ilgili aynı âyette şu bilgileri vermiştir:

“Size esir olarak gelirlerse onlarla fidyeleşirsiniz”: Esir lafzının aslı bağlamaktır. İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir “*üsârâ*”, Â'meş ile Hamza de “*esrâ*” okumuşlardır. Ferrâ şöyle demiştir: Hicazlılar “*esir*”i “*üsârâ*”, Necidliler de çoğunlukla “*esrâ*” olarak çoğul yaparlar. Arapçada bu daha çok tercih edilir. Şöyleki: “*cerih*” ve “*cerhâ*”, “*sâri*” ve “*sar'â*”. Asmaî, Ebû Amr'dan şöyle nakletmiştir. “*üsârâ*” elleri bağlı olandır, “*esrâ*” ise ellerinde olmakla beraber bağlı olmayandır. Zeccâc şöyle söylemiştir: “*fa'lâ*” vezni insanların bedenlen aklen maruz kaldıkları her şey için kullanılır, meselâ “*hâlik*” ve “*helkâ*”, “*marid*” ve “*mardâ*”, “*ahmak*” ve “*hamkâ*”, “*sekrân*” ve “*sekrâ*” derler. “*üsârâ*” okuyan cemi cem etmiş olur: “*esir*”, “*esrâ*”, “*üsârâ*” der sonuncusu cemin cemi olmuş olur.<sup>376</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî kıraat imamı Hamza ile ilgili kıraat atfını aynı lafızlarla kaynak göstermişler, İbnü'l-Cevzî dil uzmanları, şehir ve bölgelere göre okuyuş örnekleme yapmıştır.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde *أَسَارَى* “*üsârâ*” kelimesini Hamza *أَسْرَى* “*esrâ*” olarak okuduğunu beyan etmiştir.<sup>377</sup>

Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat imamı Hamza'ya kıraat atfı ile ilgili üçüncü örneğimiz Bakara sûresi iki yüz yirmi ikinci âyettir.

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ  
فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

<sup>374</sup> el-Bakara 2/85.

<sup>375</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 155.

<sup>376</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 85-86.

<sup>377</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 26.

“Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: “O bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay halinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever.”<sup>378</sup>

Âyette geçen **يَطْهَرْنَ** “temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın” ifadesinde iki kıraat vardır:

Birincisi: Cumhur “yethurne” kelimesini “tı” sâkin, “he” mazmum ve şeddesiz okumuştur. Mâna “hayız kanının kesilmesidir”. Mücahid ve İkrime'nin kanaati budur.

İkicisi: “yettahherne” olarak “tı” harfi ile “he” harfi meftuh ve teşdid ile okunuş. Hamza, Kisâî, Âsım'dan nakille Ebûbekir bu şekilde okumuştur. Burada mâna “gusul alıncaya kadar” demektir.<sup>379</sup>

İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde aynı âyette şu bilgileri vermiştir.

“hattâ yethurne”: İbn Kesîr, Nâfî ‘, Ebû Amr, Hafs da Âsım'dan nakille şeddesiz olarak okumuştur. Hamza, Kisâî, Halef, Ebû Bekir de Âsım'dan nakille “tı” ve “he”yi meftuh ve şeddeli “yettahherne” okumuşlardır. İbn Kuteybe de: “yethurne” kanın kesilmesidir demiştir. “tahureti'l-mer'etü” ve “taharet” denir ki kadın su ile gusul almasa da temizliği gördü demektir. Teşdid ile “yettahherne” okuyanlar su ile guslû kastederler. Aslı “yetetahherne” dir, “te” “tı”ya idğam edilmiştir. İbn Abbas ile Mücahid “yethurne” kandan temizlenme, “yettahherne” su ile gusul almadır demişlerdir.<sup>380</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî kıraat imamı Hamza'ya kıraat atfı yaparak kaynak göstermişlerdir. Lafız olarak **قرأ حمزة ، قراءة ، قرأ بها** ifadelerini kullanmışlardır.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde **يَطْهَرْنَ** “yethurne” ifadesini İbn Kesîr, Nâfî ‘, Ebû Amr, Hafs “yethurne” şeklinde Ebûbekir, Hamza, Kisâî ve Halef “yettahherne” şeklinde okuduklarını nakletmiştir.<sup>381</sup>

## 2.1.22. Halef b. Hişam'a<sup>382</sup> (ö. 229/844) Atıfta bulunma Yöntemleri

<sup>378</sup> el-Bakara 2/222.

<sup>379</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 283.

<sup>380</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 190.

<sup>381</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 34.

<sup>382</sup> Ebû Muhammed b. Hişam el-Esedî, 150/767 yılında dünyaya gelmiştir. Kıraat imamlarının onuncusudur.

Kıraat-ı seb'a imamlarından Hamza'nın de meşhûr râvilerindendir. Künyesi Ebû Muhammed, nisbesi el-Bağdâdî'dir. Halef, Hamza kıraatini Süleym'den, Âsım kıraatini el-A'sâ'dan, Nâfî kıraatini el-Müseyyebî'den almıştır. Hadis ilmi ile de meşgul olan Halef, Hammâd b. Zeyd, Mâlik, Ebû Avâne (ö. 176/792), İbn İsâ, Şerîk, İbn Yahyâ, Ebû Şihâb (ö. 91/710), Ebû'l-Ahvas (ö. ?) gibi muhaddislerden

İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde hem kıraat imamı hem de kıraat imamı Hamza'nın meşhûr râvisi Halef ile ilgili Hac sûresi ikinci âyette şu bilgileri vermiştir:

يَوْمَ تَرُؤْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ

“Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş görürsün; halbuki onlar sarhoş değildirler. Ne var ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir.”<sup>383</sup>

Âyette geçen النَّاسَ سُكَارَىٰ “veterannâse sükârâ” ifadesini İbn Ya'mur, İkrime, Dahhâk “te”yi mazmum “vetürâ” olarak okumuşlardır. Sarhoşların mânası da şiddetli korkudan demektir. “Onlar sarhoş değildirler”: Şaraptan değildirler. Anlam da “İnsanları başlarına gelen şeyin şiddetinden dolayı akılları gittiği için sarhoşlar gibi görürsün, şarap içmiş sarhoş gibi yalpalalarlar.” olur. Hamza, Kisâi ve Halef: “sekrâ ve ma hümm bisekrâ” okumuşlardır, ki İbn Mes'ûd bu şekilde okumuştur. Ferrâ da bu güzel bir yorumdur demiştir. Çünkü o “helkâ” ve “cerhâ” babındandır. İkrime, Dahhâk ve İbn Sümeiyâ da “sin” ve “ra”yı meftuh “elif”le “sekârâ ve ma hümm bisekârâ” okumuşlardır. “Ancak Allah'ın azâbı çok çetindir.” Bunda da sarhoşluklarının azap korkusundan olacağına delil vardır.<sup>384</sup>

Değerlendirme: İbnü'l-Cevzî kıraat imamı ve râvi Halef'in kıraat vecihlerini belirterek anlamları hakkında bilgileri vermiş, diğer âlimlerin görüşlerini de aktarmıştır. Mâverdî, Halefle ilgili eserinde bir kıraat atfı yapmadığı tespit edilmiştir.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde سُكَارَى “sükârâ” ifadesini Hamza Kisâi ve Halef “sin”in fethi “kâf”ın iskanı ile ve “elif”siz “sekra” şeklinde okuduğunu belirtmiştir.<sup>385</sup>

İbnü'l-Cevzî'nin *Zâdü'l-mesîr* adlı eserinde Halef'le ilgili ikinci örneğimiz Bakara sûresi iki yüz otuz altıncı âyettir:

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتَرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ

“Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak

---

hadis öğrendi. Hulvânî, el-Haddâd, Muhammed el-Kisâi, İdris b. Abdülkerim el-Haddâd, Muhammed b. el-Cehm, Seleme b. Âsım (ö. 270/883) arz ve sema usûlüyle kıraat almışlardır. (229/844) tarihinde vefat etmiştir. bk. Tayyar Altıkulaç, “Halef b. Hişâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1997, XV, 237-238; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 208-210.

<sup>383</sup> el-Hac 22/2.

<sup>384</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 222.

<sup>385</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 95.

üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt'a verin. Bu iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur.”<sup>386</sup>

Âyette geçen *لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ* “Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur.” ifadesi için: İbn Kesîr, Nâfi ‘, Âsım, İbn Âmir ve Ebû Amr nerde geçerse geçsin “elif” olmaksızın, “te”yi meftuh “temessûhünne” okumuşlardır; Hamza, Kisâî ve Halef de iki yerde ve Ahzâb da “elif”li ve “te”yi mazmum okumuştur. Ebû Ali de şöyle demiştir: “fâale” ve “feale” kalıpları birbirinin yerine kullanılır; mesela “teraktü’n-na’le” ve “âkabtü’l-lissa” dersin. Mukatil şöyle demiştir: Bu âyet Hanifeoğullarından bir kadınla evlenen, ona mehir kesmeyen ve ona el sürmeden boşayan bir ensari hakkında indi. Peygamber (s.a.v.): “Ona müt’a (faydalı bir şey) verdinmi? Dedi. O da hayır deyince takkeni de olsa bir şey ver, dedi”. Âyetin anlamı ise şöyledir. “Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden” Bazen “ev” “ve” yerine kullanılır.

Mesela: *فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَطِعْ مِنْهُمْ اثِمًا أَوْ كُفُورًا*

“O halde, Rabbinin hükmüne sabret. Onlardan hiçbir günahkâra ve hiçbir nanköre itaat etme.”<sup>387</sup> âyetinde olduğu gibi.

“mess” nikahdır, “ferîza” da mehirdir. Âyet mehir kesmeden nikah kıymanın caiz olduğuna delildir. “mettiûhünne”: Onlara zenginlik ve fakirliğinize göre mallarınızdan yararlanacak bir şey verin. “meta” yararlanacak şeydir “alel mûsîi kaderuhu ve alel muktiri kaderuh”: İbn Kesîr, Nâfi‘ ve Ebû Amr her ikisinde de “dal”i sâkin “kadruh” okumuşlardır. İbn Âmir, Hamza ve Kisâî de: Her ikisini de harekeli şekilde “kaderuhu” okumuşlardır. Âsım’dan da böyle iki şekilde okuduğu nakledilmiştir.<sup>388</sup>

Değerlendirme: İbnü’l-Cevzî *Zâdü’l-mesîr* adlı tefsirinde kıraat imamı ve râvisi Halef’e kıraat atfı ile ilgili ayrıntılı bilgi vererek kaynak göstermiştir. Kıraat farlığına dayanan anlam farklılığı üzerinde durmuş, dil uzmanlarının görüşlerine müracaat etmiştir. Görüşlerini başka âyetle desteklemiştir. Mâverdî aynı âyette Hamza kıraatini vermiş, Halef’e atıf yapmamıştır.

Pâlûvî ise *Zübdetü’l-irfân* adlı eserinde *تَمَسُّوهُنَّ* “temessûhünne” kelimesini İbn Kesîr, Nâfi‘, Âsım, İbn Âmir ve Ebû Amr nerde geçerse geçsin “elif” olmaksızın, “te”yi meftuh “temessûhünne” şeklinde Hamza, Kisâî ve Halef’in *تَمَاسُّوهُنَّ* “temâssûhünne” şeklinde

<sup>386</sup> el-Bakara 2/236.

<sup>387</sup> el-İnsân 76/24

<sup>388</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 211-212.

“elif”le okuduğunu beyan etmiştir. “kaderuhu” ifadesini İbn Kesîr, Nâfi‘, Ebû Amr, Hişâm, Ebûbekir, ve Yâ‘kûb iki yerde de “dal”i sâkin “kadruh” şeklinde okuduklarını bildirmiştir.<sup>389</sup>

### 2.1.23. Hallâd’a<sup>390</sup> (ö. 220/835) Atıfta Bulunma Yöntemleri

İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr* adlı tefsirinde kıraat imamı Hamza’nın meşhûr râvisi Hallâd’a kıraat atfı ile ilgili İsrâ sûresi seksen üçüncü âyette şu bilgileri vermiştir;

وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَا بَاجَانِبٍ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَئُوسًا

“İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirip yan çizer. Kendisine şer dokununca da umutsuzluğa düşer.”<sup>391</sup>

“İnsana nimet verdiğimizde” İbn Abbâs: Burada insan, kâfirdir demiştir. Ondan maksat da Velîd b. Muğîre’dir. Müfessirler: Bu nîmet, rızık bolluğu, kazâ ve belâdan emin olmaktır, demiştir. “ve neâ bi cânibih”: İbn Kesîr, Nâfi‘, Ebû Amr, Hafs da Âsım’dan nakille “neâ” vezni üzerine “nûn” ve “hemze” ile “neâ” okumuşlardır. Kisâi, Halef de Süleyym’dan, o da Hamza’dan rivâyetle, “nûn”un imâlesi ve “hemze”li olarak “neey” okumuşlardır. Hallâd da Süleyym’dan, “nûn”u meftuh ve “hemze”yi meksur “neiye” olarak okumuştur. Anlam da “nimetlerin hakkını vermekten uzaklaşır” demektir. Büyüklenir, kibirlenir de demişlerdir. “Kendisine şer dokununca da” yani başına fakirlik ve bela geldiği zaman, “umutsuzluğa düşer” yani umudunu tamamen keser. Allah’ın lutfunu ummaz.<sup>392</sup>

Değerlendirme: İbnü’l-Cevzî *Zâdü’l-mesîr* adlı tefsirinde Hamza’nın meşhûr râvisi Hallâd b. Hâlid’e kıraat atfı yaparak kaynak göstermiştir. Mâna farklılığını zikretmiştir. Mâverdî’nin *en-Nüket ve l-uyûn* adlı tefsirinde Hallâd’a kıraat atfına rastlanılmamıştır.

<sup>389</sup> Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 35.

<sup>390</sup> Ebû İsâ Hallâd el-Kûfî, kıraat imamı Hamza’nın meşhûr râvilerindendir. Künyesi Ebû Abdullah’tır. Kûfî nisbesiyle tanınmıştır. Süleyym, İbn Ali el-Cûfî (ö. ?) gibi âlimlerden kıraat tahsil etti. Hadis ilmine de ilgi duymuştur. Zühreir b. Muâviye (ö. 173/789), el-Hasen b. Sâlih (ö. 168/784), Muhammed b. Abdulaziz (ö. ?) ve Kaystan (ö. ?) hadis naklinde bulunmuştur. Muhammed b. Heysem (ö. ?), İbn Yezîd el-Vezzân, Hulvânî, Muhammed b. Şâzan el-Cevherî, (ö. 260/874) İbn Yahyâ el-Huneysî (ö. ?), gibi âlimler onun kıraat öğrencileridir. Ebû Hâtim ve Ebû Zûr’a ondan hadis naklinde bulunmuş ve saduk değerlendirmesi yapmışlardır. Hallâd’ın Kıraatteki rumuzu (ق) dır. Âlimler Kuran tilavetinin güzelliği ve kıraatte müstesna bir yeri olduğunda ittifak etmişlerdir. (220/835) yılında Kûfe’de ölmüştür. bk. Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâ*, I, 210; Tayyar Altıkulaç, “Hallâd b. Hâlid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1997), 15/381.

<sup>391</sup> el-İsrâ 17/83.

<sup>392</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III, 49-50.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde وَنَا “ve neâ”ifadesini Verş “hemze”nin taklilî<sup>393</sup> (beyne)<sup>394</sup> ile ve hulufle<sup>395</sup> (bir defa tahkik<sup>396</sup> bir defa beyne), Ebûbekir ve Hallâd imâle ile, İbn Zekvân ve Ebû Câ’fer رَاع “râa” vezni üzerine “elif”in isbâtı “nun”dan sonra “elif”in yerine “hemze” ile “nâe” ve Kisâî ve Halef de “nun” ve “hemze” birlikte imâle ile “nîi” okuduğunu bildirmiştir.<sup>397</sup>

#### 2.1.24. Ebû'l-Hasen el-Esedî el-Kisâî'ye<sup>398</sup> (ö. 189/805) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat imamı Kisâî ile ilgili kıraat atfı için Nisâ sûresi kırk üçüncü âyet örnek olmak üzere şu bilgileri vermiştir:

<sup>393</sup> Taklil: Sözlükte azaltmak mânasındadır. Kıraat ıstılahında fetha ile imâle-i kübrâ arasında bir sesle okumaktır. “beyne-beyne” de denilmektedir. Taklil yapılırken ağız bira daha az açılır. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, 156.

<sup>394</sup> Beyne: İmâle-i suğrâ, imâle-i mutavassıta de denir. Fetha harekeyi, fetha ile kesra arasında (fethaya daha yakın bir şekilde) meylederek okumaktır. Beyne beyne ise “Beyne'l-feth ve'l-imâle” ifadesinin kısaltılmışıdır. Harfin fethasını fetha hareke ile kesra arasında (fethaya daha yakın), yahut elifi yaya biraz meylettirerek okumaktır. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, 51.

<sup>395</sup> Hulf: Sözlükte geçmişte olanları yalanlamak, aksini söylemek ahdi bozmak anlamındadır. Kıraat ıstılahında imam veya râvinin kendi kıraat veya rivayetinin dışında diğer râvileri muvafakat ettiği ikinci vecihe hulf denir. Bu durumda imam veya râvinin münferiden veya bir iki imam ve râvi ile muvafakat ettiği ilk ihtilaf onun ilk vecihi kurrânın çoğuna muvafakat ettiği ikinci ihtilaf ise o râvinin veya imamın hulfudur. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, 79.

<sup>396</sup> Tahkik: Sözlükte sâbit olmak, bir şeyin aslına, hakikatine dönmek anlamına gelir. Kıraat ıstılahında bir harfin hakkını vermek, hareke ızhar ve ğunneleri okuyuş hassasiyetinin en son imkanlarını kullanarak, bir harfi diğerine karıştırmadan tane tane okumaktır. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, 155.

<sup>397</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 83.

<sup>398</sup> Ebû'l-Hasen el-Esedî el-Kûfî 120/738 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Ebû'l-Hasen, Ebû Abdullah künyeleri ve el-Esedî, el-Kisâî nisbeleri ile meşhûr olmuştur. Diğer kıraat imamları gibi hadis ilmi ile ilgilenmiş, Ca'fer es-Sâdık, İbn Erkâm, el-A'meş'den hadis naklinde bulunmuştur. Kıraat İmamı Hamza'dan ve İsâ el-Hemdânî'den kıraat okumuştur. ed-Dânî ve başkalarının nakline göre, Kisâî, İbn Ebû Leylâ'dan, el-Hadramî'den Ebû Amr b. Alâ'dan da kıraat, Muaz el-Herrâ'dan (ö. 187/803) nahiv öğrenmiştir. Daha sonra Halil b. Ahmet'ten arapça dersi almak üzere Basra'ya gitmiştir. Kisâî'den Ebû Ömer, Ebû'l-Hâris, Nasîr b. Yûsuf, İbn Mihrân el-İsfâhânî, Ahmed b. Ebû Süreyc, Ahmed b. Cübeyr el-Antakî (ö. 282/895), Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, Muhammed b. Süfyân (ö. ?) kıraat dersi almışlardır. Yahyâ el-Ferrâ, Halef, Muhammed b. el-Muğîre (ö. ?), Muhammed b. Yezîd er-Rifâî, Ya'kub ed-Devrakî (ö. 252/866), Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Sâ'dân kendisinden hadis naklinde bulunmuştur. Şâfiî onun için Nahivde insanlar Kisâî'nin talebeleridir demiştir. Kıraat ilminde rumuzu ( ) dır.(189/805) te Rey şehrinde ölmüştür. bk. Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 120-128; Tayyar Altıkulaç, “Kisâî, Ali b. Hamza”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara 2002, XXVI, 69-70.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنْبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا

“Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanıncaya kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız, veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.”<sup>399</sup>

Âyette geçen لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ “ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup” ifadesi için iki kıraat vardır:

1. Hamza ve Kisâî لَمَسْتُمْ “lemestum” şeklinde, “elif”siz olarak okumuştur.
2. Diğer kıraat imamları لَامَسْتُمْ “lâmetum” olarak okumuşlardır.

Mülâmese (karşılıklı dokunma) ile ilgili iki görüş vardır:

1. Ali b. Ebû Tâlip, İbn Abbâs, Katâde, Hasan ve Mücâhid’e göre bu kelimedenden (dokunmadan) kasıt cima (cinsel ilişki) dır.
2. İbn Mes’ûd, İbn Ömer, Ubeyde, Nehâî, Şâ’bî (ö. 104/722), Atâ, İbn Sîrîn ve Şafîî’ye göre karşılıklı dokunma, elleme, vucûdun bir kısmını dokundurma mânasındadır.

İki kıraatin farklı olmasında iki kanaat vardır.

1. لَمَسْتُمْ “lemestum” kıraatinden daha çok mübalağa içerir.
2. لَامَسْتُمْ “lâmetum” kıraati, hem dokunan hem dokunulananın abdestini gerektirir. لَمَسْتُمْ “lemestum” kıraati ise sadece dokunana abdest gerektirir.<sup>400</sup>

İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l-mesîr adlı tefsirinde kıraat imamı Kisâî ile ilgili olarak aynı âyette şu bilgileri vermiştir:

“evlâmetumunnisae” İbn Kesîr, Nâfi‘, Ebû Amr, Âsım, İbn Âmir burda “elif”le, Mâide de “evlâmetum” okumuşlardır. Hamza, Kisâî ve Halef de tercihlili olarak, Mufaddal da Âsımdan nakille, Velid b. Utbe (ö. ?) de İbn Âmir’den nakille, burada “elif”siz ve Mâide de “evlemestum” okumuşlardır. El sürmeden ne murat edildiği hakkında iki görüş vardır.

<sup>399</sup> en-Nisâ 4/43.

<sup>400</sup> Mâverdî, en-Nüket ve ’l- uyûn, I, 490-491.

Birincisi: O cimadır, bunu Hz. Ali, İbn Abbâs, Hasen, Mücâhit ve Katâde söylemişlerdir. İkincisi: O el sürmedir, bunu da İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Şâ'bî, Ubeyde, Atâ, İbn Sîrîn, Nehaî, Nehdî, Hakem, Hammâd demişlerdir.

Ebû Ali de şöyle söylemiştir: “*lems*” elle olur, Bazen burada genişlik yaparlar, başka şeye de denir.

وَأَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلْتَأَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهْبًا

“*Kuşkusuz biz göğe ulaşmak istedik, fakat onu çetin bekçilerle ve yakıcı ışıklarla dolu bulduk.*”<sup>401</sup> Âyeti de böyledir. Göğün gayıblarına daldık, içimizden kimileri kulak hırsızlığı eder, duyduklarını kahinlere iletir, onlara haber verirdi. “*lems*” el sürmekten başka bir şeye de dendiği için: “*ellerini sürdüler*”

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ

“(Ey Muhammed!) Eğer sana kâğıda yazılı bir kitap indirseydik, onlar da elleriyle ona dokunsalardı, yine o inkâr edenler, “Bu apaçık büyüden başka bir şey değildir” diyeceklerdi.”<sup>402</sup> demiştir.<sup>403</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî, Kisâî'ye kıraat atfı ile ilgili olarak kıraat farklılıklarını isim vererek belirtmişler, anlam farklılığını beyan etmişlerdir. İbnü'l-Cevzî başka âyetleri zikrederek anlamı desteklemiştir. Hükümleri belirtmiştir.

Pâlûvî ise Zübdetü'l-irfân adlı eserinde لَامَسْتُمْ “lâместum” ifadesini Hamza, Kisâî ve Halef “elifsiz” لَمَسْتُمْ “lemestum” diğerleri لَامَسْتُمْ “lâместum” şeklinde okuduklarını bildirmiştir.<sup>404</sup>

Mâverdî'nin en-Nüket ve 'l-uyûn adlı eserinde kıraat imamı Kisâî'ye kıraat atfı ile ilgili olarak ikinci örneğimiz Mâide sûresi yüz onikinci âyeti örneklendirebiliriz:

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“*Hani havariler de “Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?” demişlerdi. İsa da “Eğer mü'minler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının” demişti.*”<sup>405</sup>

Burada iki kıraat vardır

<sup>401</sup> el-Cin 72/8.

<sup>402</sup> el-En'âm 6/7.

<sup>403</sup> İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, I, 411.

<sup>404</sup> Pâlûvî, Zübdetü'l-irfân, 46.

<sup>405</sup> el-Mâide 5/112.

1.Âyette geçen *هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ* “*hel yestetî’u rabbuke*” ifadesini sadece Kisâi *هَلْ رَبُّكَ* “*he’ttestetî’u rabbeke*” olarak “*te*” harfiyle ve “*lam*” ile “*te*” idgamlı, “*rabbeke*” kelimesi meful olduğu için mansub okumuştur. Bununla ilgili iki görüş vardır:

Birincisi: Zeccâc’a göre “Kendisinden istedikleri konusunda rabbinin bunları yapmasını sağlayabilirmisin?” mânasındadır.

Diğeri: Âişe ve Mücâhid’e göre “*Rabbinden bunları isteyebilirmisin?*” mânasınadır.

2.Kalan kıraat âlimleri *هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ* “*hel yestetî’u rabbuke*” olarak “*ya*” ile ve ızhârlı okumuştur. Burada da üç görüş vardır.

Birincisi: “*Rabbin güç yetirebilirmi?*” mânasınadır. Burada onların böyle bir soru sorması, daha Allah’ı kâmil olarak tanımadan önce ve başlangıçta olmuştur.

İkincisi: “*Rabbin bunu yapar mı?*” mânasındadır. Bu Hasan’ın görüşüdür. Çünkü onlar iman ettikten sonra Havarî diye adlandırıldılar.

Üçüncüsü: Süddî’ye göre “*Rabbin sana icâbet eder, dediğini yapar mı?*” anlamındadır.<sup>406</sup>

İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr* adlı tefsirinde Kisâi’ye kıraat atfı ile ilgili olarak aynı âyette şu bilgileri vermektedir:

“*hel yestetî’u*”: “*gücü yeter mi?*” demektir Kisâi “*te*” ile “*hel testetî’u rabbeke*” okumuştur. Anlamı da “*Sen Rabb’inden isteyebilir misin?*” demektir. İbn Enbârî de şöyle demiştir: Bir kimsenin Havarîlerin Allah’ın kudretinden şüphe ettiklerini vehmetmesi doğru değildir. Bu bir insanın arkadaşına: “Benimle gelebilir misin?” demesine benzer ki, gelebileceğini biliyordur, ancak, sana kolay gelir mi demek ister. Ebû Ali de şöyle demiştir: Anlam: “*Senin istemen ile onu yapar mı*”, demektir. Bazıları bunun iman ve marifetlerin kökleşmesinden önce dediklerini düşünmüştür. İsâ aleyhisselâm da bunu Allah’tan korkun diyerek reddetmiştir. Birinci görüş daha doğrudur.<sup>407</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî kıraat imamı Kisâi’ye kıraat atfı yaparak farklı okunuşları serdetmişler, kaynak göstermişlerdir. Farklı okunuşlardaki anlamlar üzerine görüşlerini beyân etmişlerdir.

Pâlûvî ise *Zübdetü’l-irfân* adlı eserinde *هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ* “*hel yestetî’u rabbuke*” ifadesini Kisâi “*te*” ile ve “*lam*” harfiyle idgamlı, “*rabbüke*” ifadesini de “*be*” harfinin nasbıyla “*rabbeke*” şeklinde okuduğunu belirtmiştir.<sup>408</sup>

<sup>406</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, II, 82.

<sup>407</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 601.

<sup>408</sup> Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 51.

Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat imamı Kisâî'ye kıraat atfı ile ilgili üçüncü örnek olmak üzere En'âm sûresi yüzbeşinci âyetle şu bilgileri aktarmıştır:

وَكَذَلِكَ نُنْصِرُ الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

“Onlar, “Sen iyi ders almışsın” desinler diye ve bir de bilen bir toplum için onu (Kur’ân’ı) açıklayalım diye âyetleri değişik biçimlerde işte böylece açıklıyoruz.”<sup>409</sup>

Âyetle geçen دَرَسْتَ “deraste” ifadesi için beş kıraat bulunmaktadır.

1. دَرَسْتَ “deraste” “okudun, öğrendin” şeklindeki ifadeyi Kureyş Allah Rasûlu için kullanmıştır. Bunu İbn Abbas, Dahhâk söylemiştir. Bu Hamza ve Kisâî'nin kıraatidir.

2. دَارَسْتَ “dâraсте” “müzâkere ettin, karşılıklı okudun” mânasında İbn Abbâs’tan nakledilmiştir. Mücâhid ve Sa’îd b. Cübeyr söylemiştir. Bu İbn Kesîr, Ebû Amr’ın kıraatidir. İkinci yorum da mücadele ettin, tartıştın anlamındadır.

3. İbn Âmir, دَرَسْتَ “deraset” olarak okumuştur. “silindi, geride kaldı” mânasınadır. Bunu İbn Zübeyr ve Hasan söylemiştir.

4. دُرِسْتَ “duriset” şeklinde meçhul kalıbında okuyuş. “okundu, söylendi” mânasınadır. Bunu Katâde söylemiştir.

5. دَرَسَ “derase” olarak okuyuş. “Hz. Peygamber (s.a.v.) okudu” mânasınadır. Bu da Übey b. Kâ'b ve İbn Mes'ûd'un kıraatidir.<sup>410</sup>

İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde Kisâî ile ilgili aynı âyetle şu bilgileri vermiştir. “İşte âyetleri bu şekilde açıklıyoruz”: Ahfeş: “kezâlike”: “böyle” anlamındadır, demiştir. Zeccâc da anlam şöyledir, demiştir: “Sana bu okunanları açıkladığımız gibi âyetleri de açıklıyoruz”; İbn Abbas da “âyetleri tasrif ediyoruz: Onları her yönde açıklıyoruz; bir defa onlarla davet ediyoruz, başka bir defa da onlarla korkutuyoruz”, demiştir. “desinler”: Yani Mekke halkı onlara Kur’ân’ı okuduğun zaman, “ders görmüşsün desinler”. İbn Enbârî de âyetin anlamı şöyledir, demiştir: “Âyetleri böyle evirip çeviriyoruz ki delille onları susturalım ve: “Sen dersini görmüşsün, desinler”. Âyetlerin açıklanması onu anlayan ve onunla amel eden bir toplumun mutlu olması, ondan yüz çevirenlerin de bedbaht olması içindir. Artık kim onlarla amel ederse, mutlu olur, kim de dersini okumuşsun, derse bedbaht olur. Zeccâc da: “liyekûlû” daki “lam”a dilciler, “lam-ı sayrûret (dönüşüm) lamı” derler. Anlam da şöyledir, demiştir: “Onları böyle dedirten sebep, âyetlerin okunmasıdır”. Bu da şunun gibidir:

فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ

<sup>409</sup> el-En'âm 6/105.

<sup>410</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, II, 153-154.

“Nihâyet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan o çocuğu bulup aldı. Şüphesiz Firavun, (veziri) Hâmân ve onların askerleri hata yapıyorlardı.”<sup>411</sup>

Onlar onu almakla kendilerine düşman olsun istemediler, ancak işin sonu onlar için düşmanlık ve üzüntü oldu. Adam ölmek için yazdı, sözünde böyledir; yazmakla kendini helak etmek istedi değil de ancak sonu helak oldu, demektir. “*dâreste*”: İbn Kesîr ile Ebû Amr, “*elif*”le ve “*sin*”i sâkin ve “*te*”yi meftuh okumuşlardır ki anlamı: “*ehl-i kitap ile müzakere ettin*”, demektir. Âsım, Hamza ve Kisâî de: “*sin*”i sâkin, “*te*”yi meftûh ve “*elif*”siz olarak “*dereste*” okumuşlardır ki , anlam: “*ehl-i kitabın kitaplarını okudun*”, demektir. Müfessirler de: Sen Cabir ile Yesâr’dan öğrendin, demişlerdir. İbn Âmir ile Yakup da “*ra*”nın ve “*sin*”in fethasıyla “*te*”nin sükunu ile “*elif*”siz olarak: “*dereset*” okumuşlardır ki bu da: “Bu okuduğun haberler eskidir, geçmiş ve tarihten silinmiştir”, demektir. Adlarını verdiğimiz bütün kurrâlar “*dal*”ı meftuh okumuşlardır. Nâfî’den ise “*dal*”ı meftuh, “*ra*”yı meksur, “*te*”yi sâkin “*duriset*” okuduğu rivâyet edilmiştir ki İbn Ya’mur’un kıraati de böyledir. Anlamı da “*okundu*” demektir. Übey b. Kâ’b da “*dal*” ve “*sin*”i meftuh “*ra*”yı mazmum “*te*”yi sâkin “*deruset*” okumuştur. Zeccâc şöyle demiştir: bu “*dereset*” mânasınadır ki “*silindi yok oldu*” demektir. Ancak “*ra*” mazmum olursa mâna daha da mübalağalı olur. Muaz el-Kârî, Ebû’l-Âliye ve Müverrik (ö. 105/723) “*dal*”ı ötreli, “*ra*”yı meksur şeddeli, “*durriset*” okumuşlardır. İbn Mes’ûd, Talha b. Musarrif de: “*ra*” ve “*sin*”i meftuh, “*elif*”siz ve “*te*”siz “*derese*” okumuşlardır. İsmet (ö. ?) de A’mes’ten “*elif*”le “*dârese*” olarak rivâyet etmiştir.<sup>412</sup>

Değerlendirme Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî bu âyette Kisâî’ye kıraat atfı yaparak farklı kıraatler ve anlamlar üzerinde ayrıntıyla durmuşlardır. İbnü’l-Cevzî diğer âyetleri delil göstermiştir.

Pâlûvî ise *Zübdetü’l-irfân* adlı eserinde *دَرَسَتْ* “*deraste*” ifadesini İbn Kesîr ve Ebû Amr “*dal*”den sonra “*elif*”le *دَارَسَتْ* “*dârase*” şeklinde, İbn Âmir ve Ya’kûb “*sin*”in fethi ve “*te*”nin iskanı ile *دَرَسَتْ* “*deraset*” şeklinde okuduklarını aktarmıştır.<sup>413</sup>

#### 2.1.25. Ebû’l-Hâris’e (ö. 240/854) Atıfta Bulunma Yöntemleri.<sup>414</sup>

<sup>411</sup> el-Kasas 28/8.

<sup>412</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, II, 63-64.

<sup>413</sup> Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 56.

<sup>414</sup> Ebû’l-Hâris el-Leys el-Bağdâdî, Kisâî’den arz usûlü ile kıraat eğitimi almıştır. İbnü’l-Kâsım, İbnü’l-Mübârek’ten de aynı şekilde ilimlerinden istifade etmiştir. Seleme b. Âsım, İbn Yahyâ el-Kisâî es-Sağîr, Fazl b. Şâzân (ö. 260/874), et-Türkmânî (ö. ?) gibi âlimler onun kıraat öğrencileridir. Ebû’l-Hâris

Kisâî'nin meşhûr iki râvisinden biri olan Ebû'l-Hâris Leys b. Hâlid'e Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* ve İbnü'l-Cevzî'nin *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirlerinde kıraat atfı ile ilgili olarak herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

#### 2.1.26. Ebû Câ'fer Yezîd b. el-Ka'ka'ya<sup>415</sup> (ö. 130/747) Atıfta Bulunma Yöntemleri.

Mâverdî *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat imamı Ebû Ca'fer'e kıraat atfı ile ilgili olarak Nahl sûresi altmış ikinci âyet-i kerîmede şu bilgileri vermiştir:

وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ السِّتْنَةُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَى لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ

“Hoşlarına gitmeyen şeyleri Allah'a isnâd ederler. En güzel sonuç kendilerininmiş diye dilleri de yalan uyduruyor. Hiç şüphe yok ki onlara cehennem vardır ve onlar oraya en önde sokulacaklardır.”<sup>416</sup>

Âyetinde geçen مُفْرَطُونَ “müfratûne” ifadesi için:

1.Nâfi', “ra” harfî meksur ve şedde olmaksızın مُفْرِطُونَ “müfritûne” olarak okumuştur. Bu, günahlarda aşırılığa kaçtıklarını, ifrâta gittiklerini belirtir.

2.Kıraat-i seb'a'nın diğer imamları ise مُفْرَطُونَ “müfratûne” olarak okumuşlardır. Bu, “ateşe doğru aceleyle götürülürler, orada bırakılırlar” mânâsıdır.

---

hadis ilmîne de ilgi duymuştur. Sika olarak nitelendirilmiştir. Kaynaklarda nakilleri bulunmaktadır. Yahyâ el-Yezîdî'den hadis naklinde bulunmuştur. Kendisinden de İbn Yahyâ el-Kisâî ve Seleme b. Âsım rivâyette bulunmuştur. Kisâî'nin meşhûr iki râvisinden biridir. Kıraatteki rumuzu (س) dir. (240/854) yılında vefat etmiştir. bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 211; Tayyar Altıkulaç, “Ebû'l-Hâris”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994, X, 322.

<sup>415</sup> Ebû Ca'fer el-Kârî, Kıraat-ı Aşere imamlarından biri olup, tabiündandır. Abdullah b. Ayyâş, İbn Abbas, Ebû Hüreyre, gibi sahabîlerden kıraat öğrenmiştir. Kendisinden de Nâfi'b. Ebû Nuaym, Süleyman b. Cemmâz, Ebû Amr, İbn Zeyd, İbn Verdân kıraat eğitimi almıştır. Hadis ilmi ile de iştigal etmiş olup Ebû Hüreyre, İbn Abbâs ve İbn Ömer gibi sahabîlerden hadis naklinde bulunmuştur. Kendisinden de Mâlik, ed-Dâverdî gibi âlimler hadis naklinde bulunmuştur. Ebû Davûd onun hadislerini *es-Sünen*'ine almıştır. Yahyâ b. Maîn onun için "sika", Mâlik b. Enes "salih", Ebû Hâtim "sâlihu'l-hadis" nitelemesinde bulunmuştur. Âbid, zâhid, yardımseverliği ve güzel kıraati ile temayüz etmiş bir zat olduğu ifade edilmektedir. Meşhûr râvileri Süleyman b. Cemmâz, İsa b. Verdân'dır. Kıraatteki rumuzu (جع) dir. (130/747) yılında Medîne'de ölmüştür. bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 72-76; Tayyar Altıkulaç, “Ebû Ca'fer el-Kârî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994), X, 116.

<sup>416</sup> en-Nahl 16/62.

3.Kıraat imamı Ebû Ca'fer ise "ra" harfî meksur, teşdîd ile مُفَرِّطُونَ "müferritûne" olarak okumuştur. Bu ise "yapılacak şeyler hakkında yavaş olmak, ağırdan almak" mânasına gelir.<sup>417</sup>

İbnü'l-Cevzî Zâdü'l-mesîr adlı tefsirinde kıraat imamı Ebû Ca'fer'e kıraat atfı ile ilgili olmak üzere aynı âyet-i kerîmede şu bilgileri vermektedir:

"Hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a nispet ederler": Anlam şöyledir: Kendileri için hoş olmayanları O'na nispet ederler ki o da kızlardır. "Dilleri yalan söyler": Yani asılsız şeyler konuşurlar. Ebû'l-Âliye, Nehaî (ö. 96/714) ve İbn Ebî Able (ö. 151/769) "kaî" ve "zali" mazmum, "el küzübe" okumuşlardır. Sonra bu yalanı açıklayıp: "En güzeli kendilerinin" dedi. Bunda da üç yorum vardır:

Birincisi: Katâde ve Mukatile göre, onlar erkek çocuklardır.

İkincisi: Zeccâc'a göre onlar Allah'ın güzel mükâfâtıdır.

Üçüncüsü: Ebû Süleyman ed-Dimeşkî'ye (ö. ?) göre, o cennettir. Zîra Allah Teâlâ müminlere cennet va'dedince müşrikler: Eğer sizin dediğiniz doğru çıkarsa, biz ona sizden önce gireriz, dediler.

"Lâ cereme": Zeccâc'a göre "la" sözlerini rettir, anlamıda şöyle olur: Bu dedikleri gibi değildir, fiillerinin cürümü kendilerindir, yani bu fiillerinin sonucu kendilerindir demektir. "Şüphesiz onlar içinde ateş vardır ve şüphesiz onlar öncülerdir.": Bunda da dört görüş vardır: Çoğunluk "fe"yi sâkin, "ra"yı şedde olmaksızın ve meftuh olarak "mufratûn" okumuşlardır. Onun mânasında da iki yorum vardır:

Birincisi: Terk edilirler, İbn Abbâs, demiştir. Ferrâ da: Ateşte unutulurlar, demiştir.

İkincisi: Acele ettirilirlir, sıkıştırılırlar. Bunu da İbn Abbâs söylemiştir. İbn Kuteybe de cehenneme acele ettirilirlir, demiştir. Zeccâc da şöyle demiştir: "farat", lugatta öne geçendir. Bu duruma göre "mufratûn"un anlamı ateşe takdim (buyur) edilirler, demektir. Kim de onun "terk edilirler" şeklinde tefsir ederse, yine böyle olur ki, ebedî olarak azaba takdim edilir ve orada bırakılırlar, demek olur. Nâfi', Mahbûb da (ö. 231/846) Ebû Amr'dan, Kuteybe de Kisâî'den "fe"yi sâkin, "ra"yı meksur ve şedde olmaksızın "mufratûn" okumuşlardır. Zeccâc da anlamı: "Onlar Allah'a isyanda ileri gitmişlerdir", demiştir. Ebû Ca'fer ile İbn Ebî Able "fe"yi meftuh "ra"yı teşdîd ile ve meksur "muferritûn" okumuşlardır. Zeccâc da anlamı: "Onlar dünyada kusur işlediler, orada ahiret için amel etmediler", demiştir. Bu kıraatin tasdiki:

أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتِي عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّآخِرِينَ

<sup>417</sup> Mâverdî, en-Nüket ve'l-uyûn, III, 196-197.

“Farkında olmadan azap size ansızın gelmeden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun ki, kişi, “Allah'ın yanında, işlediğim kusurlardan dolayı vay hâlime! Gerçekten ben alay edenlerden idim” demesin.”<sup>418</sup> İlâhî kelâmıdır. Velid b. Müslim de İbn Âmir'den, “fe”yi meftuh, “ra”yı da meftuh ve teşdîd ile “mufarratûn” nakletmiştir. Zeccâc, bunun tefsiri de ilk kıraatın tefsiri gibidir “mufarrat” ile “mufrat” aynı anlamdadır demiştir.<sup>419</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî, Ebû Ca'fer'e kıraat atfı yaparak kaynak göstermişler, farklı kıraat ve anlamlarını başka âyetlerle desteklemişlerdir. Âlimlerin görüşlerini zikretmişlerdir.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde مُفْرَطُونَ “müfratûne” ifadesi için Nâfi‘, “ra” harfi meksur ve şeddesiz مُفْرِطُونَ “müfritûne” şeklinde, Ebû Ca'fer ise “ra” harfi meksur, şeddeli مُفَرِّطُونَ “müferritûne” şeklinde okuduğunu beyan etmiştir.<sup>420</sup>

İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde kıraat imamı Ebû Ca'fer'e kıraat atfı ile ilgili olarak ikinci örneğimiz En'âm sûresi kırkdördüncü âyettir:

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ

“Derken onlar kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, (önce) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Sonra kendilerine verilenle sevinip şımardıkları sırada onları ansızın yakaladık da bir anda tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar.”<sup>421</sup>

Âyette geçen فَتَحْنَا “fetahnâ” ifadesi için:

“Kendilerine yapılan hatırlatmaları unuttukları zaman” İbn Abbâs: Kendilerine verilen öğütleri tutmadılar, demiştir. “Üzerlerine her şeyin kapılarını açtık”: Dünyanın bolluk ve sevincini kastediyor. Ebû Ca'fer ile İbn Âmir, burada, A'raf'ta, Enbiyâ ve Kamer'de teşdîd ile فَتَحْنَا “fettahnâ” okumuşlar; Cumhur şeddesiz فَتَحْنَا “fetahnâ” okumuştur. Zeccâc şöyle demiştir: “Kendilerine kapalı olan her hayrın kapılarını açtık, nihâyet kendilerine verilen intikam için olmadığını ve kendilerine açılan kapıları hak ettiklerini zannettikleri zaman, onları ansızın yakaladık, yani azabımız onlara birden” geldi.<sup>422</sup>

<sup>418</sup> ez- Zümer 39/55-56.

<sup>419</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, II, 566-567.

<sup>420</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 80.

<sup>421</sup> el-En'âm 6/44.

<sup>422</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, II, 29.

Değerlendirme: İbnü'l-Cevzî, kıraat imamı Ebû Ca'fer'e kıraat atfı yaparak kaynak göstermiştir. Anlamın nasıl olduğunu izah etmiştir. Mâverdî bu âyette Ebû Ca'fer'e kıraat atfı göstermemiştir.

#### 2.1.27. İsa b. Verdân'a <sup>423</sup> (ö. 160/777) Atıfta Bulunma Yöntemleri.

İsa b. Verdân ile ilgili her iki eserde de kıraat atfı yapılmamıştır.

#### 2.1.28. Süleyman b. Cemmâz'a <sup>424</sup> (ö. 170/786) Atıfta Bulunma Yöntemleri.

İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde Süleyman b. Cemmâz'a kıraat atfı ile ilgili olarak Saffât sûresi yüz elli dördüncü âyet-i kerîme de şu bilgileri vermektedir:

أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ

“Yoksa Allah kızları erkeklere tercih mi etti?”<sup>425</sup>

Âyetinde geçen *أَصْطَفَى الْبَنَاتِ* “*estafe'l-benâti*” “Kızları mı seçti” ifadesi için: Ferrâ şöyle demiştir: bu bir sorudur, içinde onlar için azarlama vardır. Bazen azarlama türü sorudan istifham hemzesi atılır, mesela;

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ

“İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün, (onlara şöyle denir:) “Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz, onların zevkini sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı, alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız.”<sup>426</sup> âyetinde olduğu gibi. “*ezhebtum*” istifhamla da okunur istifhamsız da okunur, ikisinin de mânası aynıdır. Ebû Hüreyre, İbn Müseyyeb, Zührî, İbn Cemmâz da Nâfi‘’den nakille, Ebû Ca'fer ve Şeybe vasıl ile “hemze”siz ve “med”siz olarak

<sup>423</sup> Ebû'l-Hâris el-Medenî el-Kârî, Medinelidir. Lakabı Hazzâ'dır. Kıraatini Ebû Ca'fer el-Kârî ve Şeybe b. Nisah'tan almıştır. Sonra Nâfi‘'ye arzetmiştir. Kendisindende Kâlûn, İsmail b. Ca'fer, Vâkîdî kıraat almıştır. İbnü'l-Cezerî onun için “usta bir mukri, gerçekten sağlam güvenilir bir bir râvidir” demiştir. (160/777) yılında vefat etmiştir. bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 111; Tayyar Altıkulaç, “İbn Verdân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1999, XX, 445.

<sup>424</sup> Süleyman b. Cemmâz, Ebû Ca'fer, Şeybe ve Nâfi‘'den kıraat ahzetmiştir. Kendisinden ise Kuteybe, İsmail b. Ca'fer kıraat öğrenmişlerdir. Ebû Ca'fer'in meşhûr râvilerindendir. (170/786) yılında vefat etmiştir. bk. Tayyar Altıkulaç, “İbn Cemmâz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1999, XIX, 395-396; Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Haydarabad, Beyrut 1371/1952, IV, 142.

<sup>425</sup> es-Sâffât 37/153.

<sup>426</sup> el-Ahkâf 46/20.

“ve *“innehum lekâzibûnestafâ”* okumuşlardır. Ebû Ali de şöyle yorumlamıştır: Bu, haber verme tarzındadır, sanki: Onların dediği gibi kızları oğlanlara tercih etmiştir. Örneğin şu âyette olduğu gibi.

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ

“(Deyin ki:) “Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!?””<sup>427</sup>

Değerlendirme: Burada İbnü'l-Cevzî, Süleyman b. Cemmâz'a kıraat atfı yaparak kaynak göstermiştir. Diğer âyetlerden delil getirmiş, Arap dil kurallarının kullanılışından örnekler vermiştir. Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde, İbnü'l-Cemmâz'la ilgili kıraat atfına rastlanılmamıştır.

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde İbnü'l-Cemmâz'a kıraat atfı ile ilgili olarak Hûd sûresi seksen birinci âyeti örneklendirebiliriz:

قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرَبَ أَهْلُكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرَاتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ

“Konukları şöyle dedi: “Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla ulaşamayacaklar. Geceleyin bir vakitte aileni al götür. İçinizden kimse ardına bakmasın. Ancak karın müstesna. (Onu bırak.) Çünkü onların (kavminin) başına gelecek olan azap, onun başına da gelecektir. Onların azabla buluşma zamanı sabahdır. Sabah yakın değil midir?!””<sup>428</sup>

Ebû Hureyre Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle dediğini nakletmiştir: “Allah Lut'a merhamet etsin, o sağlam bir köşeye sığınyordu. Allah ondan sonra ne zaman bir peygamber gönderdi ise, mutlaka varlıklı ve adamı çok kabileden göndermiştir.”<sup>429</sup>

“Sana asla dokunamazlar”: Mukatil burada söylenmeyen kelime vardır, takdiri şöyledir demiştir: “Sana asla kötülük edemezler”. Şöyle ki onlar Lut'a: “Biz senin yanında birtakım adamlar görüyoruz, bizim gözümüzü boyadılar, yarın sen ve ailen başınıza ne geleceğini bilirsiniz, dediler”. Bunun üzerine Cebrail de ona: “Şüphesiz bizler Rabbinin elçileriyiz; sana asla ulaşamazlar” dedi.

“fe esri bi ehlik”: Âsım, Ebu Amr, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî, “hemze” ile “fe esri” okumuşlar, onu “esreytu” babından getirmişlerdir. İbn Kesîr ile Nâfi'de “hemze”siz olarak “sereytu” dan getirip “fesri bi ehlik” okumuşlardır. Bunların ikisi de lugattır. Zeccâc şöyle demiştir: “sereytu” ve “esreytu”: Gece yürüyüşü yapmaktır.

Şair de şöyle demiştir:

<sup>427</sup> ed-Duhân 44/49.

<sup>428</sup> Hûd 11/81.

<sup>429</sup> Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 12 (No. 3116).

“Onların gece yürüttüm, öyle ki binekleri yoruldu,  
Hatta asil atlar bile yularla çekilmez oldu,  
Şair Nabiğa da şöyle demiştir:  
Gece ikizler burcundan ona bir bulut yürüdü,  
Kuzey rüzgârı da ona donmuş dolular atıyordu.”

Bu beyitte geçen “esret”, “seret” şeklinde de rivâyet edilmiştir. Lut’un ailesine gelince: Onlar karısı ile iki kızından ibaretti. Kızlarının adları Rüsba ile Züarsa idi. Süddî de şöyle demiştir: Büyüğünün adı Reyve, küçüğünün adı da: Arube idi. Ailesinden maksat, iki kızıdır. Âyette geçen “kıt’”, “kıt’a” (parça) anlamındadır. “maza kıt’un minelleyli” denir ki, “kıt’atun” (Gecenin bir kısmı geçti) demektir. İbn Abbas da: Bundan gecenin sonunu kastetmiştir, demiştir. İbn Kuteybe de “bıkıt’in”: Gecenin kalan son kısmında demiştir. İbn Enbârî de: “kıt’” deyip “kıt’a”yı anlamak geceye hastır, yoksa: “indî kıt’un minessevbi” deyip de “kıt’atun” kastetmek caiz değildir. (Yanımda bir parça kumaş vardır.)

“İçinizden kimse arkasına bakmasın”: Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, içinizden kimse geri kalmasın, mânasındadır. Bunu da İbn Abbâs demiştir.

İkincisi: O bildiğimiz gibi arkasına bakmaktır. Bunu da Mücahit ile Mukatil demişlerdir.

“illemraetek” : Nâfî‘, Âsım, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî “te”nin nasbı ile okumuşlardır. İbn Kesîr, Ebû Amr, ve İbn Cemmâz da Ebû Ca’fer’den naklederek “te”nin ref’i ile okumuşlardır. Zeccâc da şöyle demiştir. Kim nasb ile okursa anlam şöyle olur: “fe esri biehlake illemraetek.” Kim de ref ile okursa “velâ yeltefit minküm ahadün illemraetuk” mânasına almıştır. Arkalarına bakmamaları da onların başına gelen azabı görmemeleri içindir. İbn Enbârî şöyle demiştir: Merfu kıraatine göre istisnâ munkatı olur, mânası da şöyledir: “lâkin imraetuk, feinnehâ teltefitu fe yusîbuha ma esabehum” (ancak karın geriye bakar, o da azaba duçar olur). İstisnâ munkatı olunca, geriye bakması Rabbine isyan olur. Çünkü bakmaması emrolunmuştur. Katâde şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre karısı, Lut kentten çıkarken onunla beraber idi. Çökme ve yıkılma sesi duyunca arkasına baktı: Vah kavmim, dedi. Ona da bir taş değip onu da helak etti. İşte: “İnnehu musîbuha ma esabehum, inne mev’idehumussubh” dediği budur. Helak zamanlarında sabaktır.

“Sabah yakın değil midir?”: Müfessirler şöyle demiştir: Melekler: “Onların helak vakti sabaktır” dediler. Lut da: Ben daha çabuk istiyorum, dedi. Ona: “Sabah yakın değil midir?” dediler.<sup>430</sup>

<sup>430</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, II, 391-392.

Değerlendirme: İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde İbn Cemmâz'a kıraat atfı yaparak kaynak göstermiştir. Kıraat farklılıklarından oluşan mânaları da aktarmıştır. Mâverdi, İbnü'l-Cemmâz'a kıraat atfı yapmamıştır.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde فَاسِرْ “fe esri” ifadesini İbn Kesîr, Nâfi‘ ve Ebû Ca‘fer “hemze”siz, “hemze-i vasil” ile “fesri” şeklinde, “illemreetek” ifadesini İbn Kesîr ve Ebû Amr “te” yi ref ile “illemreetük” şeklinde okuduklarını aktarmıştır.<sup>431</sup>

### 2.1.29. Ya‘kub el-Hadramî’ye<sup>432</sup> (ö. 205/821) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdi, *en-Nüket* ve *’l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat imamı Ya‘kûb’a kıraat atfı ile ilgili olarak Bakara sûresi iki yüz elli beşinci âyet-i kerîmeyi örneklendirebiliriz:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

“Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür.”<sup>433</sup>

<sup>431</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 71.

<sup>432</sup> Ya‘kûb b. İshâk el-Hadramî (117/735) tarihinde Basra’da dünyaya gelmiştir. Ebû Yûsuf, Ebû Muhammed künyeleri ve Basrî, Hadramî nisbeleri ile tanınmıştır. Ebû’l-Münzîr, Ebû’l-Eşheb (ö. 162/779), İbn Meymûn (ö. 172/789), Şihâb b. Şürrüfe’den (ö. ?) kıraat eğitimi almıştır. Yedi kıraat imamıdan Hamza ve Kisâiden de istifade ettiği ifade edilmiştir. Ravh, Ruveys, Velîd b. Hasan et-Tevvezî (ö. ?), Ebû Hâtim, Ahmed b. Abdulhâlik (ö. 292/905), ed-Dûrî gibi âlimler kendisinden kıraat tahsil eden öğrencileridir. Hadis ilmi ile meşgul olmuş, Hamza, Şu‘be, Selim b. Hayyan, Hemmâm b. Yahyâ, Hârûn b. Mûsâ, Ebû Akîl ed-Devrakî, Esved b. Şeybân (ö. 165/781) ve Zâide (ö. ?) gibi âlimlerden hadis dinlemiş, nakilde bulunmuştur. Kendisinden de Fellâs (ö. 249/864), Ebû Kılâbe er-Rakkâşî (ö. 276/890), Muhammed b. Yûnus (ö. ?), İbn İbrâhim b. Şâzân hadis naklinde bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim er-Râzî onun için saduk terimini kullanmıştır. İlimdeki üstünlüğü ile temâyüz ettiği, âbid, zâhid, müttekî bir âlim olduğu ifade edilmiştir. Meşhûr râvileri Ruveys ve Ravh’tır. Kıraatteki rumuzu (يع) dır. (205/821) yılında Basra’da ölmüştür. bk. Zehebî, *Ma‘rifetü'l-kurrâ*, I, 157-158; Tayyar Altıkulaç, “Ya‘kûb el-Hadramî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2013, XLIII, 282-284.

<sup>433</sup> el-Bakara 2/255.

Âyette geçen **وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ** ifadesini **“Vüs ‘u kursiyyihi’s-semâvâtu ve’l-erdu”** (Kürsüsünün genişliği gökler ve yerdir) şeklinde okumuştur. Mübteda haber şeklinde **وَسِعَ** “vesi’a” kelimesinde “sin”i meczum, “ayn”ı mazmum, **“es-semâvâti ve’l-erdı”** ifadesini de sonu ref olarak haber yapmıştır. Kürsü’nün çok anlamı bulunmakla beraber İbn Abbas’a göre Allah’ın ilmi olması en doğrudur denmiş ve Mâverdi de bunu tercih etmiştir.<sup>434</sup>

Değerlendirme: Mâverdî *en-Nüket ve’l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat imamı Ya’kûb için kıraat atfı yaparak kaynak göstermiştir. Farklı okunuşu ve dilsel analiz yapmıştır. Mâverdî, eserinde Ya’kûb için tek atfı vardır. İbnü’l-Cevzî bu âyeti kerîmede kıraat atfı göstermemiştir.

İkinci örnek olarak İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr* adlı tefsirinde kıraat imamı Ya’kûb için Bakara sûresi ikiyüz yetmiş birinci âyette şu bilgileri vermiştir:

**إِنْ تَبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيَكْفُرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ**

*“Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da keffaret olur. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*<sup>435</sup>

Âyette geçen **“feniimmâhî”**: “nime”de dört lugat vardır: “nun”un ve “ayn”ın fethiyle **“naam”**, alem gibi; “nun”un kesriyle, **“ni’me”**; “nun”un fethi ve “ayn”ın sukunu ile **“na’me”**; “nun”un kesri ve “ayn”ın sukunu ile **“ni’me”**. **“feniimmahî”**: Nâfi’-Verş kıraati dışında-, Ebû Amr, Âsım-Ebû Bekir kıraati de, ve Mufaddal **“nun”**un kesri ve **“ayn”**ın sukunu ile **“ni’ma”** okumuşlardır. İbn Kesîr, Âsım- Hafs rivâyetinde- Nâfi’de Verş rivâyetinde ve Ya’kûp **“nûn”**un ve **“ayn”**ın kesriyle okumuşlardır. İbn Âmir, Hamza ve Kisâî de, **“nun”**un fethiyle **“feneimma”** okumuşlardır. Hepsi **“mim”**i şeddeli okumuşlardır. Nisâ suresindeki ihtilafları da böyledir. Zeccâc şöyle demiştir: **“ma”** şey mânasınadır, yani o ne güzel şeydir demek olur. Ebû Ali de: Onu açıktan vermek ne güzel şeydir, demiştir. *“O sizin için daha hayırlıdır”* Yani onu gizlemek. Âlimler şunda ittifak etmişlerdir ki nafîle sadakayı gizlemek onu açıklamaktan daha faziletlidir. Farz sadakada ise iki görüş vardır: Birincisi: Onu açıklamak daha faziletlidir bunu İbn Abbas ve diğerleri demişlerdir. Kadı Ebû Ya’la (ö. 458/1066) da bunu tercih etmiştir. Zeccâc şöyle demiştir: Resulullah (s.a.v) zamanında zekâtı gizli vermek daha güzeldi. Ama bugün insanlar kötü düşünüyorlar; onun için onun açık vermek daha güzeldir. İkincisi: Onu gizli vermek daha güzeldir, Bunu Hasen, Katâde, Yezîd

<sup>434</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 326.

<sup>435</sup> el-Bakara 2/271.

bin Ebû Habîb (ö. 128/745) demişlerdir. İlk görüşün sahipleri âyetteki sadakaları farza, “*ve in tuhfûhâ*” dakini de nafıleye hamletmişlerdir. Gizli sadakanın faziletli olması iki sebepten dolaydır: Birincisi: Verenle ilgilidir ki o da riyadan uzak, ihlâsa yakın olması ve açık vermede nefsin etkilenmesinden yüz çevirmesidir. İkincisi: Verilenle ilgilidir ki o da halini gizlemekle mahçub olmamasıdır. Çünkü açık verilirse kalbi kırılır.

“*Ve yükeffiru anküm min seyyiatiküm*”: İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekir Âsım’dan rivâyetle “*nun*” ve merfu olarak “*nukeffiru anke*” okumuşlardır. Mâna da: Biz seni bağışlarız, demek olur. Yeni söz başı olması da caizdir. Nâfi’ ile Kisâi de, “*nun*” ile “*ra*”nın cezmi ile “*nükeffir*” okumuşlardır. Ebû Ali şöyle demiştir: Bu, sözü “*fehüve hayrun leküm*” ün üzerine atfetmek düşüncesiyledir. Zîra “*fehüve hayrun leküm*” kavli, cezm mahallindedir. Baksanıza, bir kimse: “*vein tuhfûha yekûnu azame li ecriküm*”, deseydi, meczum okurdu.

وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ  
فَأَصَدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ

“Herhangi birinize ölüm gelip de, “Ey Rabbim! Beni yakın bir zamâna kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!” demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın.”<sup>436</sup> Âyetinde “*levlâ ahharteni ila ecelin garîbin fetesaddeka*” kavli de böyledir. “*ekun*” kavlini “*fetesaddeka*” mahalline hamletmiş olur. İbn Âmir de “*ye*” ve merfu olarak “*yukeffiru*” okumuştur. Hafs da Âsım’dan rivâyetle zamiri Allah Teâla’ya göndermiştir. Eban da Âsım’dan rivâyet ederek merfu “*te*” ve meftuh “*fe*” ve sâkin “*ra*” ile “*tükeffer*” okumuştur. “*min seyyiâtikum*”: “*min*” üzerinde de iki görüş vardır: Birincisi: Zaittir. İkincisi: Ba’z mânasınadır. Ebû Süleyman Dîmeşkî şöyle demiştir: Bundaki hikmet de kulların korku ve endişe içinde olmalarıdır.<sup>437</sup>

Değerlendirme: Mâverdî en-Nüket ve’l-uyûn adlı tefsirinde kıraat imamı Ya’kûb için bir kıraat atfı yapmıştır. İbnü’l-Cevzî daha fazla kıraat atfı yapmıştır. Burada aynı âyet değil farklı âyetlere atıf yaparak kaynak göstermişler, anlamlar üzerinde durmuşlar, farklı âyetlerden delil getirmişlerdir. Dil uzmanlarının görüşlerine yer vermişlerdir.

Pâlûvî ise *Zübdetü’l-irfân* adlı eserinde *فَنِيمًا هِيَ* “*feniimmâhî*” ifadesini Kâlûn, Ebûbekir ve Ebû Amr “*ayn*”ın kesresi ile ihtilâsla<sup>438</sup>, “*feniimmâhî*”, İbn Âmir, Hamza, Kisâi

<sup>436</sup> el-Münâfikûn 63/10.

<sup>437</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 243-244.

<sup>438</sup> İhtilâs: Sözlükte bir şeyi çabuk kapmak anlamına gelir. İstılahta ise harfin harekesini hafif bir sesle okumaya denir. Başka bir ifadeyle harekenin üçte ikisini nutkedip üçte birini terketmektir. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 90.

ve Halef “*nûn*”un fethi ile, “*feneimmâhî*”, Ebû Ca’fer “ayn”ın iskanı ile “*ni’mâ*” şeklinde okuduklarını beyan etmiştir.<sup>439</sup>

### 2.1.30. Ebû Abdillâh el-Lü’lûî (Ruveys)’ye<sup>440</sup> (ö. 238/852) Atıfta Bulunma Yöntemleri

İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr* adlı tefsirinde kıraat imamı Ya’kûb’un meşhûr râvisi Ruveys’e kıraat atfı ile ilgili olarak Yûnus sûresi elli sekizinci âyet-i kerîmede şu bilgileri vermiştir.

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ

“De ki: “Ancak Allah’ın lütuf ve rahmetiyle, yalnız bunlarla sevininler. Bu, onların toplayıp durduklarından daha hayırlıdır.””<sup>441</sup>

Âyette geçen “*fe bi zâlike felyefrahû*” ifâdesi için: Übey b. Kâ’b, Ebû Miclez (ö. 110/728), Katâde, Ebû’l-Âliye ve Ruveys de Ya’kûb’tan rivâyetle “*te*” ile: “*feltefrahû*” okumuşlardır. Hasen, Muaz el-Kârî ve Ebû’l-Mütevekkil de böyle okumuşlardır. Ancak onlar lamı meksur kılmışlardır. İbn Mes’ûd ile Ebû İmrân da “*febizalike fefrahû*” (buna sevinin” okumuşlardır. İbn Abbâs da: O lütuf ve rahmete sevinin, demiştir. “O, kendilerinin topladıklarından daha hayırlıdır”: Yani kafirlerin topladıkları mallardan. Ebû Ca’fer, İbn Âmir ve Ruveys, “*te*” ile “*tecmeûn*” okumuşlardır. İbn Enbârî de “*bi fadlillahi*” deki “*be*”nin gizli bir ismin haberi olduğunu anlatmıştır. Te’vili şöyledir: Bu şifa ve öğüt, Allah’ın lutfu ve rahmeti iledir. Allah’ın bu ihsanına sevininler.<sup>442</sup>

Değerlendirme: İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr* adlı eserinde kıraat imamı Ya’kûb’un râvisi Ruveys’e kıraat atfı yapmış, farklı anlam üzerinde durmuştur. Ayrıca diğer âlimlerin görüşlerini de zikretmiştir. Mâverdi, Ruveys’e kıraat atfı yapmamıştır.

<sup>439</sup> Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 38.

<sup>440</sup> Muhammed b. Mütevekkil on kıraat âliminden el-Hadramî’nin râvisidir. Basra’da dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû Abdillâh, nisbesi el-Basrî olarak bilinir. el-Hadramînin kıraatini en iyi şekilde temsil etmiştir. Kıraatte en üst zirve olmuştur. Bu yüzden Ruveys denilmiştir. Diğer meşhûr râvi Ravh’tır. Ebû Hâtim es-Sicistânî onun için Ya’kûb’a Kur’ân’ı çokça arzettiğini, hocasının onu takdir ettiğini ifade etmiştir. Ebû Bekir Muhammed et-Temmâr (ö. 252/866), ez-Zübeyrî (ö. 300/912) ondan kıraat okuyan öğrencilerindendir. Kıraatte ki rumuzu (يس) dir. (238/852) tarihinde Basra’da ölmüştür. bk. Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâ*, I, 216; Tayyar Altıkulaç, “Ruveys”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2008, XXXV, 274.

<sup>441</sup> Yûnus 10/58.

<sup>442</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, II, 336.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde فَلْيَفْرَحُوا “felyefrahû” ifadesi için Ruveys “te” ile “feltefrahû” şeklinde okuduğunu, يَجْمَعُونَ “yecmeûn” ifadesini İbn Âmir, Ebû Ca‘fer, “te” ile “tecmeûn” şeklinde okuduklarını bildirmiştir.<sup>443</sup>

### 2.1.31. Ebû'l-Hasan Ravh el-Basrî'ye<sup>444</sup> (ö. 233/847) Atıfta Bulunma Yöntemleri

İbnü'l-Cevzî, *Zaadü'l-mesîr* adlı tefsirinde kıraat imamı Ya‘kûb’un râvisi Ravh’a kıraat atfı ile ilgili olarak Rûm sûresi altmışıncı âyet-i kerîmede şu bilgileri vermiştir.

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ

“Sabret. Şüphesiz, Allah'ın va'di gerçektir. Kesin imâna sahip olmayanlar sakın seni gevşeklîğe (ve tedirginliğe) sürüklemesinler.”<sup>445</sup>

Âyette geçen وَلَا يَسْتَخِفَّنَّ “vela yestehiffenneke” ifadesi için: Ravh ve Zeyd rivâyetleri müstesnâ, Ya‘kûb sâkin “nun” ile “vela yestehiffenke” okumuştur. Zeccâc da: Seni dininden tedirgin etmesinler, demiştir. “Kesin inanmayanlar”: Onlar da sapıklar ve şüpheçilerdir. Başkası da şöyle demiştir: Yeniden dirilmeye ve cezaya inanmayanlar. Bazı müfessirler de bu âyetin mensuh olduğunu iddia etmişlerdir.<sup>446</sup>

Değerlendirme: İbnü'l-Cevzî, Kıraat imamı Ya‘kûb’un râvisi Ravh’a kıraat atfı yaparak farklı okunuşu belirtmiştir. Mâverdî, Ravh’a kıraat atfı yapmamıştır.

### 2.1.32. Halef b. Hişâm'a (ö. 229/844) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Halef b. Hişâm, kıraat imamı Hamza'nın de râvisi olduğu için yukarıda bilgi verildi.

<sup>443</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 69.

<sup>444</sup> Ebû'l-Hasan Ravh b. Kurre el-Basrî, Basra'da dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû'l-Hasen, nisbesi Hüzeli'dir. Selâm b. Münzir (ö. ?) ve Ya‘kûb el-Hadramî'den kıraat eğitimi almıştır. Kıraat-i aşere imamı Ya‘kûb’un meşhûr iki râvisinden biridir. Basra fakihi Ebû Abdullah ez-Zübeyrî, Tayyib b. Hasan, Ebû Bekir Muhammed es-Sakafî, ve Hulvânî kendisinden arz usûlüyle kıraat almışlardır. Hadis ilmi ile de meşgul olmuş, Ahmed b. Sakr b. Sevbân'dan (ö. ?) hadis dinlemiştir. Ebû Avâne, Hammâd b. Zeyd, ed-Dâbbî, Riyâh el-Kaysî'den (ö. 177/794) hadis naklinde bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Ya'la, Ebû Zür'a, ed-Dârimî gibi meşhûr hadisçiler hadis naklinde bulunmuştur. Buhârî onun hadisini eserine yazmıştır. Ebû Hâtim onu saduk olarak nitelemiştir. Kıraatteki rumuzu (ح) tır. 233/847 yılında Basra'da ölmüştür.bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 214; Altıkulaç, “Ravh b. Abdülmü'min”, XXXIV, 472.

<sup>445</sup> er-Rûm 30/60.

<sup>446</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 428.

### 2.1.33. İdris b. Abdülkerîm'e<sup>447</sup> (ö. 292/905) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Halef'in râvisi İdris'e her iki eserde de kıraat atfına rastlanılmamıştır.

### 2.1.34. İshâk b. İbrâhim el-Verrâk'a<sup>448</sup> (ö. 286/899) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Halef'in meşhûr iki râvisinden biri olan İshâk'a iki eserde de kıraat atfı tespit edilememiştir.

## 2.2. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî'nin Eserlerinde Sahâbe'ye Atıfta Bulunma Yöntemleri

### 2.2.1. Ebû Bekir'e<sup>449</sup> (ö. 13/634) Atıfta Bulunma Yöntemleri

<sup>447</sup> İdrîs b. Abdülkerîm, Bağdat'ta dünyaya gelmiştir demir ticareti ve demircilik ile uğraştığı için haddâd lakabıyla anılmıştır. Halef b. Hişâm'dan kıraat öğrenmiştir. Halef, Âsım b. Ali (ö. 221/836), ez-Zübeyrî, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi bilginlerden hadis dinlemiştir. İbn Şenebûz, İbn Miksem (ö. 354/965), Mûsâ b. Ubeydullah, İbnü'l-Münâdî, en-Nakkâş kendisinden arz usûlüyle İbn Mücâhid semâ usûlüyle kıraat öğrenmiştir. İbn Miksem, İbnü'l-Enbârî, el-Hutabî gibi râviler kendisinden hadis nakletmiştir. (292/905) yılında Bağdat'a ölmüştür. Kıraat ilminde önemli bir yeri vardır. bk. Tayyar Altıkulaç, "İdrîs b. Abdülkerîm", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2000, XXI, 484.

<sup>448</sup> İshâk b. İbrâhim Merv'de doğmuş olup ailesiyle Bağdat'a yerleştiği için Bağdâdî nisbesiyle bilinir. Hamza b. Habîb'e kâtiplik yaptığı, kitaplarını istinsah ettiğinden Verrâk lakabını almıştır. Verrâk kıraatini Halef b. Hişâm'dan arz ve semâ usûlüyle almıştır. Hamza b. Habîb ez-Zeyyâtâ muhalefet ederek yaptığı tercihleri rivâyet etmiştir. Bu açıdan kıraat ilminde önemli yeri vardır. (286/899) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. bk. Tayyar Altıkulaç, "İshâk b. İbrâhim", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2013, XLIII, 61.

<sup>449</sup> İsmi Abdullah b. Ebî Kuhâfe Osman b. Âmir b. Amr b. Kâ'b b. Sa'd b. Teym b. Mürre b. Kab b. Lüey el-Kureşî et-Teymî'dir. Yaygın olan kanaata göre 573 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. "Soylu", "eski" anlamında Atik lakabı ile tanınmıştır. Allah Rasûlu (s.a.v.) onun için "Sen Allah'ın Cehennemden azat ettiği kimsesin" (Tirmizî " Kitâbü'l-Menâkıb", 16 (No. 3679) demiştir. Çok merhametli anlamında "evvâh", malını mülkünü Allah yolunda tasadduk ettiği ve eski ekıyafetler giydiğinden "Zü'l-Hılâl" lakabları da verilmiştir. Çok bilinen lakabı çok sadık anlamında "sıddîk"tır. Kumaş ticareti ile meşgul olmuş, zengin bir tüccardır. Hz. Peygamber; herkes kendisini yalanlarken Ebû Bekir'in inandığını, her şeyini İslâmiyet için fedâ ettiğini söylemiştir. (Buhârî."Fezâil-ü ashâbi'n-nebî", 5 (No. 3461) Aşere-i mübeşşerenin büyük çoğunluğu onun vesilesiyle müslüman olmuştur. Ensab ilmini iyi bildiğinden Hz. Peygamberin Mekkeye gelenlerle İslâm daveti için iletişim kurmasında yardımcı olmuştur. Kur'an'a hizmeti ve Hz. Peygamber'e bağlılığı zirvededir. Kur'an'ı eniyi bilen ve anlayandı. Kur'an'ı ezbere bilir en güzel şekilde tilâvet ederdi. Halifelîği sırasında, Kur'an'ın mushaf haline getirilmesinde, İslâm'a en büyük vazifeyi ifâ etmiştir. Mütevâzi, yumuşak huylu, çok dürüst ve yardımseverdi. Tasavvufta sıddıkiyet makamı Hz. Ebû Bekir'e nisbet edilir. Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'an'ı cem etme faaliyeti yapılmıştır. Vahiy katiplerinin yazdığı âyet ve sureler iki kapak arasında toplanmış ve Mushaf adı kullanılmıştır. İslâmi Türk edebiyatında da Peygamberin hayatı ile ilgili

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* adlı eserinde Hz. Ebû Bekir'e kıraat atfı için örnek olmak üzere Tekâsür sûresi birinci âyet-i kerîmede şu bilgileri vermiştir:

الْهَيْكُمُ التَّكَاثُرُ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ

"Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı."<sup>450</sup>

Âyetinde geçen الْهَيْكُمُ "el-hâküm" ifadesini Ebû Bekir es-Sıddîk, İbn Abbâs, Şa'bî, Ebû'l-Âliye, Ebû İmrân (ö. 430/1039) ve İbn Ebî Able istifham şeklinde "hemzeteyn" ile "eel-hâkum" okumuşlar; Muâviye ve Hz. Âişe de soru şeklinde tek uzun hemze ile "âl-hâküm" okumuşlardır. "el-hâküm"ün anlamı da "Sizi Allah'a itaat ve ibadetten alıkoydu", demektir. Çoklukla övünme hakkında üç kanaat vardır:

Birincisi: Hasen'e göre mal ve çocukların çokluğu ile öğünmektir.

İkincisi: Katâde'ye göre Kabile ve aşiretlerle övünmedir.

Üçüncüsü: Dahhâk'a göre geçim ve ticaretle övünmedir.

"Nihâyet kabirleri ziyaret ettiniz." Yani ölüleri saydınız.<sup>451</sup>

Değerlendirme: İbnü'l-Cevzî eserinde Hz. Ebû Bekir'e "karae" lafzını kullanarak kıraat atfı yapmış, kaynak göstermiştir. Mâverdî ise âlimlerin görüşünü zikretmiş Hz. Ebû Bekir'e kıraat atfı yapmamıştır.

Hz. Ebû Bekir'e kıraat atfına örnek olmak üzere İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr* adlı eserinde örnek olmak üzere Hümeze sûresi üç ve dördüncü âyet-i kerîmede şu bilgileri vermiştir:

يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ

"O, malının, kendisini ebedileştirdiğini sanır." Hayır! Andolsun ki o, Hutâme'ye atılacaktır."<sup>452</sup>

---

manzum ve mensur eserlerde Hz. Peygambere yakınlığı sebebiyle yer verilmiştir. (13/634) yılında altmış üç yaşında vefat etti. Cenaze namazını Hz. Ömer kıldırması, Hz. Peygamberin yanına defnedilmiştir. bk: Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994, X, 101-108; Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, XXXI, 254; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed İbn Ḥacer, *el-İşâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muḥammed Mu'avvaḍ Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994), VI, 144-150. Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muḥammed İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. 'Alî Muḥammed Mu'avvîd, 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd, b.y., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994, III, 578-587; I, 205-231.

<sup>450</sup> et- Tekâsür 102/1-2.

<sup>451</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 485.

<sup>452</sup> el-Hümeze 104/3-4.

“Gerçekten malının onu ölümsüzleştireceğini sanır.”: “Ahlede”, “yuhlidü” mânâsınadır, anlam da Malının kendisini ölümden koruyacağını sanır; ölmeyecekmiş gibi çalışır. “Hayır”: Yani malı onu ölümsüzleştirmez ve ebedi kılmaz. “Elbette ki hutame’ye atılacaktır.”: O cehennemin isimlerinden biridir. Ona bu ismin verilmesi, içine atılan şeyi kırmasıdır. O eti yedikten sonra kemiği de kırar. Çok yiyen adama Hutame denir. Ebû Bekir es-Sıddîk, Ömer b. Hattâb, Ebû Abdurrahmân (ö. 73/692), Hasen İbn Ebî Able ve İbn Muhaysın, “uzun elif” kesra ve şeddeli nûn ile لَيْبِذَانِ “leyünbezânnî” okumuşlar ki “o ve malı cehenneme atılacaklar” demektir.<sup>453</sup>

Değerlendirme: İbnü’l-Cevzî, Hz. Ebû Bekir’e kıraat atfı yapmış anlam üzerinde durmuş, açıklamalarda bulunmuştur. Mâverdi’nin bu âyette kıraat atfı bulunmamaktadır.

## 2.2.2.Übey b. Kâ‘b’a<sup>454</sup> (ö. 30/651) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdi, *en-Nüket ve l-uyûn* adlı tefsirinde Übey b. Kâ‘b’a kıraat atfı ile ilgili olarak İbrâhîm sûresi kırk altıncı âyette şu bilgileri vermiştir.

وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لَيَتَزَوَّلُ مِنْهُ الْجِبَالُ

“Onlar gerçekten tuzaklarını kurmuşlardı. Tuzakları yüzünden dağlar yerinden oynayacak olsa bile, tuzakları Allah katındadır (Allah onu bilir).”<sup>455</sup>

Âyetinde geçen وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لَيَتَزَوَّلُ مِنْهُ الْجِبَالُ “Oysa onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi” ifadesinde iki kıraat vardır.

<sup>453</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, IV, 489.

<sup>454</sup> Tam adı Übeyy b. Kâ‘b b. Kays b. Ubeyd b. Zeyd b. Muâviye b. Amr b. Malik b. en-Neccâr’dır. Annesi Süheyle bint Esved’dir. Medine’de dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû’l-Münzîr’dir. Vahiy katipliği yapmıştır. Kur’ân’a vâkıf olup âyetler nazıl olunca yazar, ezberler Hz. Peygamber’e (s.a.v.) okurdu. Hz. Peygamber onu “Seyyidü’l-Kurra lakbıyla övmüştür. Rasûlullah’ın emriyle müslümanlara mescidde Kur’ân öğretimi yapardı. Hz. Peygamber bir gün Übeyy’i çağırarak, ‘Allah sana Beyyine sûresini okumamı emretti’ demiş, Übeyy heyecanla ‘Allah size benim adımı mı andı yâ Resûlallah?’ diye sormuş, ‘Evet’ cevabını alınca da sevinçten ağlamıştır. (Buḥârî, “Fedâilü’s-sahâbe”, 66 (No. 3598). Übeyy ümmet içinde Kur’ân’ı en iyi okuyan kişidir. (Tirmizî, “Kitâbü’l-Menâkıb”, 32 (3790). Allah Rasûlu sağ iken Kur’ân’ın tamamını ezberleyip ona arzeden sahabilerdendir. Kurrâ’nın ilk tabakasını oluşturan yedi sahabiden biridir. Kur’ân’ın cemi ve istinsahında görev almıştır. 164 hadis nakletmiştir. Suveyd b. Gafele, Zir b. Hubeyş (ö. 82/701), Ebû’l-Âliye er-Riyâhî, Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100/718), Ebû İdris el-Havlânî, Abdurrahman b. Ebzâ, Ebû’l-Mühelleb (ö. 82/702) kendisinden hadis nakletmiştir. (30/651) tarihinde Medine’de vefat etmiştir. bk. Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâ*, I, 28-31; Bünyamin Erul, “Übey b. Kâ‘b”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2012, XLII, 272-274; Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Ebî’l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü’l-Eşîr, *Üsdü’l-ğâbe*, I, 63-64.

<sup>455</sup> İbrâhîm 14/46.

1. İlk “lam” meksur, ikincisi meftuh لَتَزُولُ “litezûle” kıraatidir. Anlamı “Onların tuzağından dolayı dağlar yıkılacak değil” şeklindedir. Bunu yaptıkları tuzağın küçüklüğünü ifade için söylemiştir. İbn Abbâs ve Hasan söylemiştir.

2. İlk “lam” fethalı, ikincisi ötreli olan لَتَزُولُ “le tezûlü” kıraatidir. Anlamı “Onların tuzağı sebebiyle neredeyse dağlar yıkılacak olsa bile” şeklindedir. Bunu yaptıkları tuzağın büyüklüğünü ifade etmek için söylemiştir.

3. Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes’ûd, Abdullah b. Abbâs ve Übey b. Kâ’b, وَانْ كَادَ مَكْرُهُمْ لَتَزُولُ مِنْهُ الْجِبَالُ “vein kâde mekruhum le tezûlü minhu’l-cibâlü” olarak okumuşlardır.<sup>456</sup>

İbnü’l-Cevzî, aynı âyette şu bilgileri vermiştir:

“ve in kâne mekruhum”: Ebû Bekir, Ömer, Ali, İbn Mes’ûd, Übey b. Kâ’b, İbn Abbâs, İkrime ve Ebû’l-Âliye “dal” ile: “ve in kâde mekruhum” okumuşlardır. “litezûle minhul cibâl”: Çoğunluk “litezûle”nin birinci “lam”ını kesre ve ikinci “lam”ını fetha ile “litezûle” okumuş ve: “Tuzaklarından dağlar kaymaz, bunu yapamayacak kadar zayıf ve gevşektir”, demek istemişlerdir. Hasen Basri de böyle tefsir etmiştir. Kisâî de birinci “lam”ın fethi ve ikincisinin zammı ile “le tezûlu” okumuş ve: Neredeyse tuzaklarından dağlar yerinden oynayacaktı, demek istemiştir. İbn Enbârî de böyle tefsir etmiştir. Dağlardan ne murad edildiği hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Bilinen dağlardır, cumhur söylemiştir.

İkincisi: O, Peygamber (s.a.v.)’in durumu ve dinin sağlam dağlar gibi duruşu için misal getirilmiştir. Anlamı da şöyledir: “Eğer tuzakları dağları yerinden oynatacak düzeye ulaşsa, yine de İslâm’ın durumu sarsılmaz.” Bunu Zeccâc söylemiştir. Ebû Ali de bunun doğruluğunu: “Sakın Allah’ın peygamberlerine va’dinden cayacağını zannetme” kavli gösterir demiştir. Yani Allah sana onlara galip geleceğini va’d etmiştir, demektir. İbn Abbâs da: Va’di ile yardım, fetih ve dinin açığa çıkarılması kastedilmiştir, demiştir. “Şüphesiz Allah mutlak galiptir.” Yani yanına yaklaşılmaz, “intikam sahibidir.” kafirlerden demektir. O da onları küfürlerine karşı cezalandırmasıdır.<sup>457</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî, Übey b. Kâ’b’a kıraat atfı yapmışlar farklı anlamları örneklerle açıklamışlardır.

<sup>456</sup> Mâverdî, en-Nüket ve’l-‘uyûn, III, 143.

<sup>457</sup> İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l-mesîr, II, 519.

Pâlûvî ise *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinde *لَتَزُولَ* “*litezûle*” ifadesini Kisâî ilk “*lamî*” meftuh ikincisini merfu *لَتَزُولَ* “*le tezûlû*” olarak okuduğunu nakletmiştir.<sup>458</sup>

### 2.2.3. Ömer b. el-Hattâb’a<sup>459</sup> (ö. 23/644) Atıfta Bulunma Yöntemleri.

Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsîrinde Hz. Ömer’e kıraat atfı ile ilgili olarak Fâtiha sûresi yedinci âyet-i kerîmede şu bilgileri vermiştir:

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿٦﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

“Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.”<sup>460</sup>

Âyette geçen *صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ* “kendilerine nimet verdiklerinin yoluna” ifadesini Ömer b. el-Hattâb ve Abdullah b. Zübeyr *صِرَاطٌ مَنْ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ* olarak okumuştur. Yine Ömer b. Hattâb, *غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَغَيْرِ الضَّالِّينَ* olarak okumuştur.<sup>461</sup>

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* isimli tefsirinde aynı âyetle ilgili Hz. Ömer’e kıraat atfı yapmamıştır.

<sup>458</sup> Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 78.

<sup>459</sup> Adı Ebû Hafs Ömer b. el-Hattab b. Nüfeyl b. Adiluzza b. Riyah b. Adiy b. Kâ'b, b. Lüey b. Galib el-Kureşî el-Adevî'dir. Yaygın kanaata göre 583 yılında Mekkede dünyaya geldi. Annesi Hatme binti Haşim b. el- Muğire el-Mahzumi'dir. Allah Rasûlü, "Ya Rabbi İslâmı Ömer b. Hattab veya Amr b. Hişam'dan birisi ile destekle" diye müslüman olması için dua etmiştir. (Tirmizî "Kitâbü'l-Menâkıb" 18 (No. 3681) Hz. Ömer müslüman olduğu gece Ebû Cehil'in evine gitmiş, müslüman olduğunu söylemiştir. Daha sonra Cemil b. Ma'mer el-Cumahi müslüman olduğunu Kureyşlilere bildirmiştir. Onun müslüman olmasından sonra Müslümanlar ilk defa cemaatla Kâbe'de namaz kılmışlardır. Babasından ensab bilgisini öğrenmiş, güzel yazı yazar, güzel konuşurdu. Hz. Ebû Bekir ile birlikte Kureyşin en fasih konuşanlarından. Kur'ân'ın kıraat ve imlasına dikkat edilmesine önem vermiştir. Arap dilinin iyi öğrenilmesini ve doğru konuşulmasını istemiştir. Kur'ân'ın mushaflaşması sürecinde Hz. Ebû Bekir'i ikna eden Hz. Ömer bütün İslâm beldelerinde valilere cami ve okullara eğitim ve öğretime Kur'ân'la başlanmasını emretmiştir. Bu maksatla çeşitli vilâyetlere Medineden bazı sahabileri göndermiş, onlara maaş bağlamıştır. Kur'ân'ın inanç esaslarına ait âyetlerinin doğru anlaşılması için çaba göstermiş, müteşabih âyetlerle ilgilenenleri bundan menetmiş, kaza ve kader konusunda yanlış yorumları engellemiştir. Kütüb-i Sitte'de naklettiği 539 hadis vardır. Çoğu fıkıhla ilgilidir. Buhârî ve Müslim'de toplam seksenbir rivâyeti vardır. Ebû Lü'lüe tarafından suikaste uğramış, (23/644) tarihinde vefat etmiştir. Cenazesini Süheyb b. Sinan (ö. 38/659) kıldırıştır. bk. Mustafa Fayda, “Ömer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2007, XXXIV, 44-51; İbn Hacer el-‘Askalânî, *el-İşâbe fî temyîzi's-sahâbe*, IV, 484-486.

<sup>460</sup> el-Fâtiha 1/6-7.

<sup>461</sup> Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 60.

Değerlendirme: Mâverdî. Hz. Ömer’e kıraat atfı yaparak, “*ellezîne*” ismi mevsulu yerine “*men*” ismi mevsuluyla okumuştur. İbnü’l-Cevzî, burada iki kıraat vardır şeklinde kıraat bilgisi vermiş fakat Hz. Ömer’e kıraat atfı yapmamıştır.

İbnü’l-Cevzî *Zâdü’l-mesîr* adlı tefsirinde Hz. Ömer’e kıraat atfı ile ilgili ikinci örnek olarak Duhâ sûresi üçüncü âyette şu bilgileri vermiştir:

مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ

“*Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da.*”<sup>462</sup>

Âyetini Hz. Ömer b. Hattâb, Enes, Urve (ö. 94/713), Ebû’l-Âliye, İbn Ya‘mur, İbn Ebî Able, Ebû Hâtim de Ya‘kûb’tan naklederek, şeddesiz “*dal*” ile “*mâ vedeake*” okumuşlardır. Bu da kasemin cevabıdır. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: “*mâ veddeake*” tevdîden gelir ki yolcunun kalanlara veda etmesi gibidir. “*mâvedeake*” ise “*vedea*” “*yedeuhu*”dan gelir ki terk etmektir.<sup>463</sup>

Değerlendirme: İbnü’l-Cevzî, Hz. Ömer’e bu âyette kıraat atfı yaparak farklı anlamlar üzerinde durmuştur. Mâverdî kıraat bilgisi verdiği halde Hz. Ömer’e kıraat atfı yapmamıştır.

## 2.2.4. İbn Mes‘ûd’a<sup>464</sup> (ö. 32/652) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn* adlı tefsirinde İbn Mes‘ûd’a kıraat atfı ile ilgili olarak Hac sûresi otuz altıncı âyette şu bilgileri vermiştir:

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ إِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذَلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

<sup>462</sup> ed-Duhâ 93/3.

<sup>463</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, IV, 457.

<sup>464</sup> Abdullah b. Mes‘ûd b. Ğâfil b. Habîb b. Şemh b. Kâr b. Mahzûm b. Sâhile b. Kâhil b. el-Hâris b. Temîm b. Sad b. Hüzeyl b. Müdrike b. İlyâs b. Muzâr b. Nizâr’dır. Künyesi Ebû Abdurrahmân’dır. İslâmî kabul eden üçüncü kişi olduğu söylenmektedir. Çok mütevazî ve temiz giyimli idi. Siyasi ve idari işleri iyi bildirdi. İslâmî ilimlerin oluşmasında öncü olmuştur. 848 kadar hadis nakletmiştir. Ebû Mûsâ el-Eş‘arî, İbn Abbâs, İmrân b. Husayn, Câbir b. Abdullah, Enes b. Mâlik, Alkame b. Kays, Mesrûk (ö. 63/683), Esved b. Yezîd (ö. 75/694), Amr b. Şurahbil (ö. 63/683) kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuşlardır. Kütüb-i Sittede çokça hadisi vardır. Kur‘ân hafızı sahibilerdendir. Hz. Peygamber’e 70 kadar sûreyi ezbere arzettiğini bizzat kendisi ifade etmiştir. (Buhârî, “Fezâilü’l-Kur‘ân”, 8 (No. 4714) Sesi ve tilaveti çık güzel olduğu belirtilmiştir. Hadis, tefsir, kıraat ve fıkıhta önemli bir yeri vardır. Ebû Hanife’nin sistematize ettiği “Nassın bulunmadığı yerde rey ve kıyasa başvurulması ve Sahih olduğu kesin olarak bilinmeyen hadisin yerine icthadın tercihi” İbn Mes‘ûd’un düşüncesine dayanmaktadır. (32/652) tarihinde Medine’de vefat etmiştir. bk. İsmail Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes‘ûd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1988, I, 114-117; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-kurrâ*, I, 32-36; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, III, 280-286.

“Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın dininin nişanelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. Onlar saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah'ın adını anın. Yanları üzerlerine düşüp canları çıkınca onlardan siz de yiyin, istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire de yedirin. Şükredesiniz diye onları böylece sizin hizmetinize verdik.”<sup>465</sup>

Âyette geçen فَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ “Onlar saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah'ın adını anın” ifadesini “savâffe” olarak Cumhur bu şekilde okumuştur.

Hasan, “savâfiye” olarak okumuştur.

İbn Mes‘ûd “savâfine” olarak okumuştur.

Cumhur’un “savâfe” okuyuşunda üç vecih vardır:

Birincisi: İbn İsa’ya göre “dizili olarak” mânasındadır.

İkincisi: İbn Ömer’e göre “ayakları iplerle bağlansın diye ayakta iken” anlamındadır.

Üçüncüsü: Mücahid’e göre “bağlanmış iken” demektir.

Hasan’ın kıraati olan “savafiye” “Allah’a has olarak” yorumlanmıştır. Hiçbir şey karışmamış, saf, öz anlamındaki “es-safvetü” isminden me’huzdur.

İbn Mes‘ûd’un kıraati “savâfine” hayvanların ön ayaklarından biri bağlanıp üç ayak üzere durmasıdır. Bu mâna atın ön ayaklarından biri üç ayak üzere durarak kaldırmasına “sıfnu’l-ferasi” denilmesinden alınmıştır. Diğer bir âyetteki اِذْ عَرَضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِّاتُ الْجِيَادُ

“Hani ona akşamüstü bir ayağını tırnağı üstüne dikip üç ayağının üzerinde duran çalımlı ve soylu atlar sunulmuştu.”<sup>466</sup> ifadesinde de bu anlamdadır.<sup>467</sup>

İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l-mesîr adlı eserinde aynı âyetle ilgili olarak şu bilgileri vermiştir:

“Onların üzerine Allah’ın adını anın”: Yani keserken, demektir. İbn Mes‘ûd, İbn Abbâs, ve Katâde, “nun” ile “savâfine” okumuşlar; Hasen, Ebû Miclez, Ebû’l-Âliye, Dahhâk ve İbn Ya‘mur “ye” ile “savâfiye” okumuşlardır. “savaffe” hal olmak üzere mansuptur, ancak gayrı munsarif olduğu için tenvin almaz. Mânası: Ayakları bir hizaya gelmiş, demektir. Mâna şöyledir: “Kesilirken üzerlerine Allah’ın adını anın”. Deve ayakta kesilir. Bu âyet de bunu gösterir. Kim de “savâfine” okursa: “sâfin”: Üç ayağı üzerinde duran, demektir. Deveyi kesmek istedikleri zaman ön ayaklarından biri bağlanır, o zaman “sâfin” olmuş olur. Çoğulu:

<sup>465</sup> el-Hac 22/36.

<sup>466</sup> Sâd 38/31.

<sup>467</sup> Mâverdi, en-Nüket ve’l-uyûn, IV, 26-27.

“savâfin”dir. Bu meftuh ye ile tenvinsiz okuyanlara göredir. Tefsiri de: Hâlis olarak demektir ki, Allah için halis olarak, onu keserken başkasının adını karıştırmadan demektir.<sup>468</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî, İbn Mes'ûd'a kıraat atfı yapmış ve ortak “karae” lafzını kullanarak farklı okuyuşları göstermişler, dil analizine başvurmuşlardır.

## 2.2.5. Ebû'd-Derdâ'ya<sup>469</sup> (ö. 32/652) Atıfta Bulunma Yöntemleri

İbn'ül-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde Ebû'd-Derdâ'ya kıraat atfına örnek olmak üzere Zâriyât sûresi yedinci âyet-i kerîmede şu bilgileri vermektedir:

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ

*"Yollara (yıldızların dolaştığı yörüngelere) sahip göğe andolsun ki, muhakkak siz, (peygamber hakkında) çelişkili sözler söylüyorsunuz."*<sup>470</sup>

Ömer b. Hattâb ile Ebû Rezin “*ha* ile *be*”nin ikisinin de kesri ile “*hibiki*” okumuşlardır. Osman b. Affân, Şâ'bî, Ebû'l-Âliye ve Ebû Hayve (ö. 203/818), “*ha*”nın kesri ve “*be*”nin sukûnu ile “*hibki*” okumuşlardır. Übey b. Kâ'b, İbn Abbâs, Ebû Reca ve İbn Ebî Able, “*ha*”nın refi ve “*be*”nin sukûnu ile “*hubki*” okumuşlardır. İbn Mes'ûd ile İkrime de “*ha*”nın ve “*be*”nin ikisinin de fethi ile “*habeki*” okumuşlardır. Ebû'd-Derdâ, Ebû'l-Cevzâ (ö. 82/701), Ebû'l-Mütevekkil (ö. ?), Ebû'l-İmrân el-Cevnî ve Âsım el-Cahderî de “*ha*”nın fethi ve “*be*”nin kesri ile “*habiki*” okumuşlardır.

“*hubuk*”un anlamında dört yorum vardır:

Birincisi: Güzel yaratılan demektir. İbn Ebî Talha, İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Katâde aynı kanaattedir.

İkincisi: Sağlam yapılı demektir. Bunu da Mücahit demiştir.

<sup>468</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, III, 237-238.

<sup>469</sup> Tam adı Üveymir b. Sa'leb b. Âmir b. Zeyd b. Kays b. Ümeyye b. Mâlik b. Âmir b. Adiy b. Kâ'b b. el-Hazrec b. el-Hâris İbnü'l-Hazrec'tir. Daha çok Ebû'd-Derdâ künyesi ile bilinmektedir. Bir çok gazveye katılmış, Hz. Peygamber hayattayken Kur'ân'ın tamamını ezberleyip, arzetmiştir. Hz. Ömer onu Suriye'ye Kur'ân ve fıkıh muallimi olarak görevlendirmiştir. Ebû'd-Derdâ Kur'ân öğretimi ile meşgul oldu. Pek çok kişi ondan kıraat eğitimi almıştır. Hadisle de meşgul olmuş, 179 hadis rivâyet etmiştir. İlme ve dînî yaşantıya ehemmiyet verirdi. Tefsir, kıraat, fıkıh, hadis alanlarında sahabenin önde gelenlerindendi. Enes b. Mâlik, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Abbâs, Ebû Ümâme, eşi Ümmü Derdâ, oğlu Bilal, Alkame, Cübeyr b. Nüfeyr (ö. 80/699), Said b. el-Müseyyeb, Ebû İdris el-Havlânî, Hâlid b. Madân (ö. 103/721) kendisinden hadis rivâyet edenlerdir. Dımaşk mukriî olarak bilinirdi. Mütevâzî ve yardımseverdi. (32/652) yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir. bk. Abdullah Aydın, “Ebû'd-Derdâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994, X, 310-311; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 40-42; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 18-20.

<sup>470</sup> ez-Zâriyât 51/7-8.

Üçüncüsü: Sa'îd b. Cübeyr, süslü demiştir. Hasen de: “*hubuk*”, gökteki yıldızlardır demiştir.

Dördüncüsü: Yollara sahip demektir. Bunu da Dahhâk ve dilciler demiştir. Ferrâ da şöyle demiştir: Hafif rüzgârın şekillendirdiği kum gibi, rüzgârın dalgalandırdığı su gibi, kıvrıkcık saçtaki lüleler gibi şeylere “*hubuk*” derler ki dalgalı demektir. Tekili de “*hibak*” ve “*habike*” dir. Zeccâc da şöyle demiştir: Dilciler “*hubuk*” diye: hoş yollara derler. Lugatta “*mahbuk*,” güzel yapılan şeydir. Suda gördüğün bütün dalgalar ve rüzgârın şekillendirdiği kum kıvrımlarıdır. Abdullah b. Amr’dan da: O, yedinci kat göktür, dediği rivâyet edilmiştir.

471

Değerlendirme: İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsîrinde Ebû'd-Derdâ'ya kıraat atfında bulunmuş, anlamlar üzerinde durmuş, dilcilerin görüşlerini aktarmıştır. Aynı âyette Mâverdi Ebû'd-Derdâ'ya kıraat atfı yapmamıştır.

## 2.2.6.Osmân b. Affan'a<sup>472</sup> (ö. 35/656) Atıfta Bulunma Yöntemleri

<sup>471</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 167-168.

<sup>472</sup> Tam adı Osman b. Affan b. Ebî'l-Âs b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenaf b. Kusay b. Kilâb el-Kuraşî el-Ümevî'dir. Annesi Ervâ binti Kureyz b. Rebîa b. Habîb bin Abdişems'tir. Sahih olan görüşe göre 576 yılında Mekke'de doğmuştur. Künyesi Ebû Abdillâh, Ebû Amr, Zû'n-nûreyn, Emîra'l-Müminîn'dir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kızlarından önce Rukiyye ile evlenmiş o vefat edince de Ümmü Külsûm ile evlenmiştir. Cömert, güler yüzlü, nazık, ibadete düşkündü. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vahiy kâtibidir. Kur'ân'ı ezbere bilen Hz. Peygamber'in sağlığında fetva veren, ilmi yönden öne çıkan sahabilerdendir. Kıraat farklılıklarının sebep olduğu tartışmaları önlemek için Hz. Ebû Bekir döneminde mushaf haline getirilen Kur'ân-ı Kerîm'i beş veya yedi nüsha olarak istinsah ettirmiştir. Mekke, Basra, Küfe, Şam, Yemen, Bahreyn'e birer nüsha göndermiştir. “İmam mushaf” denilen nüshayı da Medine'de bırakmıştır. Oğulları Eban, Amr, Said, Humran b. Eban, İbn Abbâs, Abdullah b. Ömer b. el-Hattab, Enes b. Mâlik, Sâib b. Yezîd, Ebû Ümâme b. Sehl, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ahnef b. Kays, Târik b. Şihâb kendisinden hadis naklinde bulunmuştur. Hadislerin naklide çok hassasiyet gösterirdi. 146 hadis rivâyet etmiştir. Hz. Peygamber'in hadisi dolayısıyla bir musibetten sonra şehid edileceğini bilen (Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-nebi”, 5 (No. 3472). Hz. Osman rüyasında Allah Rasulü'nün yarın birlikte iftar edeceklerini söylemesinin de etkisiyle (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, I/497 (No. 444) asilere boyun eğmeyi reddedip ölümü beklemeyi seçti. Asiler tarafından (35/656) tarihinde şehid edilmiştir. Halifenin şehid edilmesi ile sonuçlanan olay İslâm Tarihine ilk büyük fitne hareketi olarak geçmiştir. bk. İsmail Yiğit, “Osman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2007, XXXIII, 438-443; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 24-25; İbn Hacer el-'Askalânî, *el-İşâbe*, IV, 377-379; İbnü'l-Eşîr, *Üsdü'l-ğâbe*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvi'd, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, b.y., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994, III, 578-587; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muhammed İbn 'Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-'aşhâb*, thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cil, Beyrut 1413/1992), II, 1037-1053.

İbn'ül-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde Hz. Osman'a kıraat atfına örnek olmak üzere Râ'd sûresi altıncı âyet-i kerîmede şu bilgileri vermiştir:

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ

"Bir de senden, iyilikten önce kötülüğün acele gelmesini istiyorlar. Oysa onlardan önce ibret alınacak birçok azap gelip geçmiştir. Şüphesiz Rabbin, insanların zulümlerine rağmen bağışlama sahibidir. Bununla beraber Rabbinin azabı pek şiddetlidir." <sup>473</sup>

Âyet-i kerîmesinde geçen "mesûlât" ifadesinde: Cumhur "mim"i meftuh okumuştur; Osman, Ebû Rezin, Ebû Miclez, Saîd b. Cübeyr, Katâde, Hasen ve İbn Ebî Able, "mim"ın zammı ile "müsûlât" okumuşlardır. Mânası hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: İbn Abbâs'a göre O, cezalardır. Zeccâc'a göre anlam şöyledir: "Önceden onun gibi gözdağı veren azap geçmiştir, keşke öğüt alsalardı." İbn Enbârî de şöyle demiştir: "müsle": Ceza çeken üzerinde kötü iz bırakan cezadır. "messele fûlanün bi fûlanin" kavlından gelir ki burnunu veya kulağını keserek veya gözüne mil çekerek beden üzerinde tahrifat işkence yapmaktır.

İkincisi: "mesûlât" Allah Teâlâ'nın onlara verdiği misallerdir. Bunu da Mücahit ile Ebû Ubeyde söylemişlerdir. <sup>474</sup>

Değerlendirme:İbnü'l-Cevzî, eserinde Hz. Osman'a kıraat atfı yapmak süretiyle dilsel analizlerle anlamı pekiştirmiştir. Mâverdî'nin aynı âyette Hz. Osman'a kıraat atfı yoktur.

## 2.2.7.Ali b. Ebî Tâlib'e<sup>475</sup> (ö. 40/661) Atıfta Bulunma Yöntemleri

<sup>473</sup> er-Râ'd 13/6.

<sup>474</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, II, 483.

<sup>475</sup> Tam adı Ali b. Ebî Tâlib b. Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Kâ'b b. Lüey el-Kureşî el-Hâşimî'dir. Künyesi Ebû'l-Hasen'dir. Annesi Fatıma bint Esed b. Hâşim'dir. Sahih olan kanaata göre 600 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. İlk İslâmı kabul edenlerdendir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye hicrette onu kardeş olarak seçmiş daha sonra kızı ile evlendirmiştir. Bedir, Uhud gibi savaflara katılmış, büyük fayda sağlamıştır. Hz. Peygamber'in vahiy kâtipliğini yapmıştır. Kur'an ve sünneti en iyi bilenlerden olup ilim ihlas cesaret gibi yüksek ahlaka sahipti. Oğulları Hasan ve Hüseyin, İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, Ebû Râfi, Ebû Mûsâ, Berâ b. Azîb, İbn Ömer, Ebû Saîd, Suheyb, Zeyd b. Erkâm, Ebû Ümâme, Cerir, Ebû Cuheyfe, Ebû't-Tufeyl kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuştur. 586 hadis rivâyet etmiştir. Kur'an'ı ezberlemiş olup tilâveti en güzel sahabilerdendir. Aşere-i mübeşşeredendir. (40/661) yılında İbn Mülcem tarafından şehid edilmiştir. bk. Ethem Ruhi Fırlalı, "Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1989, II, 371-374; M. Yaşar. Kandemir, "Ali (İlmî Şahsiyeti)", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1989, II, 375-378; İbn Hacer el-'Askalânî, *el-*

Mâverdî *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı eserinde Hz. Ali'ye kıraat atfı için örnek olmak üzere Kehf sûresi doksan sekizinci âyet-i kerîmede şu bilgileri vermiştir:

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ

“Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz. Siz oraya varacaksınız.”<sup>476</sup>

Âyetinde geçen **حَصَبُ جَهَنَّمَ** “*hasabü cehennem*” ifadesinde üç kanaat vardır:

Birincisi: İbn Abbâs'a göre “*Cehennem yakıtıdır.*”

İkincisi: Ali b. Ebî Tâlib ve Hz. Âişe **حَطَبُ جَهَنَّمَ** “*hatabü cehennem*” olarak okumuşlardır. “*Cehennem odunu*” anlamındadır.

Üçüncüsü: Dahhâk'a göre onların çakıl taşlarının atıldığı gibi cehenneme atılacağı ifade edilmektedir. Ferazdak şiirinde şöyle der:

مستقبلين شمال الشام يضربنا  
بحاصب كنديف القطن منشور

*Şam'ın kuzeyine doğru gidiyoruz, dolu bizi vururken  
Atılıp dağılmış pamuk gibi çakıl taşlarıyla.*<sup>477</sup>

İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr* adlı eserinde Hz. Ali'ye kıraat atfı için aynı âyette şu bilgileri vermiştir:

“*hasabu Cehennem*” Ali b. Ebî Tâlib, Ebû'l-Âliye ve Ömer b. Abdülazîz, “*tı*” ile “*hatabu cehennem*” okumuşlardır. İbn Abbâs, Hz. Âişe ve İbn Semeyfa da noktalı ve fethalı *dad* ile “*hadabu*” okumuşlardır. Urve, İkrime, İbn Ya'mur ve İbn Ebî Able de noktalı cezimli “*dad*” ile “*hadbu*” okumuşlardır. Ebû'l-Mütevekkil, Ebû'l-Hayve ve Muâz el-Kârî, kesralı “*ha*” ve meczum “*dad*” ile “*hıdbu*” okumuşlardır. Ebû Miclez, Ebû Reca ve İbn Muhaysın da fethalı “*ha*” ve meczum “*sad*” ile “*hasbu*” okumuşlardır. Zeccâc şöyle demiştir: Kim “*hasabu cehennem*” okursa anlamı: Cehenneme atılan her şey demektir. Kim “*hatab*” okursa, anlamı: Yakılan odun demektir. Kim de noktalı “*dad*” ile okursa anlamı: Ateşi körükleyen ve alevlendiren şey demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: “*hasab*” cehenneme atılan şeydir.

İşâbe, IV, 464-469; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 25-28; İbnü'l-Eşîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 588-622; İbn 'Abdülber en-Nemerî, *el-'İstî'âb*, II, 1089-1134.

<sup>476</sup> el-Enbiyâ 21/98.

<sup>477</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 472.

Aslı “*hasbae*” den gelir ki, çakıl taşıdır. “*hasabtü fūlanen*”: Birine çakıl taşı atmaktır. Attığın şeye de “*hasab*” denir.<sup>478</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî aynı âyette Hz. Ali'ye kıraat atfı yapmışlardır. Hz. Ali'den nakledilen farklı okuyuşları tercih etmişlerdir. İbnü'l-Cevzî konu ile ilgili farklı okuyuşlar ve anlamları hakkında zengin malûmat aktarmıştır.

### 2.2.8. Zeyd b. Sâbit'e<sup>479</sup> (ö. 45/650) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdî *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı eserinde, İbnü'l-Cevzî *Zâdu'l-mesîr* adlı eserinde Zeyd b. Sâbit ile ilgili kıraat atfı için herhangi bir bilgi bulunamadı. Çokça hadis rivâyeti ve görüşleri aktarılmakta fakat kıraatla ilgili bilgi verilmemiştir.

### 2.2.9. Hz. Âişe'ye<sup>480</sup> (ö. 58/678) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde Hz. Âişe ile ilgili kıraat atfı için Nûr sûresi on beşinci âyette şu bilgileri vermektedir:

<sup>478</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, III, 213-214.

<sup>479</sup> Tam adı Zeyd b. Sâbit b. ed-Dahhâk İbn Zeyd b. Levzân b. Amr b. Abdiavf İbn Ğanem b. Malik b. en-Neccâr el-Ensârî, el-Hazrecî'dir. Künyesi Ebu Saîd, Ebu Hârice'dir. Zeki, akıllı, kültürlü bir genç idi. Kur'ân'ı ezberleyen sahabilerdendir. Rasulullah kendisinden Süryânice ve İbraniceyi öğrenmesini istedi. Bedir'de esir olan müşriklerden okuma yazma öğrendi. Başka dilleri de öğrenmişti. Hendek savaşı ve Rıdvan bey'atına katılmıştır. Nebi (as)'ın vahiy kâtibi idi. Hz. Ebû Bekir zamanında Kur'ân'ın biraraya getirilmesinde görev almıştır. Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali problemlerin çözümünde onunla istişare ederdi. Ebu Hureyre, İbn Abbas, oğlu Hârice, İbn Ömer, Enes, Ubeyde b. Sebbâk (ö. ?), Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), Hucr el-Mederî (ö. ?), Urve ve Tâvus (ö. 106/725) kendisinden hadis nakletmiştir. Hadisleri anlamada uzman bir sahabyıdı. Ebu Abdurrahman es-Sülemî Kur'ân'ı baştan sona Zeyd'e arzetmiştir. Ferâiz konusunda uzmandı. Hz. Peygamber “ümmetim içinde Ferâizi en iyi bilen Zeyd'dir” demiştir. (Tirmizî, “Kitâbü'l-Menâkıb”, 32 (No. 3791). (45/650) yılında Medine'de vefat etmiştir. Bk. Bünyamin Erul, “Zeyd b. Sâbit”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2013, XLIV, 321-322; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 36-38.

<sup>480</sup> Âişe bint Ebî Bekr es-Sıddîk. Babasının lakabı sıddîk olması hasebiyle es-Sıddîkatu bint es-Sıddîk denmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşlerinden olduğu için Ümmü'l-Mü'minîn olarak anılmıştır. Annesi, Ümmü Rûmân bint Âmir b. Üveymir b. Abdişems b. Attâb b. Ezîne b. Sübey b. Dühmân b. el-Hâris b. Ğanem b. Mâlik b. Kinâne'dir. 614 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. Zekî, anlayışlı, hafızası kuvvetli, konuşması güzeldi. Kur'ân ve hadislerle ilgili Hz. Peygamberle müzakere yapardı. Gece namaz kılar gündüz oruç tutardı. Kanaatkâr, mütevazî ve cömertti. Kur'ân'ı ezberlemiş, kıraatini öğrenmişti. Kur'ân ve Sünneti en iyi bilen ve anlayanlardandı. Fakih ve müctehiddi. İslâmî ilimlerin teşekkülüne katkı sağlamıştır. 2210 hadis rivâyet etmiştir. (58/678) tarihinde Medine'de vefât etmiş, Cennetü'l-Bakî'e defnedilmiştir. Cenaze namazı Ebû Hureyre tarafından kıldırılmıştır. bk. Mustafa Fayda, “Âişe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1989, II, 201-205; İbnü'l-Eşîr, *Üsdü'l-ğâbe*, VI, 188-192.

إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّئًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ

“Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Halbuki bu, Allah katında büyük bir günahdır.”<sup>481</sup>

Âyette geçen إِذْ تَلَقَّوْنَهُ “iz telekkavnehû” ifadesini İbn Müleyke, Hz. Âişe’nin اِذْ تَلَقَّوْنَهُ “iztelikûnehû” olarak okuduğunu duyduğunu söylemiştir. Bu kıraatte “sin” kesreli, “kaf” sâkindir. Bununla ilgili iki görüş vardır:

Birincisi: Yezîdî’ye (ö. 202/817) göre “süreklili konuşuyordunuz” mânasındadır.

İkincisi: “Yalan ve başka bir konuda acele ediyordunuz” mânasındadır.<sup>482</sup>

İbnü’l-Cevzî aynı âyetle ilgili olarak Zâdü’l-mesîr adlı tefsirinde şu bilgileri vermiştir:

“iz telekkavnehu” Erkekler birbirleriyle karşılaşır: Ben şöyle bir şey duydum der, o da onu alır başkasına ulaştırırdı. Ömer b. Hattâb, şedde olmaksızın “te”, sâkin “lam”, merfu ve şeddesiz “kaf” ile “iz tulkûnehû” okurdu. Muaviye ile İbn Semeyfa da öyle okurlardı, ancak o ikisi “te”yi ve “kaf”ı fethalı okurlardı. İbn Mes’ud da, iki “te”, mansup “lam” ve şeddeli “kaf” ile “tetelekkavnehû” okumuştur. Übey b. Kâ’b, Âişe, Mücâhid ve Ebû Hayve, şeddesiz meftuh bir “te”, meksur “lam” ve merfu “kaf” ile “telikûnehû” okumuşlardır. Zeccâc: “telikûnehû”: Onu birbirlerine atar, ulaştırırlar, demiştir. “telikûnehû”nun mânası da yalanı hızla yayardınız, demektir. “velaka yeliku”: Yalan ve saireyi hızla yaymaktır.

Şair şöyle demiştir:

Ans onu Şam’dan hızla getirdi.

Yani süratle demektir. İbn Kuteybe de “telekkavnehû”: Onu kabul ediyorsunuz demiştir. Kim “telikûnehû” okursa: “velk” tan getirir ki o da yalandır. “Bilginiz olmadığı şeyi ağızlarınızla söylüyorsunuz” Yani onun gerçek olduğunu bilmeden, demektir. “Onu sanıyorsunuz” Yani o iftirayı. “basit”: Yani günah olmayan önemsiz bir şey sanıyorsunuz. “Halbuki o Allah katında büyüktür.” Günah bakımından.<sup>483</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî aynı âyette Hz. Âişe’ye kıraat atfında bulunmuştur. Kıraat farklılığı ile oluşan mâna farklılığı ve kelimelerin anlamı üzerinde yorumlar yapmışlardır.

<sup>481</sup> en-Nûr 24/15.

<sup>482</sup> Mâverdî, en-Nûket ve’l-‘uyûn, IV, 82.

<sup>483</sup> İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l-mesîr, III, 284.

### 2.2.10.Ebû Hureyre'ye<sup>484</sup> (ö. 58/678) Atıfta Bulunma Yöntemleri

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* adlı eserinde Ebû Hureyre'ye kıraat atfı için Yûsuf Sûresi yetmiş ikinci âyetle şu bigileri vermiştir:

قَالُوا نَفَقْدُ صَوَاعَ الْمَلِكِ وَلَمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ

"Onlar, "Hükümdar'ın su kabını yitirdik. Onu getirene bir deve yükü ödül var. Ben buna kefilim" dediler."<sup>485</sup>

Âyet-i kerîmede geçen صَوَاعَ "suvâ" ifadesi için: Ünleyici ve yanındakiler Yûsufün kardeşlerine dönüp "Ne arıyorsunuz?": "Neyiniz kayboldu?" "Kralın ölçeğini (suvamı) arıyoruz, dediler": Zeccâc şöyle demiştir: "suvâ" ile "sa'" aynıdır. Müzekker ve müennes olur. "sa'" da öyledir; müennes ve müzekker olur. "ye" ile: "suya" okuyan olmuştur, noktalı "gayın" ile: "savğ" okuyan olmuştur, noktasız "ayın" ve "sad"ın fethi ve zammı ile "sava" ve "suva" okuyan olmuştur. Ebû Hureyre de "sâal meliki" okumuştur. Bütün bu lugatlar aynı mânayadır. Ancak noktalı "gayın" ile "savğ", "suğtu"nun mastarıdır, kap için sıfattır. Çünkü kap altından dökme idi.<sup>486</sup>

Değerlendirme: İbnü'l-Cevzî, eserinde Ebû Hureyre'ye kıraat atfı yaparak kaynak göstermiş ve kelimenin farklı okunuşları üzerinde ayrıntılı bilgi vermiştir. Mâverdî aynı âyetle ilgili olarak kıraat bilgisi verdiği halde Ebû Hureyre'ye kıraat atfı yapmamıştır.

İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde Ebû Hureyre'ye kıraat atfına örnek olmak üzere Secde sûresi on yedinci âyet-i kerîmede şu bilgileri vermiştir:

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

<sup>484</sup> Ebû Hureyre b. Âmir b. Abd b. Zi's-Şerî b. Zarîf b. Attâb b. Ebî Sa'b b. Menbe b. Sa'd b. Salebe b. Süleyman b. Fehm b. Ğanem b. Devs b. Adnân b. Abdullah b. Zahrân b. Ka'b b. ed-Devsî, Yemen asıllı olup tanınmış bir aileye mensuptur. Kur'ân'ı ve kıraatini arz yoluyla Übeyy b. Kâ'b'tan öğrenmiştir. Hadise karşı çok ilgili idi. Allah Rasûlü, Übeyy b. Kâ'b, Ebû Bekir, Ömer, Üsâme b. Zeyd, Âişe, Fazl b. Abbâs'tan hadis rivâyet etti. Kendisinden de Enes b. Mâlik, İbn Abbâs, Cerir b. Abdullah, Hasan Basrî, Şa'bî, Abdurrahman b. Hürmüz, Mücâhid, Muhammed b. Sîrîn, Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750), Ebû İdris el-Havlânî (ö. 80/699), Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/712) hadis naklinde bulunmuştur. Muksirûn sahibilerdendir. 5374 hadis rivâyet etmiştir. Mütevazı, sâlih, güzel ahlaklı, müftî, imam, fakih olduğu ifade edilmiştir. *Kütüb-i Sitt'e*'de çokça hadisi bulunmaktadır. (58/678) yılında Medine'de vefat etmiştir. Cenaze namazını Medine valisi Velîd b. Utbe (ö. 64/684) kıldırması, Cennetü'l-Bakî'e defnedilmiştir. bk. M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hüreyre", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994, X,160-167; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, I, 43-44; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe*, VII, 348-362.

<sup>485</sup> Yûsuf 12/72.

<sup>486</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, II, 457.

"Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez."<sup>487</sup>

Âyet-i kerimede geçen **فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم** ifadesi için: Hamza ile Ya'kûb sâkin "ye" ile "uhfîy" okumuşlardır. Zeccâc da şöyle demiştir: Bunda bu âyetten murat edilenin gece yarısı kılınan namaz olduğuna delil vardır. Çünkü o insanın gizli tuttuğu bir ameldir; mükafatları da "kendilerine gizlenen şey" ifadesi ile karşılanmıştır. "uhfîye" diye "ye"nin fethası ile okunursa meçhul fiil mazi kabul edilmiş olur, mânası da mazi fiile göre olur. Sâkin okunursa anlam: Benim onlar için gizlediğim şeklinde olur. Allah Teâlâ'dan haber verilmiş olur. Hasan Basrî de böylece "uhfî lehum" okumuş; gizliye gizli, açığa açık mükafat verilir, demiştir. Ebû Hureyre de Rasûlullah (s.a.v.) dan şu kudsî hadisi<sup>488</sup> rivâyet etmiştir: "Ben iyi kullarıma gözlerin görmediği, kulakların işitmediği hiçbir insanın kalbine gelmediği şeyler hazırladım."<sup>489</sup> Delili de "Hiçbir nefis kendileri için saklanan şeyleri bilmez" âyetidir.

"min kurrati a'yünin": Ebûd-Derdâ, Ebû Hureyre, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, Şâ'bî ve Katâde cemî sîğası üzere "elif"le "min kurrâti a'yünin" okumuşlardır.<sup>490</sup>

Değerlendirme: İbnü'l-Cevzî, Ebû Hureyre'ye kıraat atfı yapmış, kudsî hadis rivâyetini kullanmış, muhtemel anlamlar üzerinde durmuştur. Mâverdî, bu âyette Ebû Hureyre'ye kıraat atfı yapmamıştır.

### 2.2.11.İbn Abbâs'a<sup>491</sup> (ö. 58/688) Atıfta Bulunma Yöntemleri

<sup>487</sup> es-Secde 32/17.

<sup>488</sup> Kudsî Hadis: Lugatta temiz olmak, mukaddes kılmak, tenzih etme anlamında "kuds" kökündendir. Terim olarak VI. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Kudsî Hadisi Allah tarafından vahiy, ilham, rüya gibi değişik bilgi edinme yolları ile anlamı Hz. Peygamber'e bildirilen, onun tarafından kendi ifade ve üslubu ile Allah'a nisbet edilerek rivâyet edilen Kur'ânla herhangi bir ilgisi bulunmadığı gibi i'câz vasfı da olmayan hadis olarak tanımlanır. Seyyid Şerîf el-Cürcânî (816/1413), *et-Ta'rîfât'ta* kudsî hadîsi şöyle tarif etmektedir: "Kudsî hadîs, mânâsı yönüyle Allah Teâlâ'ya, lafzî yönünden Resûlullah'a (s.a.v.) aittir. O, Allah'ın Nebî'sine ilham veya rüya yoluyla haber verdiği ve Nebî'nin de (s.a.v.) bu mânâyı kendi ibaresiyle bildirdiğidir. (Ancak) Kur'ân ondan (kudsî hadîsden) üstündür; zira Kur'ân'ın aynı şekilde lafzî da münezzeldir." (bk. Hayatî Yılmaz, "Kudsî Hadis", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXVI, 318-320; İsa Akalın, "Kudsî Hadis Mefhumunun Serencâmı", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/1 (2017), 7-74.

<sup>489</sup> Buhârî, "Tevhid", 35 (No. 7059).; Muslim, "İman", 84 (No.312).; Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'ân" 33 (No. 3197).

<sup>490</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 441.

<sup>491</sup> Abdullah b. el-Abbâs b. Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf el-Kureşî el-Hâşimî 619 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. İbn Abbâs diye meşhûr olmuştur. Annesi Ümmü'l-Fazl Lübâbe bint el-Hâris el-Hilâliye'dir. Hz. Peygamber onun için "Allahım, ona Kitâbı öğret ve dinde mütehassıs kıl" diye dua etmiştir. (Buhârî, "İlim", 17 (No. 75) Hz. Peygamber' den başka Ömer, Osman, Ali gibi sahabenin dua,

Mâverdi en-Nüket ve'l-uyûn adlı tefsirinde İbn Abbâs'a kıraat atfı ile ilgili örnek olmak üzere Bakara sûresi yüz seksen dördüncü âyette şu bilgileri vermiştir:

أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ  
طَعَامُ مَسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”<sup>492</sup>

Âyetinde geçen وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ “Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.” ifadesini kurrâların çoğu böyle okumuştur.

İbn Abbâs ve Mücâhid ise وَعَلَى الَّذِينَ لَا يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ “ve alellezîne lâ yutîkunehu fidyetun..” şeklinde okumuştur. Bunun yorumu ise: Oruçla mükellef olup, yaşlılar, hamile ve emzicliler gibi orucu tutmaktan aciz olanlar için bir yoksulun yiyeceği kadar fidye vermeleri yeterlidir. Bunlara oruçtan aciz oldukları için kaza yoktur. Meşhûr kıraat (çoğunluğun kıraatı) ile ilgili ise iki yorum vardır: Bu İslâm’ın ilk yıllarında gelmiştir. Allah Teâlâ bunun ile bütün insanlardan oruca güç getirenlere, oruç tutup kefareti ödeme ile oruç tutmayıp her güne karşılık bir yoksulu yedirmek suretiyle kefareti ödeme arasında bir tercih hakkı tanıdı. Sonra bunun Allah Teâlâ’nın bir başka âyetiyle neshedildiği söylenmiştir. Bu İbn Ömer (ö. 73/693), Şa’bî, Zührî, Alkame ve Dahhâk’ın görüşüdür.

Diğer yorum ise: Bunun hükmü sabittir. Allah Teâlâ’nın وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ “Oruca güç yetirenler için” sözü ise “gençliklerinde oruca güç yetiriyor olanlar için” anlamındadır.

---

övgü ve güvenini kazanmıştır. Tefsir, hadis, kıraat ve fıkıh alanında otorite kabul edimiş, görüşlerinden istifade edilmiştir. Muksirun sahabilerden olup 1660 hadis rivâyet etmiştir. Hz. Ömer, Ali, Muâz, babası Abbâs, Abdurrahman b. Avf, Ebû Süfyan, Ebû Zer, Übey b. Kâ’b’tan hadis rivâyetinde bulunmuştur. Kendisinden de İkrime, Atâ, Tâvus, Ebû Şa’sa (ö. 93/711), Ali b. el-Hüseyin (ö. ?) hadis nakletmiştir. Kur’ân ilimlerini, inceliklerini, nasihini, mensuhunu, nüzul sebeplerini iyi bilirdi. Fıkıhta da otorite olup, fetvaları ile meşhûr, Abadile olarak bilinen dört sahabiden biridir. Abadile Abdullah kelimesinin çoğuludur. (68/688) tarihinde Taif’te vefat etmiş, cenaze namazını Hz. Ali’nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye (ö. 81/700) kıldırıştır. bk. İsmail Lütfi Çakan- Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1988, I, 76-79; Zehebî, Ma’rifetü’l-kurrâ, 1/45-46; İbn Hacer el-‘Askalânî, el-İşâbe, IV, 121-131; Raşit Küçük, “Abâdile (Hadis)”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1988, I, 7-8.

<sup>492</sup> el-Bakara 2/184.

Yaşlanıp oruç tutmaktan aciz hale geldiklerinde oruç tutmazlar. Sa‘îd b. Müseyyeb ve Süddî’nin kanatı budur.<sup>493</sup>

İbnü’l-Cevzî Zadü’l-mesîr adlı eserinde İbn Abbâs’a kıraat atfı için aynı âyette şu bilgileri vermiştir:

“Ona zor dayananlara bir yoksul doyumu fidye vardır.” İbn Mes‘ûd, Muâz b. Cebel (ö. 17/638), İbn Ömer, İbn Abbâs, Seleme b. Ekvâ’ (ö. 74/693), Alkame, Zührî ve diğerlerinden şöyle nakledilmiştir: İlk zamanlarda isteyen oruç tutar, isteyen tutmaz, fidye verirdi, her gün için bir yoksul doyururdu. Sonunda “kim ramazanda hazır olursa oruç tutsun” âyeti indi. Buna göre kelâmın anlamı şöyledir: “Ona gücü yetip de oruç tutmayanlar fidye verirler”. Sonra bu âyet neshedildi. İkrime’den: Bunun gebe ve emzikli kadınlar hakkında indi, dediği nakledilmiştir. Ebû Bekir es-Sıddîk ile İbn Abbâs, “ye”yi, mazmum, “tı” yı meftuh “vav”ı teşdid ile “ve alellezine yutavvekûnehu” okumuşlardır. İbn Abbâs da: O yaşlı erkek ve kadınlardır, demiştir.<sup>494</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî, İbn Abbâs (r.a.)’a kıraat atfı yapmışlardır. İbn Abbâs’tan nakledilen farklı okuyuşları tercih etmişlerdir. Anlamları açıklamışlardır.

## 2.2.12. Sa‘d b. Ebû Vakkâs’a<sup>495</sup> (ö. 55/675) Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn* adlı tefsîrinde Sa‘d b. Ebû Vakkas’a kıraat atfı için Bakara sûresi yüz altıncı âyette şu bilgileri vermektedir:

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

<sup>493</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 238-239.

<sup>494</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zadü’l-mesîr*, I, 141-142.

<sup>495</sup> İsmi Sa‘d b. Ebû Vakkâs Mâlik b. Vüheyb b. Abdimenâf b. Zühre b. Kilâb el-Kureşî ez-Zührî’dir. 592 yılında Mekke’de dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû İshâk’tır. Hz. Peygamber’le bütün gazvelere katılmıştır. “Uhud gazvesinde attığı her oku hedefe isabet ettirdiği için Hz. Peygamber okları teker teker verip ‘At ya Sa‘d anam babam sana fedâ olsun’ demek suretiyle iltifat etmiştir. (Müslim, Fezâilü’s-sahâbe”, 41 (No. 2411). Cennetle müjdelenen sahabilerdendir. İyi ata biner, haksızlıklara sert müdahale ederdi. Uhud savaşında kardeşi müşriklerin safında yer almış Hz. Peygamberin dışının kırılmasına sebep olmuştur. Hadis rivâyetinde titiz davranmıştır. Osman b. Maz’ûn’un hanımı Havle bint Hakîm’den Hadis rivâyetinde bulunmuştur. Kendisinden de çocukları Âmir, Ömer, Mus’ab, Muhammed, İbrâhim, Âişe, torunları Dâvûd b. Âmir, Karîn b. Âmir, İsmâil b. Muhammed, İbrâhim b. Muhammed, sahâbeden Hz. Âişe, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Said b. Müseyyeb, Ebû Osman en-Nehdî İbrâhim b. Abdurrahman b. Avf, Mücâhid b. Cebr rivâyette bulunmuştur. 271 hadis rivâyet etmiştir. Kütüb-i Sittede hadisleri mevcuttur. (55/675) tarihinde Akîk’te vefat etmiştir. Cenazesi Medine’ye götürülmüş, Medine valisi Mervan b. Hakem cenaze namazını kıldırmıştır. Cennetü’l-Bakî’e defnedilmiştir. bk. İbrahim Hatiboğlu, “Sa‘d b. Ebû Vakkâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2008, XXXV, 372-374; İbn ‘Abdülber en-Nemerî, *el-İstî‘âb*, II, 606-610.

“Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”<sup>496</sup>

Âyette geçen **أَوْ نُنْسِيهَا** “ev nünsiha” ifadesi için iki kıraat vardır.

Birincisi: **أَوْ نُنْسِيهَا** “ev nünsiha” şeklindedir.

İkincisi: **أَوْ نَنْسَاهَا** “ev nense’hâ” şeklindedir.

**أَوْ نُنْسِيهَا** okuyanlara göre dört görüş belirtilmiştir:

Birincisi: “ya da tutarsak” mânasındadır. Bu okuyuş Abdullah b. Mes’ûd mushafında

**مَا نُمْسِكُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَنْسَخُهَا نَجِيئٌ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ**

“mâ nûmsikû min âyetin ev nensehhâ necîû’ bi hayrin minhâ ev mislihâ” olduğu söylenmiştir.

İkincisi: Hz. Peygamber (s.a.v.) Bir âyeti okur sonra da unutturdu. Âyet de kaldırılırdı.

Sa’d b. Ebî Vakkas da âyeti **مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَنْسَاهَا** “mâ nensah min âyetin ev tenseha” olarak Peygambere hitap şeklinde okumuştur. Anlamı “ya da sen ey Muhammed, unutursan” olarak takdir edilir.

Kâsım b. Rebî’a, Sâ’d b. Ebî Vakkâs’a “Sa’îd b. Müseyyeb **أَوْ نَنْسَاهَا** “ev nenseha” (ya da biz unutursak) şeklinde okuyor demiş, bunun üzerine “Sa’d: “Kur’ân İbn Müseyyeb ve âilesine inmedi. Allah Teâlâ **سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى** “Sana Kur’ân’ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın.”<sup>497</sup>” demiştir.

**إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا**

“Ancak, “Allah dilerse yapacağım” de. Unuttuğun zaman Rabbini an ve “Umarım Rabbim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır” de.”<sup>498</sup> buyurmuştur. dedi. Mücâhid ve Katâde’nin görüşüdür.

Üçüncüsü: Bu ifade terketmek anlamındadır. Allah Teâlâ’nın **نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُ** “Allah’ı unuttular, O da onları unuttu.” Sözündeki gibidir. Bu âyet “Onlar Allah’ı terk ettiler, Allah da onları terk etti.” mânasındadır. Bu durumda kelâm “Biz bir âyeti neshedersek yani kaldırır ve değiştirirsek ya da unutturursak yani olduğu gibi bırakır, değiştirmez ve neshetmezsek, anlamında olur.

<sup>496</sup> el-Bakara 2/106.

<sup>497</sup> el-A’lâ 87/6.

<sup>498</sup> el-Kehf 18/24.

Dördüncüsü: İbn Zeyd'e göre “Biz bir âyeti nesheder ya da unutturursak” sözüyle nâsih ve mensûh kastediliyor. *أو ننسها* “ya da unutturursak” ifadesi “ya da silersek” mânasındadır.

*أو ننسها* “ev nense’ha” olarak okuyanlara göre bu ifade “ya da ertelersek” mânasınadır. Arapların *نسأت هذا الامر* “Bu işi erteledim” sözü gibi. Sen bir işi ertelediğinde böyle dersin. Yine Arapların vadeli satış için *بعت بنسبا* “Vadeli sattım” demesi bundan dolaydır. Atâ ve İbn Necih’e göre.

*نأت بخير منها أو مثلها* “Daha hayırlısını veya benzerini getiririz” sözünde iki yorum vardır:

Birincisi: İbn Abbâs’a göre: “Size fayda verme ve sizi gözetme bakımından daha hayırlı olanı getiririz”, mânasındadır.

İkincisi: Daha hayırlısı, ruhsat olarak daha hafif olan, anlamındadır. Katâde’nin sözünün anlamı da budur. Buna göre âyetin yorumu şöyledir. “Bir âyetin hükmünü değiştirdiğimizde ya da bırakıp değiştirmediğimizde mutlaka sizin için ondan daha hayırlı bir hüküm getiririz. Ey mü’minler! Bu, gece namazının hükmünün kaldırılması gibi hemen hafifletme ile olur ya da belli günler oruç yerine Ramazan ayının orucunun getirilmesi gibi ileride çok sevap kazandıracak fayda sağlayacak bir şekilde olur.” Allah Teâlâ’nın “ev mislihâ” (ya da benzeri) sözü hafiflikte, ağırlıkta, sevap ve ecirde önceki öncekinin hükmüne benzer anlamını ifade etmektedir. Beytûlmakdis’e yönelme hükmünün Kâbe’ye yönelme hükmüyle neshedilmesi gibi.<sup>499</sup>

İbnü’l-Cevzî *Zâdü’l-mesîr* adlı eserinde aynı âyette Sa’d b. Ebî Vakkâs’a kıraat atfı ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

“Eğer bir âyeti neshedersek”: İniş sebebi şöyledir: Yahudiler, kible değiştirilince: Muhammed istediği zaman ashabına helal ediyor ve istediği zaman da haram ediyor deyince bu âyet indi. Zeccâc şöyle demiştir: Nesh sözlükte bir şeyi iptal edip yerine başka bir şeyi getirmektir. Araplar: “nesehatîş şemsü ezzille” derler ki güneş gölgeyi giderdi, kendi onun yerine geçti, demektir. Bu nesihden murat edilen şey hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Lafzı ve hükmü kaldırmaktır. İkincisi âyeti başkasıyla değiştirmektir. Bu ikisi İbn Abbâs’tan rivâyet edilmiştir. İlki Süddî’nin, ikincisi Mukâtil’in kanaatidir. Üçüncüsü lafzı bırakmakla beraber hükmü kaldırmaktır, bunu Mücâhid, İbn Mes’ûd’un arkadaşlarından rivâyet etmiştir. Ebû’l-Âliye de böyle demiştir. İbn Âmir de “nûn”un zammı, “sîn”in kesri ile “ma nünsih” okumuştur. Ebû Ali de: Mensuh bulduğumuz şey mânasınadır, demiştir, mesela

<sup>499</sup> Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 170-172.

“*ahmettu fülânen*” denir ki onu övgüye layık buldum demektir. Onu mensuh bulması da onu neshetmesiyle olur.

“*ev nünsiha*”: İbn Kesîr ile Ebû Amr “*nun*”un fethi ve “*hemze*” ile “*nenseeha*” okumuşlardır, mânası onu geciktirirsek olur. Ebû Zeyd de şöyle demiştir: “*nese’tü’l-ibile anil havzı, fe enseuha*” denir ki develeri havuzdan uzaklaştırmaktır. Alışverişte “*nesie*” de bu kökten gelir. Onu tehir etmenin mânasında da üç görüş vardır: Birincisi: Onu tehir edip nesh etmememizdir, bunu Ferra demiştir. İkincisi: Onu hiç indirmememizdir. Üçüncüsü: Onu nesh etmekle amelden kaldırmamızdır. Bu ikisini Ebû Ali el- Fârisî nakletmiştir. Sa’d b. Ebî Vakkâs, meftuh “*te*” ve “*nun*” ile “*tenseha*”; Sa’îd b. Müseyyeb (ö. 94/713) ile Dahhâk (ö. 105/723) da “*te*”nin zammı ile “*tünsiha*” okumuştur. Nâfi’de birincisi mazmum, ikincisi sâkin “*nun*” ile “*nünsiha*” okumuş, mânasının da nisyandan onu sana unutturursak demek olur demiştir.

“*Ondan daha hayırlısını getiririz*”: İbn Abbâs, ondan daha yumuşağını ve halka ondan daha kolayını demiştir.

“*Yahut aynısını*”: Yani sevap ve menfaatte, o zaman benzeriyle değişmesindeki hikmet deneme olur.

“*elem ta’lem, bilmedin mi*” : Lafzı istifham ise de mânası tespit ve onaylamadır. Mülk de sözlükte, tam güç ve sağlamlıktır. Allah kullarına dilediği şey ile hükmeder ve hükümlerinden de dilediğini değiştirir.<sup>500</sup>

Değerlendirme: Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî, Sa’d b. Ebî Vakkâs’a kıraat atfı yaparak oluşan mâna farklılığını örneklerle izah etmişlerdir.

Pâlûvî ise *Zübdetü’l-irfân* adlı eserinde مَا نَنْسَخُ “*mâ nensah*” ifadesini İbn Âmir’in birinci “*nun*”un zammı “*sin*”in kesri ile “*ma nünsih*” şeklinde, *ev nünsiha* ifadesini İbn Kesîr ve Ebû Amr ilk “*nun*”un fethi “*sin*” ve “*hemze*”nin sükunu ile “*ev nense’hâ*” şeklinde okuduğunu beyan etmiştir.<sup>501</sup>

### 2.3. Mâverdî ve İbnü’l-Cevzî’nin Eserlerinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Sözlerine Atıfta Bulunma Yöntemleri

Mâverdî *en-Nüket ve’l-uyûn* adlı tefsirinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sözlerine atıf olmak üzere Kehf sûresi yüzbeşinci âyet-i kerîmede şu bilgileri vermiştir:

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَزْنًا

<sup>500</sup> İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 98.

<sup>501</sup> Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 28.

“Onlar, Rab'lerinin âyetlerini ve O'na kavuşacaklarını inkâr eden, böylece amelleri boşa çıkan, o yüzden de kıyamet gününde amelleri için bir terazi kurmayacağımız kimselerdir.”<sup>502</sup>

Âyetinde geçen *فَلَا تُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَزْنًا* “O yüzden de kıyamet gününde amelleri için bir terazi kurmayacağımız kimselerdir” ifadesi için Allah katında değersiz olmaları, cahillikleri sebebiyle hafif meşreb olmaları, günahlarının tartılarını yok ettiği, iyilikleri küfürlerinden ötürü yok edileceği yorumları yapılmıştır.

Kâ'b'tan şöyle rivâyet edilmiştir: “Kıyamet gününde bir adam getirilir. Bir tohum ağırlığıyla tartılır, o kadar da etmez. Sivrisinek kanadıyla tartılır, o kadar da etmez.”<sup>503</sup> Sonra Kâ'b şu âyeti okudu: *فَلَا تُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَزْنًا* “o yüzden de kıyamet gününde amelleri için bir terazi kurmayacağımız kimselerdir”<sup>504</sup>

İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde aynı âyetle ilgili şu bilgileri vermektedir: “*fela nukîmu lehum yevmel kıyameti vezna*”: İbn Mes'ûd ve Cahderî “ye” ile *فَلَا يُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَزْنًا* “*fela yukîmu lehum yevmel kıyameti vezna*” okumuşlardır.

Bunun anlamında üç yorum vardır.

Birincisi: Mizan taatle ağır gelir, iyilik ve kötülükler tartılır, inkarcının taati yoktur.

İkincisi: Onlara itibar vermeyeceğiz. İbn A'rabi'ye göre “*Mali fûlanin indena veznun*” denir ki anlamı yanımızda değersizdir. Onlara önem verilmez. Onlar için Allah katında değerleri yoktur. Ebû Hureyre Hz. Peygamber (s.a.v.)'den şöyle söylediğini rivâyet etmiştir: “Kıyamet gününde uzun boylu, çok yiyen ve çok içen adam getirilir; bir sivrisineğin kanadını çekmez. İsterseniz “Kıyamet gününde onlar için terazi kurmayacağız.” Âyetini okuyun.”<sup>505</sup>

Üçüncüsü: Onlar için terazi kurmayacağız. Dedi; çünkü tartı onların aleyhinedir.<sup>506</sup>

Değerlendirme: Mâverdi ve İbnü'l-Cevzî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerine atıf yapmışlardır. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) merfu olarak Ebû Hureyre hadisini delil olarak kullanmışlardır.

<sup>502</sup> el-Kehf 18/105.

<sup>503</sup> Buḥârî, “Tefsir”, 219 (No. 4452).; Müslim, “Kıyame”, 18 (No. 2785).; el-Beyhakî, 5/34, (No. 5670).

<sup>504</sup> Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 347-348.

<sup>505</sup> Buḥârî, “Tefsir”, 219 (No. 4452).

<sup>506</sup> İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 112.

## SONUÇ

Kur'ân-Kerîm, kelâm-ı ilâhidir. Veciz, mûciz, âlemşumul, kelâmullahtır. Ezberlenip, okunması, dinlenmesiyle ibadet edilir. Mushaflarda yazılmış, gönüllere şifa, nûr-i hudâdır. Mütevâtiren aktarılmış vahy-i İlâhîdir. Onun korunması bizzat Allah'â aittir. İlâ nihaye hükmü câridir. Hz. Peygamber onu bizzat okuyup açıklamış, tefsir etmiş, tebyin etmiştir. Kur'ân'ı Cebrâîl'in (as.) okuduğu şekilde Hz. Peygamber ashabına okumuş ve günümüze kadar gelmiştir.

Kıraat, hadis, tefsir gibi ilimler nakil orjinli disiplinlerdir. Hadis ve kıraat ilimlerinin metod, teknik, amaç ve konu olarak bağlantılıdır. Bu iki ilimde de sened vardır. Kıraat ve hadislerin isnâd silsilesiyle rivâyet edildiği bilinmektedir. Bu iki ilim dininin temel kaynaklarını koruma bakımından mühim bir vazife icra etmektedir. Hadis ve kıraat ilminin kuran tefsirinde önemli rolü vardır. Öğretim yönteminde iki ilim de sema ve arz metodunu kullandığı tespit edilmiştir.

Kur'ân kıraatinin başlangıcı vahyin inzaliyle eş zamanlıdır. Sonraki dönemlerde sistemli ilmi bir disiplin olmuştur. Her ne kadar zaman içerisinde anlam kaymasına yönelse de bazı Hadis terminolojisi ile ilgili ıstılahlar kıraat ilminde de câridir. Hadis ilminin etkisi ve tesiriyle kullanılan kavramların mahiyeti arzedilmiştir. Bu perspektifle kullanılan kavramlar (Sahih, Mütevâtir, Müdrec, Mevzû, Şaz vb.) kıraat olgusuyla mutabık olarak etrafını câmi ağıyarını mâni tanımları dercedilmiştir.

Kur'ân kıraati, Kur'ân kelimelerinin telaffuz edilişinde belli usûller çerçevesinde farklı okunmasıdır. Ferşî kıraatlerde birbirine zıt anlam karmaşası yoktur. Birbirini teyid eder, zenginlik katar.

Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî'nin eserleri 4. ve 5. asrın başlarına kadar gelen şifâhi ve kitabi materyallerin toplandığı kaynak özelliğini haizdir. Maverdî'nin tefsirinde uyguladığı usûl işleyiş biçimi kendisinden sonra gelen İbnü'l-Cevzî'ye kaynaklık teşkil etmiştir. Çalışma yapılan bu eserler tefsir, kıraat, hadis münasebeti itibarıyla ilklere aittir. Seçkin ve mühim kaynaklar arasındadır.

Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî eserlerinin mukaddimesinde nasıl bir usûlle konuları işleyeceklerini izah etmişlerdir. İbnü'l-Cevzî, Mâverdî'ye oranla çok daha fazla kıraat bilgisi kullanmıştır. İkisi de kıraat farklılığı sebebiyle oluşan anlam farklılığını izah etmişlerdir.

Müelliflerimiz hadis, tefsir, kıraat, siyaset, ahlak, alanında mühim eserler telif etmişlerdir. Eserlerini telif ederken yararlanan kaynak ve önceki âlimlerin isim ve eserlerini belirtmişlerdir. Rivâyet ilimleri çerçevesinde kıraat bilgilerine büyük oranda yer verilmiştir.

*en-Nüket ve'l-uyûn* ve *Zadü'l-mesîr* sonraki tefsirlere kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda yüklüce rivâyet ve yorum içermesi çok önemli bir mahiyet arz etmektedir. Yani hem dirâyet hem rivâyet tefsiri olduğunu gözler önüne serdedilmektedir. Eserlerinde konuları ele alış biçimleri, usûlleri birtakım yönlerden tebarüz etmektedir. Bu durum eserlerin kıymetini ziyadeleştirmektedir. Eserlerin çok miktarda dil analizi ve kıraat bilgisi içermesi, bir başka yönden eserlerin ve müelliflerin değerini daha da artırmıştır. Müslümanların üzerinde icmâ ettikleri, imam mushafa uygun kıraat, Kur'ân'ın okunuşunu korumak ve sonraki nesillere aktarılmasında önemli katkı sunmuştur. Müellifler bunu bir görev telakki ederek ilmi gayret göstermişlerdir. Kur'ân ilimlerinde önemli bir mevki olan nasih mensuh, esbab-ı Nüzûl, esbâbü'l-vurûd, müşkil gibi diğer ilimlerle (hadis tefsir fıkıh, kıraat gibi) müşterek kavramlar kullanılmaktadır. Bu ortak kavramlar hakikatın ortaya çıkmasında güven iklimi sunması çok değerlidir. Eserler meşhûr kıraat âlimlerinin, sahâbenin, dil âlimlerinin, bölge ve şehirlerin, Arap lehçelerinin kıraatlerini ihtiva etmektedir. Müellifler sahih kıraatlere çoğunlukla müracaat etmiş, şaz kıraatlere nadir yer vermişlerdir. Yine eserde Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam mushaflarına, ekollerine, bölgelere, sahâbe ve tabiuna atıf yapmışlardır. Kıraatlerde sahih olana itibar edilmiştir. Kıraatlerin hangi âlimlere nisbet edildiği belirtilmiştir. Müelliflerin aynı zamanda hadisçi kimlikleri olması hasebiyle isnâdlarda çok titiz davranmışlardır. Müellifler eserlerinde kıraatlere çokça değinmeleri onların diğer ilim dallarında olduğu gibi bu alanda da söz sahibi olduğunu göstermektedir. Her iki müellif de Arap dilini, Arap şiirini ve lehçelerini kıraatlerin temellendirilmesinde kullanmıştır. Arap dili ve grameri ile ilgili bilgiler verilir. Arap şiiri ile çokça istişad yapılır.

Müelliflerimizden Mâverdi eserinde kıraat bilgilerini aktararak kıraat kullanımı yapmıştır. Kıraat imamlarından çokça istifade etmiştir. Kıraat ihtilaflarını da belirtmiştir. Mâna farklılığı varsa açıklamıştır. Kıraatleri kullanırken tercih yaptığını belirtmiştir. Bazen kıraat imamı ismi, bazen sahâbe, tabiun, bölge adı vermiştir. Bazende isim belirtmeden böyle okunmuştur demiştir.

İbnü'l-Cevzî de kıraat bilgileri nakletmiş. Kıraat imamlarından yararlanmıştır. Kıraat ihtilaflarına yer vermiştir. Kıraatlerde tercihinin açıkça belirtmiş, kıraat imamlarının, sahâbe ve tâbiûn isimlerini zikretmiştir.

Tablodaki kıraat kullanım oranları mukayese edildiğinde İbnü'l-Cevzî'nin daha çok kıraate yer verdiği görülmüştür. Bunda İbnü'l-Cevzî'nin daha çocukluğunda kıraat eğitimi almış olması etkindir. Mâverdî imamların râvilerine az yer verirken İbnü'l-Cevzî daha fazla yer vermiştir.

Sonuçları maddeler halinde özetlersek:

1. Hz. Peygamber (s.a.v) Kur'ân'ı okumuş (kıraat), tefsir etmiş, açıklamıştır.
2. Hadis ve kıraat ilimleri kavramlar açısından benzerlik gösterip taksim edildiği sonucuna ulaşılmıştır.
3. Hadis, kıraat, tefsir gibi ilimler rivayet merkezli ilimlerdir.
4. Hadis ve kıraat ilimleri metod, teknik, amaç, konu olarak birbiri ile bağlantılıdır, iç içedir.
5. Bu iki ilimde de sened vardır.
6. Bu ilimle meşgul olanlar ekseriyetle hem hadis hem kıraat bilgisine, kimliğine sahiptir.
7. Hadis ve kıraat ilmi Kur'ân tefsirinde mühim bir yere sahiptir.
8. Ortak kullanılan ıstılahların bu ilimlerin güvenilirliğinde önemi büyüktür.
9. Kıraat, Kur'ân kelimelerinin telaffuz edilişinde belli usûller çerçevesinde sıhhatli okunmasıdır.
10. Kıraat tedvin ve tasnifi hakkında bilgi verilmiştir.
11. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî çokça kıraat nakillerine yer vermişlerdir.
12. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî kıraatleri âyetlerle delillendirmişlerdir.
13. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî ağırlıklı olarak kıraat imam ve râvilerinden nakillerde bulunmuşlardır.
14. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî kıraatle ilgili hadislere yer vermişlerdir.
15. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî sahâbe ve tabiînden nakillerde bulunmuşlardır.
16. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî Ebû Ali el-Fârisî, Ferra, Zeccâc, İbn Kuteybe gibi âlimlerin kıraatle ilgili görüşlerine yer vermişlerdir.
16. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî dilbilimsel tefsirlerde geçen kıraatle ilgili konularda dilbilimsel analizlere, filolojik tahlillere çokça değinmişlerdir.
17. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî kıraatleri delillendirmede Arap şiirinden faydalanmışlardır.
18. *en-Nüket ve 'l-uyûn* ve *Zadü'l-mesîr* sonraki tefsirlere kaynaklık etmiştir.
19. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî kıraat eğitimi aldıkları, yoğun bir kıraat bilgisine sahip oldukları tespit edilmiştir.
20. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî'nin kıraatlere bakışı yedi harf olgusuna dayanmaktadır.
21. Yedi kıraat, Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî'nin tercih ve tahlillerinde en öncelikli etkiye sahiptir.

22. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî bazı âyetlerde hiçbir tevcih yapmadan yalnızca kıraati belirterek iktifâ etmişlerdir.

23. Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî müfessir olduklarından kıraatlerin anlama yaptığı katkıdan istifade etmişlerdir.

Çalışmamız Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî'nin eserleri örneğinde hadis ve kıraat ilimleri açısından incelenmiş ve sınırlı ıstılahlar mukayese edilmiştir. Böyle bir çalışma mevcut değildi. Böylelikle bir boşluğun tamamlandığını değerlendiriyoruz. Bu yönde daha kapsamlı bir çalışma yapılması, tüm ıstılahların mukayesei ilim camiası için ufuk açıcı olacağını düşünüyoruz.



**TABLÖLAR**

Tablo 1. Mâverdi'nin kıraat imam ve râvilerine kıraat atfı sayısı.

Tablo 2. Mâverdi'nin kıraat imam ve râvilerine kıraat atfı oranları.

Tablo 3. İbnü'l-Cevzî'nin kıraat imam ve râvilerine kıraat atfı sayısı.

Tablo 4. İbnü'l-Cevzî'nin kıraat imam ve râvilerine kıraat atfı oranları.

Tablo 5. Kıraat imam ve râvilerinin şehir ve rumuzları

Tablo 6. *en-Nüket ve'l-uyun*, cilt kapağı.

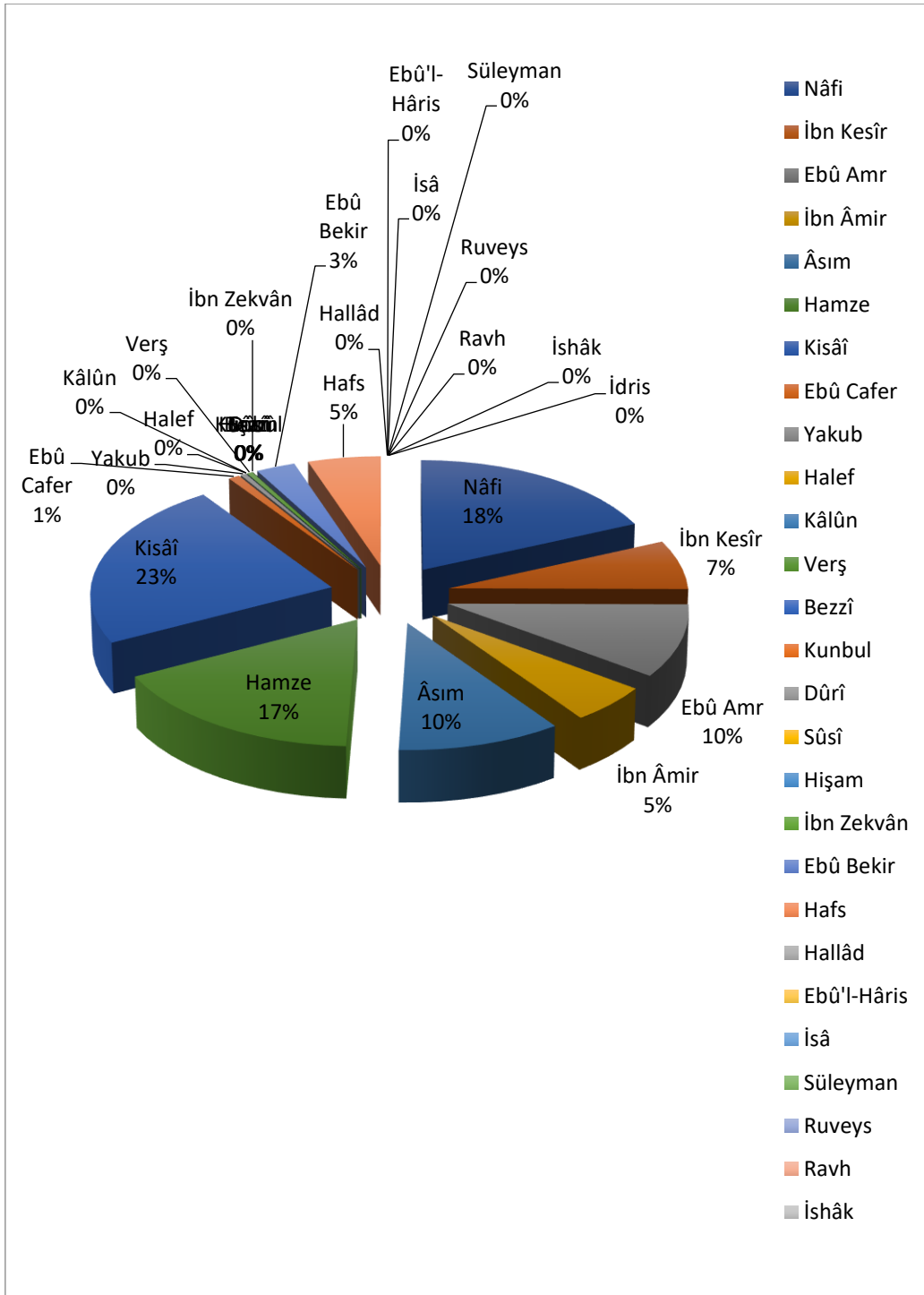
Tablo 7. *en-Nüket ve'l-uyun*, 1 ve 2. Sayfalar, mukaddime.

Tablo 8. *Zâdü'l-mesîr* Cilt kapağı, 1 ve 2. Sayfalar.

Tablo 9. *Zâdü'l-mesîr*, mukaddime.

|           |    |
|-----------|----|
| Nâfi      | 46 |
| İbn Kesîr | 17 |
| Ebû Amr   | 25 |
| İbn Âmir  | 13 |
| Âsım      | 26 |
| Hamza     | 42 |
| Kisâî     | 58 |
| Ebû       |    |
| Cafer     | 2  |
| Yakub     | 1  |
| Halef     | 0  |
| Kâlûn     | 0  |
| Verş      | 1  |
| Bezzî     | 0  |
| Kunbul    | 0  |
| Dûrî      | 0  |
| Sûsî      | 0  |
| Hişam     | 0  |
| İbn       |    |
| Zekvân    | 0  |
| Ebû Bekir | 7  |
| Hafs      | 13 |
| Hallâd    | 0  |
| Ebû'l-    |    |
| Hâris     | 0  |
| İsâ       | 0  |
| Süleyman  | 0  |
| Ruveys    | 0  |
| Ravh      | 0  |
| İshâk     | 0  |
| İdris     | 0  |

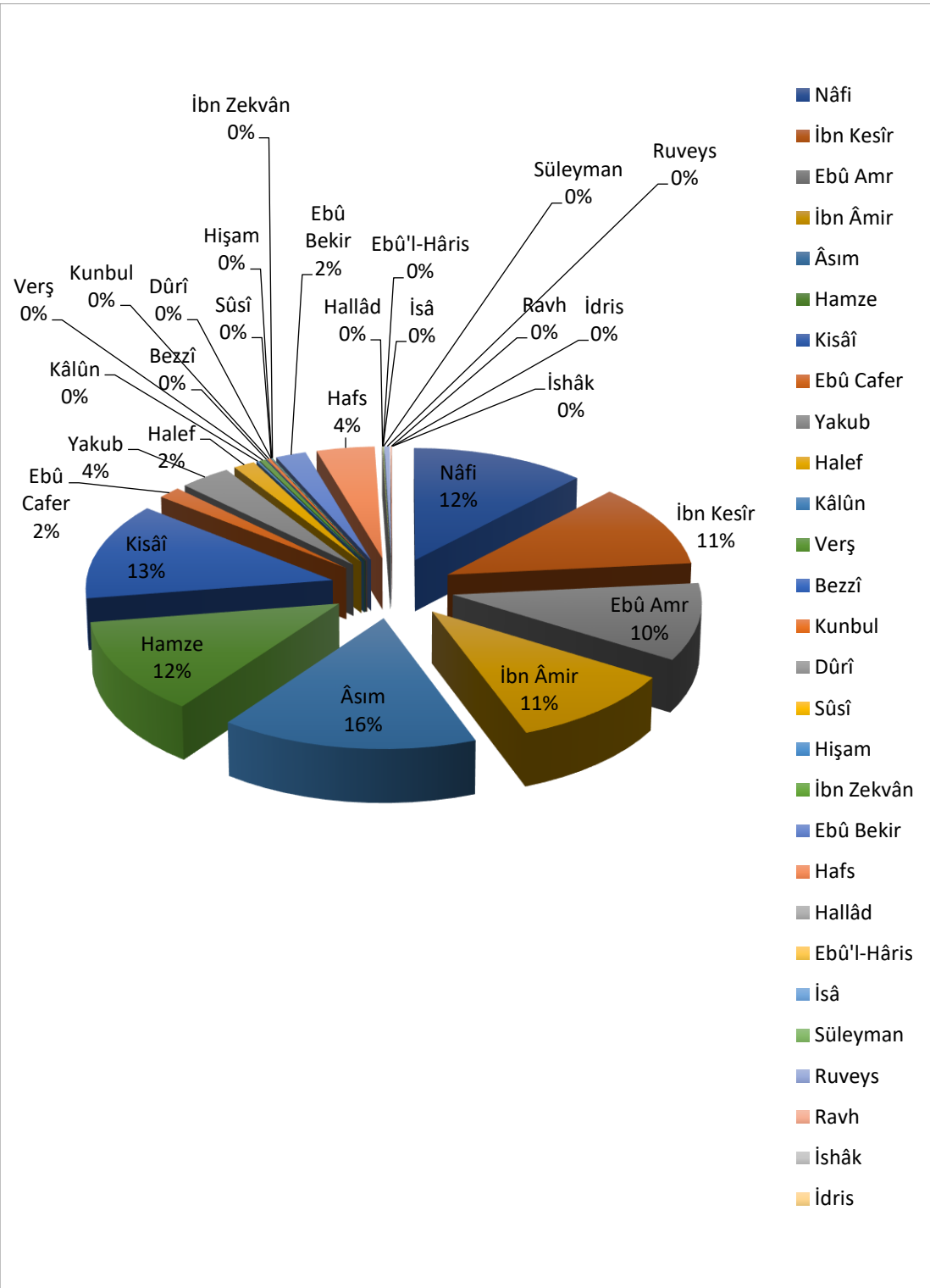
**Tablo 1. Mâverdî'nin kıraat imam ve râvilerine kıraat atfı sayısı.**



**Tablo 2. Mâverî'nin kıraat imam ve râvilerine kıraat atfı oranları.**

| Nâfi        | 646 |
|-------------|-----|
| İbn Kesîr   | 601 |
| Ebû Amr     | 547 |
| İbn Âmir    | 561 |
| Âsım        | 841 |
| Hamze       | 663 |
| Kisâî       | 693 |
| Ebû Cafer   | 85  |
| Yakub       | 189 |
| Halef       | 80  |
| Kâlûn       | 9   |
| Verş        | 22  |
| Bezzî       | 2   |
| Kunbul      | 13  |
| Dûrî        | 1   |
| Sûsî        | 0   |
| Hişam       | 3   |
| İbn Zekvân  | 2   |
| Ebû Bekir   | 113 |
| Hafs        | 215 |
| Hallâd      | 1   |
| Ebû'l-Hâris | 0   |
| İsâ         | 0   |
| Süleyman    | 3   |
| Ruveys      | 19  |
| Ravh        | 5   |
| İshâk       | 0   |
| İdris       | 0   |

**Tablo 3. İbnü'l-Cevzî'nin kıraat imam ve râvilerine kıraat atfı sayısı.**

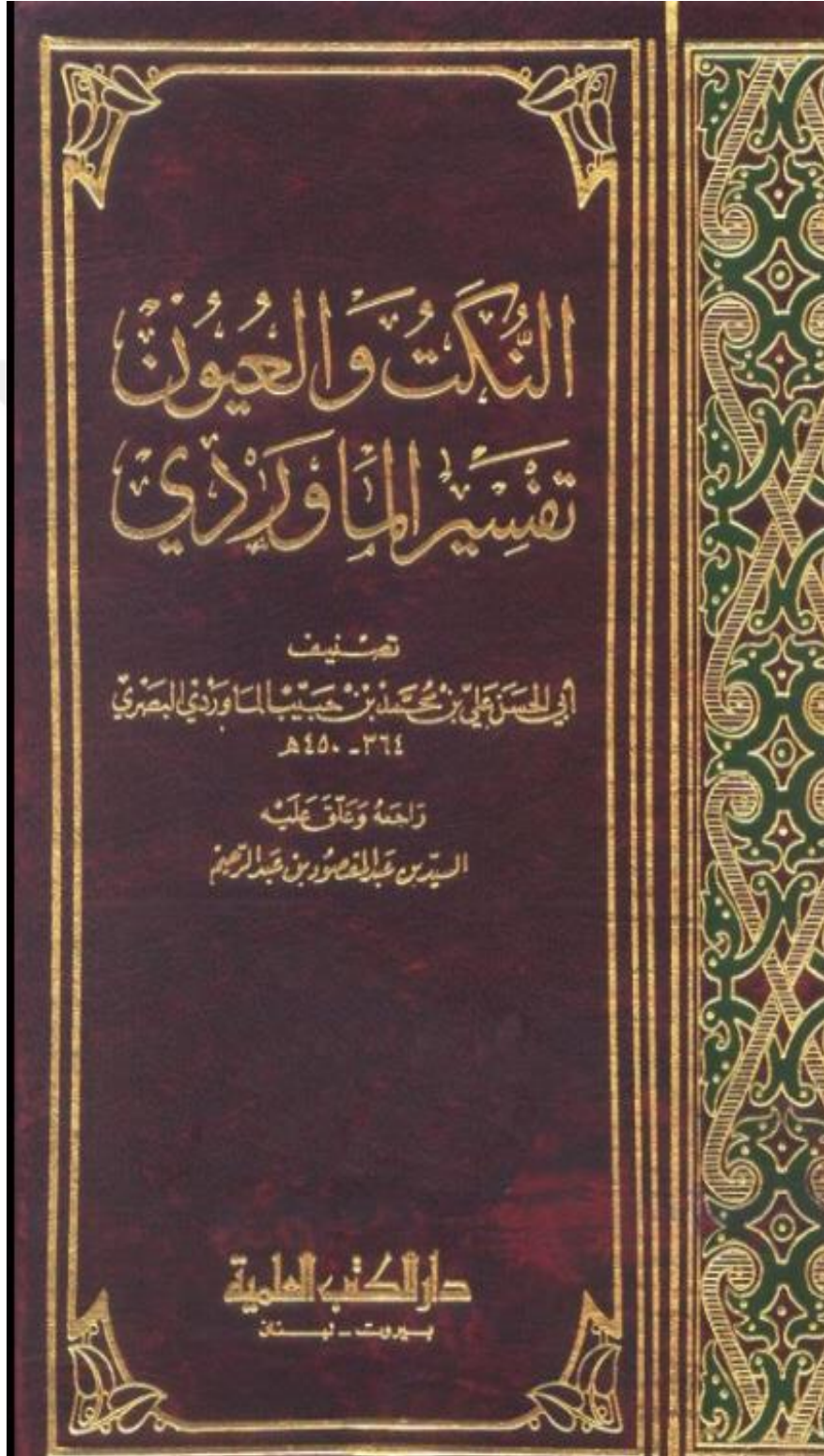


**Tablo 4. İbnü'l-Cevzî'nin kıraat imam ve râvilerine kıraat atfı oranları.**

## KIRAAT-İ AŞERE İMAM VE RÂVİLERİ

| RÂVİLER  |                                                           |                                                     | İMAMLAR                                             |    |
|----------|-----------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|----|
|          | 2.RÂVİ                                                    | 1.RÂVİ                                              | İMAMIN ADI                                          |    |
| ابج      | - ورش (ج)<br>Verş(ö.197/812)                              | - قالون (ب)<br>Kâlûn(ö.220/835)                     | Nafi' (ö. 169/785) - نافع (ا)<br>Medine             | 1  |
| دهز      | - قنبل (ز)<br>Kunbul(ö.291/904)                           | - بزي (ه)<br>Bezzî(ö.250/864)                       | İbn Kesîr (ö. 120/738) - ابن كثير (د)<br>Mekke      | 2  |
| حطي      | - سوسي (ي)<br>Sûsî(ö.261/874)                             | - دوري (ط)<br>Dûrî(ö.248/862)                       | Ebû Amr (ö.154/771) - أبو عمرو (ح)<br>Basra         | 3  |
| كلم      | - ابن ذكوان (م)<br>Zekvân(ö.242/857)                      | - هشام (ل)<br>Hişam(ö.245/859)                      | İbn Âmir (ö.118/736) - ابن عامر (ك)<br>Şam          | 4  |
| نصع      | - حفص بن سليمان (ع)<br>Hafs b. Süleyman<br>(ö.180/796)    | - أبو بكر شعبة (ص)<br>Ebû Bekir<br>Şube(ö.193/809)  | - عاصم (ن)<br>Âsım(ö.127/745)<br>Kûfe               | 5  |
| فضق      | - خلاد (ق)<br>Hallâd(ö.220/835)                           | - خلف (ض)<br>Halef(ö.229/844)                       | - حمزة (ف)<br>Hamza(ö.156/773)<br>Kûfe              | 6  |
| رست      | - حفص دوري (ت)<br>Hafs<br>Dûrî(ö.248/862)                 | - ابو الحارث (س)<br>Ebû'l-<br>Hâris(ö.240/854)      | - كسائي (ر)<br>Kisâî(ö.189/805)<br>Kûfe             | 7  |
| جع عي جم | - سليمان بن جمار (جم)<br>Süleyman b.<br>Cemmâz(ö.170/786) | - عيسى بن وردان (عي)<br>Îsâ b.<br>Verdân(ö.160/777) | Ebû Ca'fer (ö.130/747) - أبو جعفر (جع)<br>Medine    | 8  |
| يع يس حه | - روح (حه)<br>Ravh(ö.233/847)                             | - رويس (يس)<br>Ruveys(ö.238/852)                    | Şeyh Yakûb (ö.205/821) - الشيخ يعقوب (يع)<br>Basra  | 9  |
| خل سح سه | - ادريس (سه)<br>İdrîs(ö.292/905)                          | - اسحق (سح)<br>İshâk(ö.286/899)                     | Halefu'l-Âşir (ö.229/844) - خلف العاشر (خل)<br>Kûfe | 10 |

Tablo 5. Kiraat imam ve râvilerinin şehir ve rumuzları



النكت والع

Tablo 6. *en-Nüket ve'l-uyûn*, cilt kapağı.

## بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إن الحمد لله نحمده ونستعينه ونستغفره، ونعوذ بالله من شرور أنفسنا وسيئات أعمالنا. من يهده الله فلا مضل له، ومن يضلل فلا هادي له. وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، وأشهد أن محمداً عبده ورسوله.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ﴾

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا يُصْغِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾

أما بعد: فإن أصدق الحديث كتاب الله، وخير الهدي هدي محمد ﷺ، وشر الأمور محدثاتها، وكل محدثة بدعة، وكل بدعة ضلالة، وكل ضلالة في النار.

-١-

اعلم - رحمك الله - أن التفسير: علم يفهم به كتاب الله المنزل على نبيه محمد ﷺ، وبيان معانيه، واستخراج أحكامه وحججه، واستمداد ذلك من علم اللغة والنحو والتصريف، وعلم البيان وأصول الفقه والقراءات، ويحتاج لمعرفة أسباب النزول والناسخ والمنسوخ.

٣

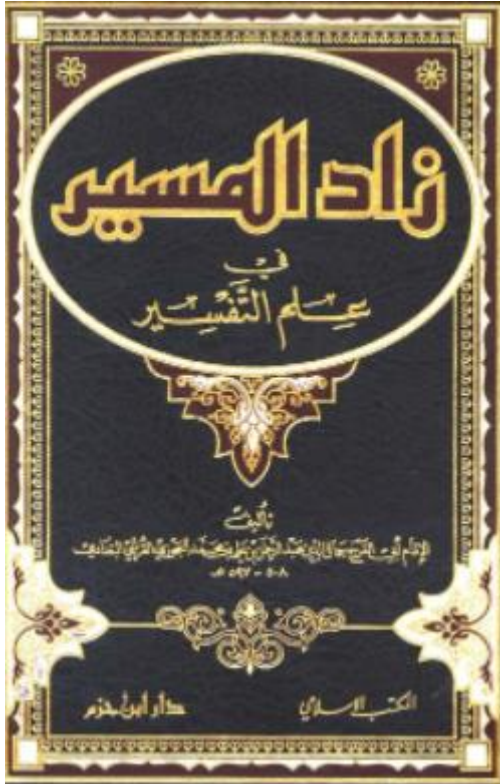
المشتركة للطبع والنشر والتوزيع

دار الكتب العلمية  
مؤسسة إسماعيل الأهلية

مؤسسة إسماعيل الأهلية  
الطبعة: ١٤٣٥ هـ / ٢٠١٤ م  
تحت إشراف: د. محمد بن عبد الله بن عبد الوهاب  
مطبعة: دار الكتب العلمية

دار الكتب العلمية  
طبعة: ١٤٣٥ هـ / ٢٠١٤ م  
تحت إشراف: د. محمد بن عبد الله بن عبد الوهاب  
مطبعة: دار الكتب العلمية

Tablo 7. en-Nüket ve'l-uyûn, 1 ve 2. Sayfalar, mukaddime



Tablo 8. Zâdü'l-mesîr Cilt kapağı, 1 ve 2. sayfalar

Tablo 9. *Zâdû'l-mesîr*, mukaddime

## KAYNAKÇA

- Ablay, R., “Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri”, *Artuklu Akademi*, (2022/9) (1), 179-196.
- \_\_\_\_\_, *İbn Atiye Tefsîrinde Kıraat Olgusu*, (yayınlanmamış doktora tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2019, 142.
- Adıgüzel, M., “Kıraat İlminde Tarık-Senet Boyutu ve Konu ile İlgili Telif Edilen Eserler” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2001) s:16.
- Ahatlı, E., “Velîd b. Müslim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIII, 34-35.
- Akalın, İ., “Kudsî Hadis Mefhumunun Serencâmı”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/1 (2017), 7-74.
- Altıkulaç T., “Bezzî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, VI, 114-115.
- \_\_\_\_\_, “Dûrî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 5-6.
- \_\_\_\_\_, “Ebû Amr b. Alâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 94-96.
- \_\_\_\_\_, “Ebû Bekir b. Ayyâş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 109-110.
- \_\_\_\_\_, “Ebû Ca‘fer el-Kârî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 116.
- \_\_\_\_\_, “Ebü’l-Hâris”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 322.
- \_\_\_\_\_, “Hafs b. Süleyman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XV, 118-119.
- \_\_\_\_\_, “Halef b. Hişâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XV, 237-238.
- \_\_\_\_\_, “Hallâd b. Hâlid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997.
- \_\_\_\_\_, “Hamza b. Habîb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XV, 511-513.
- \_\_\_\_\_, “Hişâm b. Ammâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVIII, 151.
- \_\_\_\_\_, “İbn Âmir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, XIX, 308-310.
- \_\_\_\_\_, “İbn Cemmâz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, XIX, 395-396.
- \_\_\_\_\_, “İbn Kesîr, Ebû Ma‘bed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, XX, 131-132.
- \_\_\_\_\_, “İbn Verdân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, XX, 445.
- \_\_\_\_\_, “İbn Zekvân, Ebû Amr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, XX, 462.
- \_\_\_\_\_, “İdrîs b. Abdülkerîm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2000, XXI, 484.
- \_\_\_\_\_, “İshâk b. İbrâhim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2013, XLIII, 61.
- \_\_\_\_\_, “Kisâi Ali b. Hamza”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXVI, 69-70.
- \_\_\_\_\_, “Kunbül”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXVI, 375.

- \_\_\_\_\_, “Ravh b. Abdülmü'min”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIV, 472.
- \_\_\_\_\_, “Ruveys”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 274.
- \_\_\_\_\_, “Sûsî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVII, 576.
- \_\_\_\_\_, “Verş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIII, 63.
- \_\_\_\_\_, “Ya'kûb el-Hadramî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIII, 282-284.
- Altuntaş, H.-Şahin, M., *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Aşikkutlu, E., Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisleri (Tahric, Tahlil, Değerlendirme), *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları: Kıraat İlmi ve Problemleri-IV, İlmi Toplantı, İstanbul 4* (2001, 2002), 77.
- Aydınlı, A., “Ebü'd-Derdâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 310-311.
- \_\_\_\_\_, “Şaz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXVIII, 385
- \_\_\_\_\_, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9. Baskı., 2016.
- Ayvallı, R., “Esbâbü Vürûdî'l-Hadîs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, 362-363.
- Bağdâdî, İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mîr Selim el-Bâbânî el-, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ ü'l-mü'ellifîn*, 2 cilt. (Beyrut: Daru İhyai't-Türâsî'l-Arabî, 1951), 1/172.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî, *Şu'abu'l-Îmân*. thk. 'Abdul'aliyy 'Abdulhamîd, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1423/2003, V, 34.
- Bilmen, Ö. N., *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 2. baskı, Semerkand basım, İstanbul 2018.
- Birişik, A., “İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec (Tefsir İlmindeki Yeri)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, XX, 550-551.
- \_\_\_\_\_, “Pretzl, Otto”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIV, 342-343.
- \_\_\_\_\_, “Kıraat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2022, XXV, 425-432.
- \_\_\_\_\_, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, 3. Basım, Bursa 2018.
- \_\_\_\_\_, “Oryantalistik Araştırmalarda Kıraat Konusu”, *Uluslararası Kıraat Sempozyumu 16-18 Kasım, İstanbul* (2012), 173-174.
- Boyacılar, N., *İbnü'l-Cevzî'nin Hadisteki Yeri ve Metodu*, (yayınlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri, Ankara 1978.
- Buḥârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*. thk. Muṣṭafa Dîb el-Buḡâ, Dâru İbn Keşîr Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, Dimaşk 1414/1993.
- Bulut, Y., “Oryantalizm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 428-437.

- Cerrahoğlu, İ., “Abdullah b. Mes‘ûd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I, 114-117.
- \_\_\_\_\_, “Garîbü’l-Kur’ân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIII, 379-380.
- \_\_\_\_\_; “Abdurrahman İbnü’l-Cevzî ve *Zadü’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr* adlı Eseri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* xxix, (ts.), 27-130.
- \_\_\_\_\_, “Oryantalizm ve Batıda Kur’ân ve Kur’ân İlimleri Üzerine Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 109-110.
- Çağrıçı, M., “Edebü’d-Dünyâ ve’d-Dîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 406-408.
- Çakan, İ. L.- Eroğlu, M., “Abdullah b. Abbas”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I, 76-79.
- \_\_\_\_\_, İ.L., “*Hadis Usûlü*”, Marmara Üniv. İ.F. Vakfı Yayınları, 40. Baskı. İstanbul 2016.
- Çakır, F., *Mâverdi’nin “en-Nüket ve’l-uyûn” Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- Çalışkan, İ., *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, 35.
- Çelik, N., “Seyyid Hâmid B. El-Hâc Abdülfettâh el-Paluvî ve Kırâat İlmindeki Konumu” *Diyanet İlmî Dergi* 57 (2021): 725-748.
- Çetin, A., “Kur’ân Kırâatlerine Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 2/3 (2002), 75.
- \_\_\_\_\_, *Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatler*, 2. Basım, Ensar Yayınları, İstanbul 2010.
- Dağ, M. “Kırâat İlminde Şaz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair”, *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 7, Sayı. 2, Güz (2007), 57.
- Dânî, Ebû ‘Amr ‘Oşmân b. Sa‘îd ed-, *Câmi‘u’l-beyân fî’l-kırâ’âti’s-seb‘. b.y.*, Câmi‘atu’ş-Şârika, 1428/2007.
- Demirci, M., “Esbâb-ı Nüzûl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, 360-362.
- \_\_\_\_\_, *Kur’ân Tarihi*, 13. Baskı, İfav Yayınları, İstanbul 2020.
- Ebû Gudde, Abdü’l-Fettah, *el-İsnâd mine’d-dîn*, Mektebetü’l-Matbûati’l-İslâmiye, Beyrut 1983.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş‘aş es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şu‘ayb el-’Arna’ût, b.y., Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2009.

- Ebû Şâme, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. İsmail el-Mağdisî ed-Dimeşkî, *el-Murşidu'l-vecîz 'ilâ 'ulûmin tete'allku bi'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. T. Altıkulaç, y.y., Beyrut 1395/1975.
- Ebû 'Ubeyd, Kâsım b. Sellâm b. 'Abdullâh el-Herevî el-Bağdâdî, *Fedâ'ilu'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-'Atiyye vd., y.y., Dimaşk, Beyrut 1416/1995.
- Erkal, M., "el-Ahkâmü's-Sultâniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I, 555-556.
- Erturhan, S., "Maverdi ve 'el-Havi'l-kebir' adlı Eseri". *C.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi* 3 (1999), 471-499.
- Erul, B., "Übey b. Kâ'b", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, XLII, 272-274.
- \_\_\_\_\_, "Zeyd b. Sâbit", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIV, 321-322.
- Eyd, Israa Mahmood, "Kâdî İyaz'ın 'İkmâlü'l-Mu'lim Bi Fevaidi Sahihi Müslim' Adlı Eserinde Kıraatin Önemi", *Hadith*, 10 (2023), 160-189.
- Fayda, M., "Âişe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 201-205.
- \_\_\_\_\_, "Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 101-108.
- \_\_\_\_\_, "Ömer", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2007 XXXIV, 44-51.
- Fığlalı, E.R., "Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 371-374.
- Fırat, Y., *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, Hacıveyiszade İlim Kültür Vakfı, İstanbul 2018.
- Görgülü, H. A., "el-Hâvi'l-kebîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XVI, 534-535.
- Görgün, H., "Nöldeke, Theodor", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 217-218.
- Görgün, T., "Goldziher, Ignaz (Metodu)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIV, 105-111.
- Gündüzöz, S., "Şâz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXVIII, 384.
- Hacıbektaşoğlu, R., *Mâverdi'nin "en-Nuket ve'l-uyûn" Adlı Tefsirindeki Te'villerinin ve Tercihlerinin Değerlendirilmesi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Hamidullah, M., *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, Ter. Abdülaziz Hatip, Mahmud Kanık, Beyan Yay., İstanbul 2018.
- Hanbel, Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir, Dâru'l-Ḥadîs, Kahire 1416/1995.
- Hanbel, Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, 1. bs., thk. Şu'ayb el-Arnâvud-Âdil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, yy. 1422/2001.
- Hasan, İ. H., *İslâm Tarihi* (çev., Komisyon) Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî b. Sâbit Ḥatîb el-, *Târîhu Bağdâd*, thk. Muṣṭafa Abdulkâdir 'Ata, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1417.

- Hatiboğlu, İ., “İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec (Hadis İlmindeki Yeri)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, XX, 550.
- \_\_\_\_\_, “Rihle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 106-108.
- \_\_\_\_\_, “Sa’d b. Ebû Vakkâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 372-374.
- Hatiboğlu, M. S., “Goldziher, Ignaz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIV, 102-105.
- Işık, İ., *İbnü’l-Cezerî ve Câmiu’l-esânîd Adlı Eseri*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2023.
- İbn Cinnî, Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi’l-kırâati ve’l-idâhi anhá*, thk, Ali en-Necdî Nâsîf- Abdülhalîm en-Neccâr-Abdulfettâh İsmâil Şiblî, Meclisü’l-A’lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kahire 1994.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed ‘Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Haydarabad; Beyrut 1371/1952.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî, *el-İşâbe fî temyîzi’ş-sahâbe*. thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd, ‘Alî Muhammed Mu’avvaḍ, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1415/1994.
- \_\_\_\_\_, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî, *Lisânu’l-mizân*, thk. ‘Abdulfettâh Ebû Ğudde, b.y.: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1423/2002.
- \_\_\_\_\_, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, Dâiratü’l-Me’ârifî’l-‘Osmâniyye, Hindistan 1326/1908.
- \_\_\_\_\_, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî, *Fethu’l-bârî bi-şerh-i Sahihi’l-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1379/1959.
- İbn Hallikân, Ebü’l-‘Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî, *Vefeyâtu’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zamân*, thk. İhsân ‘Abbâs, Dâru Şâdir, Beyrut 1391/1971-1415/1994.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsîn et-Turkî, Dâru Hicr, 1419/1998, IX, 302.
- İbn Mâce, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ğazvînî, *Sunen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî, b.y., Dâru ‘İhyâ’i’l-Kutubi’l-‘Arabîyye Matbaası, Kahire 1383/1964.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî’î, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru Şâdir, Beyrut 1414/1993.

- İbn Mucâhid, Aḥmed b. Mûsâ b. el-‘Abbâs et-Temîmî Ebû Bekir el-Bağdâdî, *Kitâbu’s-Seb‘a fî’l-kirâ‘ât*, thk. Şevkî Dayf, y.y., Mısır 1400.
- İbn Sa‘d, Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Sa‘d b. Menî‘, *eṭ-Ṭabaḳâtu’l-kübrâ*, thk. Muḥammed ‘Abdulkâdir ‘Aṭâ, y.y., Beyrut 1410/1990.
- İbn ‘Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. ‘Abdillâh b. Muḥammed, *el-İstî‘âb fî ma’rifeti’l-‘aşḫâb*, thk. ‘Alî Muḥammed el-Becâvî, Dâru’l-Cîl, Beyrut 1413/1992.
- İbnü’l-Eşîr, Ebû’l-Ḥasen ‘Alî b. Ebî’l-Kerem Muḥammed el-Cezerî, *Usdu’l-ğâbe fî ma’rifeti’ş-sahâbe*, b.y.: Dâru’l-Fikr, 1409/1989.
- İbnü’l-Eşîr, Ebû’l-Ḥasen ‘Alî b. Ebî’l-Kerem Muḥammed el-Cezerî, *Usdu’l-ğâbe fî ma’rifeti’ş-sahâbe*, thk. ‘Alî Muḥammed Mu‘avviḍ, ‘Âdil Aḥmed ‘Abdulmevcûd, b.y. Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1415/1994.
- İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî, *el-Muntaẓam fî târîhi’l-mulûk ve’l-‘ümem*, thk. Muḥammed ‘Abdulkâdir ‘Aṭâ, Muştafâ ‘Abdulkâdir ‘Aṭâ, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1412/1992.
- İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî, *el-Muşaffâ bi-ekfi ehli’r-rusûḥ min ‘ilmi’n-nâsiḥ ve’l-mensûḥ*, thk. Ḥâtim Şâlih eḍ-Ḍâmin. b.y. y.y., 1418/1998.
- İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî, *Funûnü’l-efnân fî ‘uyûni ‘ulûmi’l-Ḳur’ân*, y.y., Beyrut 1408/1987.
- İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî, *Ğarîbu’l-hadîṣ*, thk. ‘Abdulmu‘ṭî Emîn el-Ḳal‘acî, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1405/1985.
- İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî, *Nevâsiḥu’l-Ḳur’ân = Nâsiḥu’l-Ḳur’ân ve mensûḥuh*, thk. Muḥammed Eşref ‘Alî el-Mîlbârî, y.y., Medine 1423/2003.
- İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî, *Teẓkiretu’l-erîb*, thk. Ṭâriḳ Fethî es-Seyyid, y.y., Beyrut 1425/2004.
- İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî, *Zâdu’l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr*, thk. ‘Abdurrezzâḳ el-Mehdî, y.y., Beyrut 1422/2001.
- İbnü’l-Cevzî, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri Zâdü’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr*, trc. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul 2015.
- İbnü’l-Cezerî, Ebû’l-Ḥayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muḥammed, *en-Neşr fî’l-kirâ‘âti’l-‘aşr*, b.y.: y.y., ts.

- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed, *Muncidu'l-mukri'in ve murşidu't-tâlibîn*, b.y.: y.y., 1420/1999.
- İbnü's-Şalâh, 'Ebû 'Amr Taqıyyüddîn 'Osmân b. 'Abdurrahmân, *'Ulümü'l-hadîs = Muḳaddimetü İbni's-Şalâh*, thk. Nûreddîn 'İtr, Dâru'l-Fikr; Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, Dımaşk; Beyrut 1406/1986.
- İlhan, A., "Bedâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, V, 290-291.
- el-Kâdî, Abdulfettâh. *el-Budûru'z-zâhire fi'l-kırâati'l-aşri'l-mütevâtire min tarîki's-Şâtibiyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1402/1981.
- Karaçam, İ., Kıraatlerin İntikali, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: Kıraat İlmi ve Problemleri-4* İstanbul (2001), 293-294.
- \_\_\_\_\_, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*, İfav Yay., 4. Baskı, İstanbul 2012.
- Kajje, A., *Mâverdi'ye göre Kur'an'da Nesh*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı 2020.
- Kallek, C., "Bergsträsser, Gotthelf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, V, 497-498.
- \_\_\_\_\_, "Mâverdi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVIII, 180-186.
- Kandemir, M. Y., "Ali (İlmî Şahsiyeti)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 375-378.
- \_\_\_\_\_, "Ebû Hüreyre", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 160-167.
- \_\_\_\_\_, "Garîbü'l-Hadîs", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIII, 378-379.
- \_\_\_\_\_, "Mevzu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2004, XXIX, 493-496
- Karmış, O., *Mâverdi ve Tefsirdeki Metodu*, (Doçentlik tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri, Ankara 1981.
- Kâtib Çelebi, Muşafâ b. 'Abdullâh Hâcî Hâlife, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmî'l-kütubi'l-fünûn*, Mektebetü'l-Muşennâ, Bağdat 1941.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-müellifîn*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1957, C: V, s. 157-158.
- Kılıçarslan, M., *Zâdü'l-Mesîr bağlamında İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Metodu*, (yayınlanmamış doktora tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2016.
- Kılıçlı, M., "Kazzâz", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara 2022, XXV, 160-161.
- Koyuncu, R.-Yiğit İ., "Oryantalist Bakış Açısına Göre Kıraatler: Otto Pretzl, Arthur Jeffery, Nöldeke ve Goldzhier Örneği" *Marife* 22/2 (2022): 559-884.
- Kurtuluş, R., "Jeffery, Arthur", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 578-579.
- Küçükaşçı, M.S., "Kâdir-Billâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* Erişim 17 Nisan 2023.  
<https://islamsansiklopedisi.org.tr/kadir-billah>.
- Küçük, R., "Abâdile (Hadis)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I, 7-8.

- \_\_\_\_\_, “İsnad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 154-159.
- Küçük, C. “Kur’ân ve Kıraatlerin Kaynağı”, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S/1, (2018).
- Maşalı, M E., *Kur’ân’ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlâsı*, Avrasya Yay., Ankara 2004.
- \_\_\_\_\_, “Mushaf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXI, 254.
- \_\_\_\_\_, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Otto Yay., 2. Baskı, Ankara 2020.
- Mâverî, Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed el-Başrî el-, *el-Hâvî’l-kebîr fî fıkhi mezhebi’l-İmâmî’ş-Şâfi’î ve huve şerhu muhtaşarı’l-Muzenî*, thk. eş-Şeyh ‘Alî Muhammed Me’ûd, eş-Şeyh ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd, 19 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1419-1999.
- \_\_\_\_\_, Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed el-Başrî el-, *en-Nuket ve’l-uyûn*, thk. es-Seyyid b. ‘Abdimaşûd b. ‘Abdirrahîm, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut ts.
- \_\_\_\_\_, *Mâverî Tefsiri en-Nuket ve’l-uyûn Tefsîru’l-Mâverî*, trc. Avnullah Enes Ateş, Beka Yayınları, İstanbul 2022.
- Muslim, Ebû’l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Şahîhu Muslim*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâşır, Dâru’l-Minhâc; Dâru Tavkî’n-Necât, Cidde; Beyrut 1433.
- \_\_\_\_\_, Ebû’l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Şahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut 1374/1955.
- Nesâ’î, Ebû ‘Abdurrahmân Ahmed b. Şu‘ayb el-Horâsânî en-, *es-Sunenü’l-kübrâ*. thk. Hasan ‘Abdilmun‘îm, Mu’essesetu’r-Risâle, Beyrut 1421/2001.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-. *Şerhu’n-Nevevî ‘alâ Müslim*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut 1392/1972.
- Okumuş, M., “Arthur Jeffery ve Kur’ân Çalışmaları Üzerine”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002), 121-150.
- Oral, M., *Mâverî ve İbnü’l-Cevzî’nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, (yayınlanmamış doktora tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2018.
- Öge, A., “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Tefsirinde Kıraatlerin Kullanımı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 34, 2012, 51-82.
- Öğmüş, H., “Kur’ân’ın Sıhhati Bağlamında Kıraat Farklılıkların Değerlendirilmesi” *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2010/2), 5-26.
- \_\_\_\_\_, “Yedi Harf Meselesi” *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 24 (2010), 1-23.
- Özaydın, A., “Kâim-Biemrillâh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* Erişim 17 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaim-biemrillah>.

- Özdemir, B., *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-mesîr Adlı Eserinin Kıraât İlmi Açısından Tahlili*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Pilgir, E. "Hirzu'l-Emânî'nin Kıraat Tedrisatındaki Serencâmı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 62:1 (2021), 251-268.
- Pilgir, M., Ebû 'Ubeyde'nin Mecâzü'l-Kur'ân'ında Kıraat Olgusu ve Söz Konusu Eserde İstifade Edilen Kıraat İhtilaflarının Tefsire Etkileri, *Artuklu Akademi*, (2023), 10 (1).
- \_\_\_\_\_, *Kıraat İlminde İsnad Meselesi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniv., SBE, İstanbul 2015.
- Said, E. W. *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları*, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001.
- Sarıbıyık, M., *Mâverî'nin Nasihatü'l-Mülûk'ü ve Siyâsî Görüşleri*, (yayınlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1996.
- Sarı, M. A., "Âsım b. Behdele", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III, 475-476.
- Subkî, Tâcuddîn 'Abdulvehhâb b. Taqıyyuddîn, *Tabakâtu's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, 'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, b.y., Hicri li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 2. Basım, 1413.
- \_\_\_\_\_, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-şâfi'îyyeti'l-kübra*, (Thk. Mahmûd Muhammed Tânehî, Abdulfettâh Muhammed el-Hulvî, İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.
- Pâlûvî, Hâmid b. Abdulfettâh, *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, (İstanbul: 1312/1894).
- Sümertaş, B., *Mâverî ve en-Nüket ve'l-uyûn Adlı Tefsîri*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir 2002.
- \_\_\_\_\_, "Mâverî ve en-Nüket ve'l-uyûn Adlı Tefsîri", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28, 2008, 31-34.
- Süyûtî, C., *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2008.
- \_\_\_\_\_, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrahim, el-Mektebetü'l-'Aşriyye, Beyrut ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli 'âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir, b.y., Mu'essesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Taş, M., "Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24:1 (2019), 29-60.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde fî mevzu'ati'l-ulûm. Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye*, Beyrut 1405.

- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ et-, *es-Sunen*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.
- \_\_\_\_\_, *Sunenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Fu'âd 'Abdulbâkî Mısır Şirketu Muştafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975.
- Temel, N., *Kiraat ve Tecvid Istılahları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.
- Turgut, A., *İbnü'l-Cevzî ve Tefsir Usûlündeki Yeri*, Araştırma-İnceleme, İstanbul 1989.
- Tüccar, Z., "Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 244-246.
- Tüfekçioğlu, Z., "İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 90-91.
- Tülücü, S., "Asmaî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III, 499-500.
- Ünal, M., *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yay., Ankara 2005.
- Yavuz, Y. Ş.- Avcı, C., "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XX, 543-549, İstanbul 1999.
- Yeşil, M., "Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma Âdâbı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1991), 203-221.
- Yıldız, H.D. (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Kombassan Yayınları, Konya 1994, III, 336.
- Yılmaz, H., "Kudsî Hadis", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXVI, 318-320.
- Yiğit, İ., "Osman", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 438-443.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2012.
- Zehabî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'alâ't-tabakâti ve'l-a'sâr*, b.y., y.y., 1417/1997.
- \_\_\_\_\_, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1427/2006.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kitâbi'l-'Arabiyye, Beyrut 1995.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fađl İbrâhîm, b.y., Dâru 'İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1376/1957.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Bürhân fî ulûmi'l-Kur'ân* Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, Mektebetü Dâri't-Türâs, Kahire tsz.

Zirikli, Hayreddîn, *el-A'lâm kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ, mine'l-Arabî ve'l-musta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, Dâru İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 2002.



## ÖZGEÇMİŞ

|                                |                                                                                                                                                                           |
|--------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Adı Soyadı</b>              | Abdullah CENGİZ                                                                                                                                                           |
| <b>EĞİTİM DURUMU</b>           |                                                                                                                                                                           |
| <b>Mezun Olduğu Lise</b>       | Konya Anadolu İmam Hatip Lisesi                                                                                                                                           |
| <b>Lisans Diploması</b>        | Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi                                                                                                                                    |
| <b>Yüksek Lisans Diploması</b> | Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri                                                                                                      |
| <b>Tez Konusu</b>              | Rivâyet İlimleri Açısından Kıraât İlimleri-<br>Mâverdi'nin <i>en-Nüket ve 'l-uyûn</i> Adlı Tefsiri<br>ile İbnü'l-Cevzî'nin <i>Zâdü'l-mesîr</i> Adlı<br>Tefsiri Örneğinde- |
| <b>Yabancı Dil</b>             | Arapça                                                                                                                                                                    |